

Stoljeća vlasti imperija na Kavkazu: Raspad SSSR-a i ratovi u devedesetima

Pleić, Hrvoje

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:601422>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

DIPLOMSKI RAD

Stoljeća vlasti imperija na Kavkazu: Raspad SSSR-a i ratovi u
devedesetima

Hrvoje Pleić

Mentor: prof. dr. sc. Tvrтко Jakovina

Zagreb, lipanj 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, dolje potpisani Hrvoje Pleić, kandidat za diplomanda studija *Moderne i suvremene povijesti* ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Zagrebu, svibanj 2019.

Student

I. Sadržaj	1
II. Uvod	2
III. Pristupi istraživanju Kavkaza	4
• Geografski položaj i ekološke specifičnosti	4
• Planina jezika	7
• Geopolitički položaj, granice i sukob civilizacija.....	14
• Teritorij, identiteti i sukob	16
IV. Transkavkazija do uspostave sovjetske vlasti	18
• Sjene nekadašnjih kraljevstva i prodor Ruskog Carstva	18
• Grčevi u mekom truhu Carstva	20
• Kartografi i romantizam.....	23
• <i>Mission civilisatrice</i> ili carska prerogativa	26
• Emancipacija u jeku revolucije	28
V. Narodi, plemena i Lenjinove nacije u novoj državi	33
• Nova ruha starog Carstva	33
• Lenjinov strah i <i>korenizatsija</i> carskih podanika	38
• Krojenje novih (autonomnih) republika	41
• <i>Marksizam i nacionalno pitanje</i> – Staljinova (de) <i>korenizatsija</i>	46
VI. Uspavanost centra i buđenje periferije.....	48
• U iščekivanju Gorbačova	48
• <i>Glasnost, perestrojka</i> i popunjavanje rupa u povijesti	52
• Bolna demokratizacija obitelji naroda	57
VII. Odgođeni sukobi, ponavljanje povijesti i <i>status quo</i>	60
• Egzistencijalni kompleks i Nagorno-Karabah	60
• Šovinizam na gruzijski način	66
• Stoljeća <i>velike igre</i> na Kavkazu	70
• Zamrznuto stanje i posljedice	74
VIII. Zaključak (dugog trajanja)	75
IX. Appendix	77
• Etničke i političke karte Kavkaza od 1887. godine	77
• Popisi stanovništva na područjima sukoba od 1886. godine	83
X. Bibliografija	85
XI. Sažetak	88

II. Uvod

Sovjetski imperij ostavio je neizbrisiv trag na euroazijskom prostoru u 20. stoljeću. Svojim politikama pokušao je ustrojiti socijalističko društvo na vrlo raznolikom etno-konfesionalnom i kulturološkom prostoru od Europe do Pacifika, od Arktika do Himalaje. Sovjetski utjecaj nije bio samo politički i ideološki, on je ekonomskim politikama transformirao carski feudalni prostor u modernu socijalističku državu. On nije samo bio izvoznik socijalističkih i modernističkih ideja nego i posljedica tih ideja koje su obilježile živote generacijama ljudi na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza. Kao što je uspješno izvezo komunističku ideju na trećinu planeta Zemlje tako je i uspješno, gotovo kategorično i dogmatski izvezo i sve negativne posljedice etno-federalističkim politikama pripremajući teren za niz etničkih sukoba koji su obilježili godine nakon raspada Sovjetskog Saveza.

Formiranju Sovjetskog Saveza prethodio je niz etničkih sukoba koji su obilježili razdoblje nakon završetka Prvog svjetskog rata. Ti sukobi su na euroazijskom prostoru carske ostavštine predstavili do tada neviđen izazov novim sovjetskim administratorima – kako u novoj socijalističkoj državi zadovoljiti i organizirati takvu široku paletu naroda s namjerom da se prijeratna razina etničkih sukoba i netrpeljivosti više ne ponovi. Poslijeratno vodstvo i odgovorni sovjetski etno-kartografi razvili su sustav kontrolirane i podupirane nacionalne emancipacije unutar sovjetskog „kišobrana“ smatrajući da će ostvarujući sve prijeratne želje naroda s jačim ili slabijim identitetima za vrijeme Ruskog Carstva spriječiti ponavljanje nasilja. Taj novi sustav emancipiranih sovjetskih socijalističkih republika podaren sa svim nacionalnim obilježjima, pravima, jezicima, elitama i identitetima bila je i ostala glavna ostavština sovjetske politike etno-federalizma na čijim temeljima danas djeluje većina post-sovjetskih država. Takav kompleksni sustav podjele moći i odgovornosti funkcionirao je do trenutka slabljenja moći centralne vlasti pa tako i posljedično raspada Sovjetskog Saveza 1991. godine.

Geografsko-tematsko područje ovog rada je etno-konfesionalno raznolik prostor Južnog Kavkaza koji je u jeku raspada Ruskog Carstva i Sovjetskog Saveza iznjedrio međuetničke sukobe rijetke u ranijoj povijesti tog prostora. Budući da su prije uspostave Sovjetskog Saveza etnički sukobi i nasilne nacionalne emancipacije bile posljedica carskih politika podjela, autoritativnog nasilja i romantičarske želje za obnovom nekadašnjih kraljevstva, sada modernih nacija, postavlja se pitanje zašto je došlo do sukoba nakon raspada Sovjetskog Saveza ako je sustav navodno stvorio sve uvjete za kontrolirani razvoj nacionalnih identiteta i kultura naizgled zadovoljavajući potrebe etničkih skupina u novoj državi.

Zaključno s time postavljaju se glavna istraživačka pitanja. Zašto se unatoč kontroliranoj nacionalnoj emancipaciji ponovilo međuetničko nasilje s početka stoljeća, koliko je sovjetski sustav etno-federalizma utjecao na sukobe nakon raspada Sovjetskog Saveza te je su li stoljetni međusobni odnosi naroda na Južnom Kavkazu bili neočekivana nepoznanica sovjetske etno-federalne jednadžbe?

Ovaj rad će kroz analizu duljeg trajanja vladavine imperija na Kavkazu, preko komparativnog istraživanja međusobnih odnosa te carskih i sovjetskih politika pokušati odgovoriti na postavljena pitanja zastupajući tezu kako je glavni razlog međuetničkih sukoba na Kavkazu nakon raspada Sovjetskog Saveza, sovjetska politika etno-federalizma. Ona je poticala i stvarala nacionalne identitete bez prijašnjeg rješavanja međusobnih odnosa držeći ih „na ledu“ pod autoritativnom kontrolom moskovske centrale. Nadalje, da je sekundarna namjera sovjetskog sustava etno-federalizma bila nastavljanje carskih politika *divide et impera* u obliku serije nepotpunih teritorijalnih rješenja koja su dugoročno nastavljala nesuglasice oko teritorija na koji je više etničkih skupina smatralo da ima povijesno pravo. Ti sukobi su dio stoljetnog procesa podržanim od mnogo čimbenika koji je kulminirao slabljenjem centralne vlasti i sukobima početkom 1990-ih godina.

U ovom radu korišteno je preko 30 recentnih knjiga i znanstvenih članaka koje istražuju povijest, međusobne odnose i međuetničke sukobe u svijetu kao i na Južnom Kavkazu. Najveći broj knjiga dolazi iz anglosaksonskog govornog područja koje je i najviše istraživalo ovu problematiku u sklopu istraživanja posljedica raspada Sovjetskog Saveza.

III. Pristupi istraživanju Kavkaza

Fizička geografija i okoliš

Pišući o Kavkazu danas, on je prvenstveno u mislima neupućenih čitatelja jedan dalek, za Ruse orijentalan – gotovo mističan kraj; prepoznatljiv, ali zapravo nepoznat. Povijesna fizička barijera koja geografskom, etničkom i biološkom raznolikošću teško može naći sličnoga na svijetu, bila je od iznimnog interesa generacijama putopisaca i istraživača. Od toplih crnomorskih obala vlažne mediteranske klime do suhe unutrašnjosti. Značaj i ljepote tog kraja su najbolje opisane u rečenica francuskog konzula u Tiflisu (Tbilisi)¹, Jacquesa-Françoisa Gamba, da se švicarske i talijanske Alpe uopće ne mogu uspoređivati s onima na Kavkazu.²

U Antici poznat kao *Καύκασος*, današnji naziv dobio je latiniziranjem svog grčkog naziva.³ U današnje vrijeme, osim na planinu, pojam Kavkaz odnosi se na šire geografsko područje podijeljeno u dvije cjeline. Prva cjelina – sjeverni Kavkaz, rjeđe nazivan i Pretkavkazje (*Ciscaucasus*), te Zakavkazje (*Transcaucasus*) na jugu. U Anglo-saksonskoj literaturi, do nedavno su se najčešće koristili ranije navedeni latinizirani nazivi dok su se ruski nazivi *Северный Кавказ* (*Sévernyj Kavkáz*) i *Закавказье* (*Zakavkazje*) najviše koristili u literaturi bivšeg sovjetskog svijeta te je dio izraza prenesen i u hrvatski jezik. Budući da tema ovoga rada obuhvaća prostor južno od planinskih masiva, odnosno Transkavkaziju ili *Zakavkazje*, bolje je koristiti recentnije nazivlje, koje je geografski preciznije te se danas iz geostrateških i geopolitičkih razloga u pravilu odvaja od sjeverne (ruske) cjeline i oslovljava primarno kao geopolitička cjelina - Južni Kavkaz (*South Caucasus*).⁴ Stoga, Južnim Kavkazom smatra se područje koje na sjeveru započinje s planinskim vrhovima Velikog i Malog kavkaskog lanca, njegove doline i rijeke do juga na turskoj i iranskoj granici, obuhvaćajući teritorij tri suvremene države: Armeniju, Azerbajdžan i Gruziju te tri bivše pokrajine, Abhazija, Južna Osetija i Nagorno-Karabah u zamrznutom sukobu.

Iz pogleda fizičke geografije, Kavkaz sa sjevera obuhvaća prostor koji se spušta prema dolinama rijeke Kura koja dominira gruzijskim plodnim ravnicama te završava s rijekom Aras (*Araxes*) na granici s Turskom i Iranom koja je uspostavljena kao konačna južna granica

¹ Glavni grad Gruzije, znan kao Tiflis do sovjetskog procesa naturalizacije imena 1936. godine

² Charles King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 5.

³ Frederik Coene, *The Caucasus: An Introduction* (London & New York: Routledge, 2010), 4.

⁴ Marijana Musladin, "Europska Unija i Južni Kavkaz," *Suvremene Teme* 4, no. 1 (2011): 63.

zadnjim Rusko-perzijskim ratom okončanim Turkmančajskim ugovorom 1828. godine.⁵ Sa zapada on geografski započinje s nizinskim crnomorskim plažama gdje se glavni lanac proteže od Tamanskog poluotoka pa sve do Abšeronskog poluotoka na Kaspijskom jezeru. U punoj duljini od 1200 km, formirana je serija visokih paralelnih klanaca koji su obilježeni dolinama, snijegom i ledom, ispresječeni rijekama koje formiraju jedine prohodne putove prema jugu.⁶ Kavkaz je obilježen topografskom raznolikošću krajolika koja se sastoji od planina, dolina rijeka i priobalnih ravnica. Kavkaskim klancem dominira planina Elbrus, najviši vrh Europe s 5632 metara.⁷ Uz nju, važno je napomenuti i vrhove Dykh-Tau (5205m), Shkhara (5201m) i Kazbek (5047m). Unatoč tome što geografski nije na južnom Kavkazu, planina Ararat i njezin viši vrh s 5137 metara (najviši u Turskoj) je od iznimne važnosti armenskome narodu koji ga smatra svetom planinom.⁸

Prostorom dominiraju rijeke kaspijskog bazena te tako sa sjeverne strane lanca južnim stepama spušta se iz planina preko Vladikavkaza rijeka Terek. Poznata kao jedan od ključnih puteva kroz klance uz rijeku Aragvi, smatrana je ključnom rutom preko planina stoljećima. Prolaskom kroz klance dolazimo do gruzijskih i azerskih dolina kroz koje prolaze dvije velike ključne rijeke, Aras (*Araxes*) i Kura (*Mt'k'vari*)⁹ koje se ulijevaju u Kaspijsko jezero, a njihove doline i pritoci su prisutni po cijelom južnom Kavkazu.¹⁰ Te dvije rijeke stoljećima su činile to područje plodnim te omogućavale bogatu poljoprivredu i prirodnu raznolikost. Kavkaz kao euroazijski geografski prostor širine od 900 km i duljine od 720 km, nalazi se između 39 i 47 paralele te je obuhvaćen na otprilike 440,000 km² s ukupnom populacijom od nešto ispod 20 milijuna ljudi.¹¹

Južni Kavkaz poznat je po svom poljoprivrednom bogatstvu, plodnom tlu, šumama, rijekama i raznolikom biljnom i životinjskom svijetu. Oko 54 posto ukupne površine se obrađuje, ponajviše uz obronke planina i doline rijeka Aras i Kura.¹² Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u tim je krajevima bila razvijena trgovina, turizam, ribarstvo i poljoprivreda koji

⁵ Svante Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus* (London & New York: RoutledgeCurzon, 2005).

⁶ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 7.

⁷ Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 7.

⁸ Ibid, 11.

⁹ Na većini jezika varijacije na ime Kura dok je na gruzijskom jeziku: მტკვარი (*Mt'k'vari*) što je dijelom ušlo u ruski jezik.

¹⁰ Geografska karta na str. 81

¹¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 4.

¹² Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 19.

su činili oslonac privrede. Šume su činile oko 17 posto teritorija te su zbog neprohodnog geografskog položaja ostale relativno pošteđene sve do sovjetskog perioda. Uza sve navedeno, područje je bogato mineralnim bogatstvima. U sklopu sovjetske modernizacije, zalihe bakra, mangana, olova i cinka značajno su pomogle u industrijalizaciji.¹³ Takvim politikama dolazi do isušivanja i deforestacije zbog težnje za povećanjem obradive zemlje. Uređuje se irigacijska mreža te se, zbog novih hidroelektrana, poplavljuju doline što uništava zatečeni okoliš i utječe na sužavanje riječnih delta.¹⁴ Hiper-industrijalizacijom dolazi do daljnjeg onečišćenja rijeka Aras i Kura koje se smatraju žilama kucavicama toga prostora te neopreznost u baratanju raznim kemikalija dovodi do onečišćenja rijeke Kuban kao i vodoopskrbnog jezera Sevan. Vidne ekološke posljedice sovjetskih politika značajno su utjecale na poglede lokalnog stanovništva prema centralnoj vlasti.¹⁵

Poluotok Abšeron na kojem se nalazi grad Baku najviše je ekološki stradao u toku sovjetske hiper-industrijalizacije. Zbog njegove važnosti za naftnu i naftno-prerađivačku industriju kao i činjenica da je bio stoljetno industrijsko i pomorsko središte, Abšeronski poluotok u jednom je trenutku slovio kao najzagađenije mjesto na svijetu koje je proizvodilo više od polovice svjetske nafte. Razvitak Baku-a nepovratno je uništio mnoga životinjska staništa, pogotovo ona riblja te nepovratno degradirao tlo dezertifikacijom i snažnom erozijom.¹⁶

Najveću ekološka opasnost za kaspijsku regiju predstavlja nuklearna elektrana Medzamor u Armeniji koja već godinama radi unutar granica sigurnosti. Nevoljkost armenskih vlasti da ju ugase još od kraja 1980-ih godina, a pogotovo nakon potresa 1988. godine razumljiva je budući da proizvodi oko 40 posto armenskih energetske potrebe.¹⁷ Ekološko stanje Južnog Kavkaza bilo je značajno u kasnom sovjetskom periodu jer je bilo povod za mnoge reformne prosvjede sredinom 1980-ih godina koji su doveli do konačnog jačanje nacionalne periferne vlasti i sukoba s centrom.

¹³ Coene, 21.

¹⁴ Zurab Jincharadze, "Caucasus Environment Outlook," GRID-Tbilisi (Tbilisi: New Media Tbilisi, 2002), 19.

¹⁵ Ibid, 38.

¹⁶ Svante E. Cornell, "The South Caucasus: A Regional Overview and Conflict Assessment" (Stockholm, 2015), 40.

¹⁷ Ibid, 52.

Planina jezika

Ono što već stoljećima privlači europske i ruske istraživače na Kavkaz, njegova je mistična slika opisana kroz stoljeća predaja, putopisa i popularne književnosti. Zaokupljenost Kavkazom prepoznatljiva je od antičkih vremena kako bi doživjela vrhunac u popularnoj kulturi romantičarskih petrogradskih krugova. O antičkoj zaokupljenosti tim prostorom dovoljno govori da Kavkaz spominje Herodot koji opisuje kako je po mitu o Prometeju, jedan titan mogao biti uspješno zarobljen samo na kraju poznatog svijeta u klancima Kavkaza. Herodot navodi kako je na prostoru gdje je Prometej zatočen prisutno mnogo naroda svih vrsta. U mitologiji poznat kao i prostor čije planine su jedan od stupova koji podupiru antički svijet, njegove obale dobile su pozornost u mitu o Argonautu Jazonu. On je s Argonautima doplovio do istočnih obala Crnog mora u grad Phasis (suvremena luka Poti) te prateći rijeku Rioni došao do grčkog grada Dioscuriasa (suvremeni Suhumi) u potrazi za Zlatnom runom gdje je upoznao Medeju, kćerku Ajeta, kralja antičkog Kolhidskog kraljevstva.¹⁸ Rimski pisci i kartografi slijedili su divljenje grčkih autora. Strabon je detaljno opisao taj prostor navodeći Pompejeva osvajanja kao i mit o Argonautima. Spominje kako iza planina na sjeveru žive amazonska plemena te navodi da priče o njima zvuče fantastično, ali malo vjerojatno.¹⁹ Biblija također spominje Kavkaz opisujući planinu Ararat kao mjesto gdje je Noa porinuo lađu u jeku velike poplave. Knjiga postanka spominje Noine nasljednike koji su predajom u Gruzijским kronikama, koje su sačuvane na Armenskom, smatrani mitskim precima Gruzijaca i Armenaca.²⁰

Kulturna, biološka i etnička raznolikost najveća je prepoznatljivost Kavkaza. Razni kartografi, putopisci, istraživači i diplomati su proučavajući narode Kavkaza, njihovu povijest, dugovječnost na istom prostoru te konfesionalnu i etno-lingvističku raznolikost. Grčki kartograf Timosten tako je u 3. stoljeću prije Krista tvrdio da se na Kavkazu govori preko tristo jezika dok je jedan od njegovih idejnih nasljednika, grčki geograf Strabon napomenuo da tamo živi preko osamdeset naroda.²¹ On u XI. knjizi *Geografije* nabroja narode i fizičku geografiju antičkoga Kavkaza, gdje etnički prepoznaje kavkaske Albance, Iberijce, Armence, Grke,

¹⁸ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 3.

¹⁹ Strabo, "The Geography of Strabo V," in *The Geography of Strabo in Eight Volumes*, ed. Hor Jones and Page T.E (Cambridge: Harvard University Press, 1961), 231.

²⁰ Françoise Companjen, Laszlo Maracz, and Lia Versteegh, eds., *Exploring the Caucasus in the 21st Century: Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context*, *Exploring the Caucasus in the 21st Century* (Amsterdam: Pallas Publications, 2010), 13.

²¹ Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 57.

Židove i ostale te njihove sukobe i odnos s antičkim Rimom i Perzijom.²² U opisima dominiraju prepoznatljive planine i rijeke, od kojih su najznačajnije *Araxes* (Aras), *Kuros* (Kura) i *Tanais* (Don) koji čini granicu između Europe i Azije. Plinije Stariji opisujući iskustva Rimljana u gradu Dioscursu, tvrdi kako je bilo potrebno preko 130 prevodioca za normalnu svakodnevnu trgovinu.²³ Arapi su nakon svog dolaska na to područje bili jednako zatečeni raznolikosti naroda i jezika, toliko da je arapski geograf i povjesničar Al-Mas'udi zabilježio regiju kao *djabal al-alsun* što u prijevodu znači planina jezika te navodi kako je sve narode i religije mogao pobrojati samo onaj koji ih je stvorio. Konačno, možda najjasniju modernu ocjenu dao je poznati američki diplomat, George Kennan, koji je zaključio da je Kavkaz napravljen od svih naroda i rasa u Europi i Aziji te da je čudo kako su svi oni živjeli zajedno u relativnom miru do početka 20. stoljeća.²⁴ U ovom radu koji ipak gleda kroz dugu povijest te regije možda je ponajbolje iskoristiti izraz muzej naroda koji je u svojoj knjizi kao naslov poglavlja upotrijebio Svante Cornell.²⁵ Prostor Južnog Kavkaza zaista je muzej naroda zbog svog bogatstva kulturama, jezicima i religijama koje na tom prostoru prepoznajemo tisuće godina. Sjeverni Kavkaz danas je vrlo etnički dinamičan prostor s mnogo etničkih skupina koje obitavaju u različitim oblicima autonomnih republika unutar Ruske Federacije, ali je specifično to što je konfesionalno obilježen sunitiskim islamom. Nakon raspada SSSR-a na prostoru južnog Kavkaza danas žive Armenci, Azeri i Gruzijci u vlastitim titularnim, etnički homogenim državama dok još unutar njihovih republika nailazimo druge etničke skupine: Abhaze, Adžare, Kurde i Osete koji žive u specifičnim administrativnim oblicima nastalima nakon ratova u 1990-ima.

Armenci obitavaju na području Kavkaza već tisućljećima te se mogu smatrati u punom smislu antičkim narodom koji već stoljećima ima razvijen identitet, kulturu i konfesiju. Smatraju se prvim narodom koji je prihvatio kršćanstvo, nakon dolaska apostola Tadeja i Bartolomeja na taj prostor.²⁶ Armenci tvrde da su pokršteni 301. godine nakon Krista dok ipak posljednja istraživanja ukazuju na 314. godinu, što bi onda ipak bilo godinu dana nakon Milanskog edikta.²⁷ Po predaji, pokrstio ih je Sveti Grgur Prosvjetitelj koji je nakon izlječenja

²² Strabo, "The Geography of Strabo V," in *The Geography of Strabo in Eight Volumes*, ed. Hor Jones and Page T.E (Cambridge: Harvard University Press, 1961), 215.

²³ J.C. Catford, "Mountain of Tongues : The Languages of the Caucasus," *Annual Review of Anthropology* 6 (1977):, 283.

²⁴ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 9.

²⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 5.

²⁶ Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 79.

²⁷ *Ibid*, 80.

kralja Tridata vrativši se iz Kapadokije na rijeci Eufrat pokrstio kralja i plemstvo desetak godina prije rimskog cara Konstantina Velikog. Nakon pokrštenja, Sveti Grgur Prosvjetitelj izgradio je katedralu u Ečmiadzinu koji postaje centar Armenske crkve. Događaj koji je zauvijek odredio drugačiji put njihove crkve bilo je odbijanje doktrine Kaledonskog vijeća 506. godine čime je crkva postala i kanonski nezavisna, posebnost koju održava i danas. U stoljećima armenskog obitavanja u istočnoj Anatoliji i prilagođavanjima raznim imperijama, konfesija i svećenstvo bili su, uz specifično pismo i jezik, ključni faktori koji su ih okupljali u teškim vremenima.²⁸

Armenci su narod koji je kroz povijest bio najzastupljeniji na istoku Anatolije, u 12. stoljeću njihov prostor obitavanja protezao se u dvije države od Mediterana do Crnog mora i Kaspijskog jezera s planinom Ararat u centru. Ararat je uvijek bio sa svoja dva vrha svjetionik Armenskoga naroda što je i danas, unatoč tome što se ne nalazi u njihovoj državi. Islamizacijom Perzije u 7. stoljeću i širenjem islama istočnim Kavkazom orijentalizam je ostavio duboki trag u armenskom društvu i kulturi. Od arhitekture, tradicije, načina odijevanja do kuhinje zbog stoljeća perzijske vlasti Armenci su prihvatili i uključili razne orijentalne navike i stilove u vlastitu kulturu. Integraciju unutar drugih imperija gradili su u trgovačkom i administrativnom kadru tako da su se često doseljavali po dužnosti u urbane centre gdje su formirali srednje i visoko građanstvo. Rusku ekspanziju dočekali su kao konfesionalni saveznici u sjeni teritorija na kojem su nekada živjeli te su se vješto uspinjali kroz carsku hijerarhiju dominirajući u rukovodećim pozicijama u administraciji i trgovini po urbanim središtima Južnog Kavkaza. Carska vlast smatrala ih je kao prirodne saveznike, pouzdane i lojalne izvršitelje zamišljenih politika zbog čega su kod carskih rivala gledani iznimno nepovoljno. Kako je definirao jedan od najpoznatijih kavkazologa, Tadeusz Swietochowski - Armenci su bili Rusima ono što su Maroniti u Siriji bili Francuzima.²⁹

Najveća kolektivna tragedija armenskog naroda je sustavno potisnuće, protjerivanje i raseljavanje od strane vlade tri paše³⁰ za vrijeme Prvog svjetskog rata danas poznato kao Armenski genocid.³¹ U urbanim sredinama te u jugoistočnom Osmanskom Carstvu je prije 1915. godine živjela značajna armenska manjina te ih je za vrijeme Prvog svjetskog rata vlast u Istanbulu smatrali petom kolonom koja radi za ruske interese. Prisilnim iseljavanjem u

²⁸ Coene, 81.

²⁹ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 54.

³⁰ Trijumvirat koji je vladao Osmanskim Carstvom od 1913. godine. Činio ga je Talaat, Enver i Džemal Paše.

³¹ Raymond Kévorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History* (London: J.B. Tauris & Co Ltd, 2011), 2.

sirijske pustinje te masovni egzodus u rusku Armeniju, njihov prirodni teritorij je značajno smanjen na onaj današnji. Budući da je progon bio protiv jedne specifične etničke grupe, bez obzira na dob i spol te kako se procjenjuje da je stradalo preko milijun ljudi, većina međunarodne zajednice smatra da je bila riječ o klasičnom genocidu, što od uspostave Republike Turske 1923. godine službena Ankara snažno odbacuje.³²

U novom sovjetskom sustavu organizirana je armenska republika na današnjem teritoriju s dijasporom po cijelom Kavkazu i svijetu. Problem velikog broja Armenaca izvan titularne sovjetske republike, pogotovo unutar Azerbajdžana doveo je do nesuglasica u sovjetskoj nomenklaturi koji su prerasli u sukob oko Nagorno-Karabaha koji u određenom obliku traje još i danas. Danas je Armenija međunarodno priznata država s glavnim gradom Erevan koji je administrativno-kulturni centar nacije. Parlamentarna je post-sovjetska republika u kojoj živi oko 3 milijuna ljudi veličine otprilike 30 000 kilometara kvadratnih te *de facto* svoj politički i ekonomski utjecaj projicira na osporavanu pokrajinu Nagorno-Karabah. Ukupnu nacionalnu tragediju i stoljeća preživljavanja pod stranom vlasti najbolje oslikava činjenica da danas mnogostruko više Armenaca živi izvan Armenije nego u njoj.

Po predaji, Gruzija počinje tamo gdje promatrač umjesto ovaca i brdovitog terena počinje primjećivati krave i bogata nizinska plodna tla, točnije kada se iz brdovitih područja spusti u plodne doline velikih rijeka Kura i Aras. Kroz stoljeća kao narod bili su podijeljeni u nekoliko kraljevina. U antici poznajemo Ibersko (Kartli) i Kolhidsko (zapadno) kraljevstvo koje opisuje Strabon u *Geografiji*.³³ Ibersko kraljevstvo prvo je prihvatilo kršćanstvo 337. godine nakon Krista, pokrštenjem kralja Mirjama III. nakon propovijedanja Svete Nine Ravnoapostolske. Drugo kraljevstvo, zapadno, pokršteno je formalno tek u 5. stoljeću. Gruzijaska crkva na početku dijelila je mnoge sličnosti s Armenskom, ali je pod teškim bizantskim utjecajem i dominantnom grčkom liturgijom postupno potpala pod nadležnošću Antiohijske patrijaršije kojoj ostaje podređena do 1010. godine kada dobiva autokefalnost.³⁴ Jedna ključna posebnost Gruzijaca njihov je specifičan jezik i alfabet. Gruzijски je jedini književni jezik kartvelske obitelji jezika te je prihvaćeno da oni koji koriste taj jezik formiraju jedinstvenu i prepoznatljivu gruzijsku etničku skupinu.

³² Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 20.

³³ Strabo, "The Geography of Strabo V.", 220.

³⁴ Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 81.

Do 10. stoljeća gruzijska kraljevstva nalaze se između rimskog (bizantskog) i islamskog (perzijskog) utjecaja te se 1008. godine ujedinjuju u jedinstven etnički teritorij s autokefalnom crkvom pod dugovječnom dinastijom Bagrationi.³⁵ Ujedinjeno gruzijsko kraljevstvo nekoliko se stoljeća odupiralo susjednim imperijima dok nije konačno uništeno za vrijeme invazije Mameluka 1375. godine.³⁶ Period rane vladavine dinastije Bagrationi tijekom 11. stoljeća u klasičnoj se historiografiji smatra zlatnim dobom feudalne Gruzije kada cvate kultura i umjetnost. Nakon raspada politički nezavisnoga kraljevstva, stoljećima će gruzijski vladari biti vazali okolnim osmanskim i perzijskim carstvima bez stvarne državnosti do ponovnog ujedinjenja pod kraljem Erekleom II. godine 1762, i postupnom integracijom u ruski carski sustav 1801. godine.³⁷ U tome periodu gruzijsko se plemstvo našlo u dilemi između službe stranim suverenima ili težnje za nezavisnošću.³⁸ Ono se stoljećima uključivalo u carske sustave zemalja pod čijom zaštitom su tada bili, prihvaćajući osmanske i iranske kulturne i jezične utjecaje kao i islam. Ulaskom u ruski carski sustav, uključeni su u rusko plemstvo (*dvoryanstvo*) što je dovelo do pasivizacije nacionalnih elita.³⁹

U seriji revolucija koje su dovele do kraha Ruskog Carstva, Gruzija je napokon izborila nezavisnost nakon nekoliko stoljeća. Njezina nezavisnost bila je i priznata od strane međunarodne zajednice i nasljednika ruske carske ostavštine. Nestankom međunarodne potpore te postepenim sovjetskim vraćanjem carskog teritorija, gruzijska nezavisnost prestala je postojati 1921. godine te je njezin teritorij inkorporiran u novi sovjetski federativni sustav kao Gruzijaska Sovjetska Socijalistička Republika s jednom autonomnom republikom i dvije autonomne oblasti.⁴⁰

Stoljeća migracija i promjena na trograničju carstava stvorila su tri drugačije etničke skupine na istom povijesnom prostoru s Gruzijcima. Najpoznatiji od njih su Abhazi, sjeverno-kavkaska etnička skupina bliska Čerkezima. Abhazi tvrde da su na tom prostoru prisutni od 8. stoljeća kada je postojalo Abhasko kraljevstvo pod grčkim utjecajem koje je kasnije pripojeno srednjovjekovnoj Gruziji. Autohtoni na sjevernim obalama Crnog mora, stoljećima su se nalazili pod osmanskim vrhovništvom kada su prihvatili dio kulture kao i islam. Ruskim

³⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 130.

³⁶ Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 110.

³⁷ Monica Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory* (Princeton: Princeton University Press, 2003), 89.

³⁸ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 132.

³⁹ Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 116.

⁴⁰ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 59.

osvajanjem u 19. stoljeću, muslimani su protjerani ili prekršteni te je abhaska posebnost bila pod stalnim izazovom održavanja vlastitog identiteta pod prijetnjom gruzijske homogenizacije, ali i ruske asimilacije što je i dovelo do postupnih sukoba tijekom 20. stoljeća.⁴¹

Uz Abhaze, na jugozapadnoj obali Crnoga mora, pored granice s Republikom Turskom nalaze se Adžari, vjerojatno islamizirani Gruzijci koji govore dijalektom gruzijskog jezika te se i sami smatraju etničkim Gruzijcima, mišljenje koje njihova kršćanska braća ne dijele potpuno.⁴² Njihova posebnost je specifična osmanska kultura koja je posljedica stoljeća osmanskog utjecaja kao i sunitski islam koji su prihvatili u 16. i 17. stoljeću. Carska Rusija anektirala je Adžariju 1878. godine te je završetkom Prvog svjetskog rata ustanovljena autonomija na zahtjev kemalističke Turske ugovorom u Karsu (1921). Danas je administrativno u sastavu moderne Gruzije s ograničenom autonomijom.⁴³

Zadnja grupa naroda su Oseti. Oni žive na teritoriju sjeverne i južne Osetije, sjeverno i južno od planinskog lanca u dvije države gdje ih povezuje gruzijska vojna cesta.⁴⁴ Oseti su istočno iranski narod koji govori indoeuropskim osetskim jezikom, koji se našao na ovom području nakon mongolske invazije u 13. i 14. stoljeću kada su se doselili na obronke Kavkaza. Dolaskom ruske vlasti prihvaćaju pravoslavlje te se danas nalaze unutar dvije administrativne jedinice, sjeverne Osetije koja se nalazi unutar Ruske Federacije te južne Osetije koje je nekada imala status autonomne oblasti unutar Gruzijske Sovjetske Socijalističke Republike. Kao i u slučaju Abhaza, tijekom stoljeća bili su izloženi snažnim pritiscima za asimilacijom što je i dovelo do sukoba nakon raspada Sovjetskog Saveza. Osetija je danas, kao i Abhazija, pod zaštitom Ruske Federacije te postoji u međunarodno-pravnom limbu zamrznutog sukoba.⁴⁵

Sa svim posebnostima danas je Gruzija međunarodno priznata parlamentarna republika, službeno heterogena sa značajnim abhaskim i osetskim manjinama. Unutar Gruzije danas živi otprilike 3,7 milijuna ljudi od čega su 87 posto etnički Gruzijci na otprilike 70 000 kilometara kvadratnih. Glavni grad Tbilisi je kulturno-administrativni centar države unatoč tome što je parlament u Kutasiju. Važno je napomenuti kako je u bivšim sovjetskim republikama prisutna značajna gruzijska manjina, pogotovo u Ruskoj Federaciji.

⁴¹ Cornell, 151.

⁴² Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory*, 109.

⁴³ Christoph Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus* (New York and London: New York University Press, 2007), 200.

⁴⁴ Ključna carska prometnica koja uz dolinu rijeke Terek povezuje Vladikavkaz i Tiflis

⁴⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 137.

Za razliku od Armenaca i Gruzijaca, današnji Azeri ne mogu utvrditi svoje tisućljetno podrijetlo na zajedničkom prostoru. Na prostoru današnjeg Azerbajdžana u antici se nalazila Kavkaska Albanija koja je kao kršćanska kraljevina nestala u ekspanziji islama početkom 7. stoljeća. Islam se proširio značajno uz obale Kaspijskoga jezera, sve do ruskih stepa gdje je i danas značajno zastupljen. Kavkaska Albanija postala je česta zanimacija azerskih povjesničara koji baš kroz nju neuspješno pokušavaju ustvrditi etničko podrijetlo kao idealno ishodište azerske moderne nacije.⁴⁶ Zbog migracija u 11. stoljeću, taj prostor bio je značajnije naseljen turkijskom populacijom koja je došla u sklopu invazije Turaka Seldžuka. Azeri – turkijski narod u svojoj etničkoj osnovi, izmiješali su se s postojećom populacijom i preuzeli šijitski islam po čemu su značajno drugačiji od svoje zapadne sunitske turske braće; čiji su jezici međusobno potpuno razumljivi.⁴⁷ Stoljećima pod utjecajem safavidskog Irana, čija je dinastija i sama došla iz područja današnjeg Azerbajdžana, prihvatili su perzijsku vlast pod kojom su formalno bili sve do ruskog izbijanja na rijeku Aras.⁴⁸ Teritorij je bio podijeljen u relativno nezavisne kanate gdje su po plemenskoj osnovi i islamskom pravu vladale bogate turkijske obitelji. Uz iznimke, s početkom 19. stoljeća populacija Azerbajdžana bila je većinski ruralna koja se oslanjala na neformalne plemenske sustave vrijednosti kao *Adat* ili *Tejp* bez nacionalne svijesti budući da svjetski islam - *Ummah* ne poznaje nacionalni format.⁴⁹

Nakon nekoliko rusko-iranskih ratova dolazi do potpune inkorporacije u ruski carski sustav te na to područje prvi puta dolazi takav centralizirani administrativni aparat, dominiran ruskim i armenskim kadrom. Rusi su gledali na islam u svom carstvu kao nelojalan i nepouzdan faktor te kao slabost na ranjivim, od centra udaljenim, jugo-istočnim granicama. Za razliku od Armenaca i Gruzijaca koji su zbog vjere uživali visoko rusko povjerenje, malo je Azera bilo uključeno u carski sustav te su većinski tvorili seljaštvo, radništvo i siromašnije građanstvo koje je u potrazi za poslom migriralo u urbana središta, pogotovo u rapidno industrijalizirajući centar Baku.⁵⁰

Unutar Sovjetskoga Saveza, Azerbajdžan dobiva etnički administrativno zaokruženu republiku, formira vlastite sovjetske elite, teritorij, institucije kao i kodificirano pismo i jezik. Zbog ranijih etničkih sukoba, unutar Azerske Sovjetske Socijalistička Republike nalazile su se dvije kompromisne pokrajine, Nakčivanska Autonomna Sovjetska Socijalistička Republika

⁴⁶ Cornell, 50.

⁴⁷ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 56.

⁴⁸ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 40.

⁴⁹ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 14.

⁵⁰ Alex Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule* (New York: Routledge, 2010), 40.

odvojena od matice na jugu te Autonomna Oblast Nagorno-Karabah s većinskim armenskim stanovništvom. Nakon raspada Sovjetskog Saveza u etničkom sukobu, Armenija je okupirala Nagorno-Karabah, čin koji nije priznat od strane međunarodne zajednice te još danas predstavlja značajan regionalni problem. Azerbajdžan je danas međunarodno priznata republika s predsjedničkim sustavom koja se prostire na otprilike 87 000 kilometara kvadratnih na kojem živi oko 10 milijuna Azera. Važno je napomenuti kako većina Azera, njih oko 12 milijuna, danas živi u Iranu gdje su prisilno integrirani bez značajne političke, kulturne ili jezične autonomije.

Geopolitički položaj, granice i sukob civilizacija

Christoph Zurcher u uvodnom poglavlju svoje knjige izražava misao koja je ključna za kontekstualno shvaćanje razloga sukoba na tom prostoru, konstatira kako *povijest počinje s geografijom*.⁵¹ Geografija kavkaskog prostora značajno je utjecala na politička i etnička kretanja koja su se tamo dogodila tijekom stoljeća te je znatno oblikovala razvoj sukoba. Stoga, nemoguće je razdvojiti ekonomiju, promjene granica i sukobe od geopolitike. Još od Rimskog carstva temeljni razlozi prodiranja carstava na Kavkaz je njegov geografski položaj. Kavkasko gorje teško je prohodan teren koji osigurava granice imperija od potencijalnih osvajača. Okružuju ga lako prohodne ruske stepe, anatolske visoravni, plodna Mezopotamija i brdovite perzijske obale Kaspijskog jezera. Još od antike, pogotovo radi trgovine, poznata su tri prolaza preko kojih se može putovati kroz Kavkasko gorje. Navodno je još Aleksandar Veliki na Derbentu izgradio vrata kako bi zaštitio svoje carstvo od barbara na sjeveru. Derbentski prolaz, širok oko tri kilometara stoljetni je trgovački i strateški prolaz iz ruskih stepa prema Bliskom istoku. Drugi prolaz također poznat iz antike, Iberska ili Kavkaska vrata nalaze se u Darijanskom klancu uz rijeku Terek gdje se danas nalazi strateška gruzijska vojna cesta te je jedini put kroz gorja do unutrašnjosti. Zadnji prolaz je uz crnomorsku obalu koji prateći kavkasko klance izlazi na nizinske doline rijeke Kuban kod Krasnodara. Carstvo koje kontrolira ta tri prolaza kao i unutrašnjost dolina osiguralo je granice prisutnošću na fizičkoj prepreci. Osiguravanje mekog trbuha imperije, nešto je što je i potaknulo rusku ekspanziju prema jugu u 18. stoljeću, strah je od otvorenih ravnica kojima su Mongoli nekoliko stoljeća ranije protutnjali srednjovjekovnim ruskim kneževinama uz rijeku Dnjepr.⁵²

⁵¹ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 4.

⁵² Robert D. Kaplan, *The Revenge of Geography* (New York: Random House, 2012), 59.

Napoleon Bonaparte rekao je *znati geografiju nacije, znati je njezinu vanjsku politiku*. Promatrajući geografiju Rusije ona je vrlo nezahvalna. Najveća zemlja na svijetu, s najviše prirodnih dobara, s populacijom nešto većom od jednog Bangladeša, koji je usporedbe radi, veličine kao tri moskovske oblasti. Stepe su nekoliko puta ugrozile ruski europski teritorij koji se nalazi zapadno od Urala s većinom populacije i gospodarstva. Ruski carski stratezi bili su toga svjesni te su zato postupno pomicali carske granice od te europske jezgre. Za razliku od zapadnih provincija s kreiranim etničkim elementima s kojima se puno lakše upravljalo, Kavkaz je svojom raznolikošću stoljećima predstavljao značajni sigurnosni problem ruskim administratorima. Postoji uzrečica da onaj koji kontrolira klance, kontrolira Kavkaz, nešto što Rusi do početka 20. stoljeća nikada u potpunosti nisu ovladali. Ruska ekspanzija prema Kavkazu bila je rezultat ruske želje za zaštitom vlastitog životnog prostora.⁵³ Unatoč tome što je Kavkaz prostor s toplom klimom i bogatim poljoprivrednim i rudnim bogatstvima, ekonomsko iskorištavanje nije bilo jedini razlog ruskog prodiranja na jug. Nije mogao biti razlog ni potreba za izbijanje na toplo more budući da je prodorom na Crno more i osvajanjem Krima to ranije osigurano. Strah od prodora bliskoistočne civilizacije dublje u ruske stepe bio je većinski nositelj potrebe za uspostavom carske vlasti na Kavkazu. Osvajanje i administracija Kavkazom bilo je autentično rusko kolonijalno iskustvo te školski primjer kako je carska Rusija provodila imperijalizam u ime modernizacije.⁵⁴

To područje samo po sebi konstituira graničje, engleski termin *borderlands*. To rubno nužno sekuritizirano područje velikih imperija, administrativna periferija kulturološki drugačijih carstava, nešto što se kontroverznom hipotezom Samuela Huntingtona opisalo kao savršeno područje za sukob civilizacija.⁵⁵ Huntingtonova hipoteza tvrdi kako je glavni uzrok sukoba u post hladnoratovskom svijetu nacionalni, kulturološki i vjerski identitet graničnih područja, koji je stoljećima bio pod konfliktnim civilizacijskim utjecajem fundamentalno drugačijih kultura. U slučaju Kavkaza imamo različite, no povezane etno-nacionalne skupine koje su stoljećima bile pod konfliktnim kulturološko-konfesionalnim utjecajima. Što konstituira naciju, etnos i teritorij kao nerazdvojivi životni prostor, ekonomsku povezanost i kolektivnu svijest te koja je njihova međusobna korelacija u konačnom izazivanju sukoba najčešće je pitanje istraživača stoljeća sukoba na Kavkazu.

⁵³ Kaplan, 108.

⁵⁴ Ibid, 114.

⁵⁵ Coene, *The Caucasus: An Introduction*, 27.

Teritorij, identiteti i sukob

Nužno je uspostaviti vezu teritorija i nacija koje na njemu obitavaju te njihovu vezu s međusobnim sukobom. Niti jedan teritorij nije bezvrijedan a pogotovo onaj koji jedna etnička skupina vidi kao svoju domovinu. Na prostoru južnog Kavkaza dogodilo se da je više etničkih skupina smatralo isti teritorij povijesno svojim, izmijenjen prvo iranskom, pa ruskom i konačno sovjetskom intervencijom tijekom dugih procesa koji su kroz stoljeća promijenili etničku sliku prostora. Zapadna literatura o ratovima uzrokovanim raspadom Sovjetskog Saveza često traži odgovore kroz definiranje i objašnjavanje termina kao što su narodnost, nacija, etnicitet i identitet uspoređujući međusobne odnose i prava koja su bila osigurana od sovjetske države s ishodištima sukoba.⁵⁶

Koje etničke skupine i na kojem teritoriju su imale razvijenu nacionalnu svijest, ideju državnosti, institucije te koliko dugo. Drugo, kada su stvorile te identitete te za koji ih geografski prostor vežu. Teorije sukoba nalažu kako nekoliko faktora potiče sukob, slabost države (institucija), niska stopa razvoja (oskudnost resursima), etnička raznovrsnost i brdoviti (neprijateljski) teren. Primjera radi, Armenci i Gruziji posjeduju već stoljećima prepoznatljive etničke karakteristike na prepoznatljivom prostoru te su imali u prošlosti svoje antičke i feudalne države kao i djelomično razvijene institucije koje su preživjele kroz stoljeća.⁵⁷ Etnička svijest je postojala, a potreba za nacionalnom državom pojavila se u isto vrijeme kada i u Europi – u drugoj polovici 19. stoljeća. Oni kao narodi nemaju neriješena identitetska pitanja te je ideja nacije bila formirana prije dolaska sovjetskih administratora koji su svojom prisutnošću preuzeli i razvili postojeću svijest i institucije te ih formirali na određenom teritoriju.⁵⁸ Te države su oduvijek, a pogotovo u sovjetskom periodu, bile ekonomski prosperitetnije od ostalih dijelova Sovjetskog Saveza, tako da se isključuje faktor niske stope razvoja dok je činjenica kako su institucije, unatoč svojem postojanju, bile oslabljene i značajno vezane za sovjetski centar. Ono što je činjenica je da su Gruzijci i Armenci milenijima imali jasnu sliku svog etničkog teritorija.⁵⁹

S druge strane Azeri, Oseti, Adžari i Abhazi nisu imali takvu razinu identitetskog razvoja kao prethodna dva naroda. Azeri početkom dvadesetog stoljeća stvaraju naznake

⁵⁶ Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory*, 3.

⁵⁷ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 43.

⁵⁸ Arman Grigoryan, "Ethnofederalism, Separatism, and Conflict: What Have We Learned from the Soviet and Yugoslav Experiences?," *International Political Science Review* 33, no. 5 (2012): 520–38., 524.

⁵⁹ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 46.

nacionalne svijesti u tonu pan-turcizma uz islam koji tada slabo razvija ideju nacije dok Oseti, Adžari i Abhazi imaju svoje prepoznatljive etničke karakteristike kojima se razlikuju od Gruzijaca. Ipak prije Sovjetskoga Saveza nisu formirali nikakve formalne institucije, ideju državnosti ili nacije. Ključni dio njihovoga razvoja u sjeni gruzijske kulture osiguravaju sovjetske politike 1920-ih godina potičući kulturni i politički razvoj unutar službene ideologije *obitelji naroda*. Može se zaključiti da su nakon slabljenja sovjetskog centra, identitetska pitanja poput etničke pripadnosti, nacionalnosti i nacionalnih država te razvijene institucije bile ključne za razinu stabilnosti u post-sovjetskom razdoblju. Postavlja se pitanje je li takav sovjetski pristup narodnostima bio posljedica prijašnjih nacionalnih mobilizacija ili terensko primjenjivanje taktike *podijeli pa vladaj* i je li su sovjetske politike poticanja razvoja manjih etničkih skupina dovele do njihove kasnije sigurnosne mobilizacije u strahu od asimilacije dominantnih i formiranih nacija koje su ih na tom prostoru okruživale.⁶⁰

Značajan element sukoba je i važnost teritorija određenoj etničkoj skupini, je li značaj teritorija materijalni (ekonomski) ili nematerijalni. Je li nematerijalni uzrok sukoba posljedica stoljetnog animoziteta ili pak sigurnosna dilema i strah od dominantnih titularnih naroda. Monica Toft navodi i treći princip, koji karakterizira kao manipulaciju elita radi ostanka na vlasti, obrazac koji se može primijetiti u prvim godinama većine post-sovjetskih republika.⁶¹ Činjenica je da je fokus svih ratova na Kavkazu bio teritorij i njegova pripadnost tako da njegov značaj ne treba zanemariti. Teritorij je ključan za identitet njegovih obitavaoca te što je manje djeljiv, sukob je manje moguć, nešto suprotno od onoga što je na Kavkazu sovjetski etno-federalizam postigao. Za razumijevanje sukoba, potrebno je dobiti jasnu sliku oko čega i zašto se dva aktera za taj teritorij sukobljavaju. Razumijevanje uzroka sukoba i definiranje uzroka ključni je cilj ovog rada i on je nemoguć bez razumijevanja značaja identiteta, nacije, značenja teritorija i znanja zajedničke stoljetne isprepletene povijesti. Ronald Suny, citirajući staru Abhasku uzrečicu, *onaj koji je izgubio domovinu, izgubio je sve* to i vrlo slikovito objašnjava.⁶² Međutim prije analiziranja izvora sukoba nužno je analizirati povijest ruskog prodiranja na Kavkaz i ostavštinu carskog sustava.

⁶⁰ Grigoryan, "Ethnofederalism, Separatism, and Conflict: What Have We Learned from the Soviet and Yugoslav Experiences?", 220.

⁶¹ Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory*, 12.

⁶² *Ibid*, 87.

IV. Transkavkazija do uspostave sovjetske vlasti

Sjene nekadašnjih velikih kraljevstva i ruski prodor na jug.

Srednjovjekovne kraljevine Armenaca i Gruzijaca gube suverenitet prodorom Mongola u 13. stoljeću. Gruzijaska kraljevina opstaje u određenom obliku, međutim krajem 15. stoljeća kriza doživljava vrhunac te se ona raspada na tri feudalna kraljevstva, Kartli, Kakheti i Imereti koja su često mijenjala suverene i prihvaćala vladavinu Osmanlija ili Perzije. Gruzijске kraljevine za razliku od nestalih armenskih sačuvalе neki oblik nacionalnih elita i umjerene suverenosti pod stranim vladarima. Od 15. stoljeća taj prostor konstantno je bio pozornica imperijalnih nadmetanja Osmanlija i Perzije koji su konačno mirom u Amasji 1555. godine, podijelili sfere utjecaja za nekoliko sljedećih stoljeća.⁶³ Taj mir formirao je podjelu sfera interesa na zapad-istok gdje su Osmanlije kontrolirale teritorij zapadno od Surimskih brda i uz obalu Crnog mora gdje se nalazilo Kraljevstvo Imereti, dok su Perzijanci preuzeli istočni prostor gdje su bile gruzijska kraljevstva Kartli i Kakheti te armenski kanati Erevan i Nakčivan. Sredinom 18. stoljeća gruzijski kralj Erekle II. uspio je ujediniti kraljevstva Kartli i Kakheti te je pozvao carsku Rusiju da osigura kršćansko kraljevstvo od perzijskog (islamskog) utjecaja.⁶⁴

Ruski interes za Kavkaz postoji još od raspada Zlatne Horde u ranom 16. stoljeću. Ivan IV. prvi je započeo ekspanziju na jug kada je zaposjeo Astrahan 1556. godine te prvi puta izbio na Kaspijsko jezero. Preuzevši titulu nominalnih zaštitnika kršćanstva nakon pada Carigrada, Rusko Carstvo je bilo iznimno zainteresirano održavati kontakt s ostacima kršćanskih kraljevstva na Kavkazu u želji za izbijanje na toplo more. Južna politika Katarine Velike čiji je glavni cilj bio povratak Carigrada, zahtijevao je rusku kontrolu Crnog mora. Osmansko Carstvo kontroliralo je veliki dio crnomorske obale te je u jeku ruske ekspanzije došlo do rata koji je završio Mirom u Kučuk Kajnardžu (1774). Tim mirom Rusija je prvi put izašla na Crno more, dobila pravo slobodne plovidbe kroz Bospor i Dardanele te joj je priznato pravo da štiti prava kršćana na području Osmanskog Carstva, ključna provizija koja će kasnije biti povod za prodor na Kavkaz. Nedugo nakon mira zaključen je sporazum o zaštiti s ujedinjenim kraljevstvom Kartli- Kakheti. Ugovorom u Georgijevsku 1783. godine, kraljevstvo je palo pod ruski protektorat u kojem je ostalo do službene aneksije 1801. godine. Uključivanje ujedinjenog

⁶³ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 22.

⁶⁴ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 12.

kraljevstva Kartli-Kakheti, te njihovog plemstva, u ruski carski sustav započinje era stalne ruske prisutnosti na Južnom Kavkazu.⁶⁵

Uvjet kraljevske obitelji za priključenje Carstvu bio je da ona ostane na gruzijskom tronu, da im carski dvor prizna sva plemićka prava, njihovih nasljednika i gruzijskog plemstva.⁶⁶ Aleksandar I. (1777.-1825.) zauzet post-revolucionarnim događajima u Europi, poslao je Pavla Dimitrijeviča Tsitsianova (1754.-1806.), Gruzijca po podrijetlu, za namjesnika i zapovjednika kavkaskih snaga. Tsitsianov je dolaskom u Tiflis imao zadatak maknuti, kako slikovito navodi Charles King, „kraljevska smetala“. Članovi kraljevske obitelji pobjegli su na sjever Gruzije u planine gdje su ih napokon sustigle carske snage. Ruske trupe na čelu s Generalom Ivanom Lazarevim došli su formalno, u punim svečanim uniformama obavijestiti kraljicu Mirjam kako je njezina budućnost u samostanu Voronjež. U trenutku kada je Ivan Lazarev prišao kraljici kako bi ju s poštovanjem izveo, ona je izvadila bodež te ga ubola na šok svima prisutnima. Taj događaj prepričavao se godinama među gruzijskim narodom koji je u suzama otpratio kraljicu u samostan. Ustoličenje Tsitsianova za namjesnika u Tiflisu 1803. godine, potvrdilo je trajnu rusku prisutnost na Kavkazu. Tiflis je postao administrativni i vojni centar iz kojeg se širio ruski utjecaj na istok.⁶⁷

Nastavak osvajanja na istoku očekivano su uzrokovala sukob s kadžarskim Iranom pod čijom su zaštitom bili istočni kanati na Kavkazu. Unatoč manjem broju vojnika te paralelnim ratom u Europi, Rusi su taktički i tehnološki bili nadmoćniji te je posredstvom Francuza i Britanaca, mirom u Gulistanu 1813. godine, trajno uspostavljena ruska vlast na istočnom Kavkazu. Ruskom carstvu potvrđena je kontrola nad gruzijskim kraljevstvima Kartli-Kakheti i Imereti kao i kontrola nad nizinskim azerskim kanatima Karabah, Ganja, Šaki, Širvan, Derbend, Baku i Kuba, ali ne i nad ključnim brdskim armenskim kanatima Erevan i Nakčivan koji su ostali pod iranskom kontrolom. Do sredine 19. stoljeća Rusko Carstvo kontroliralo je cijelo područje Kavkaza izuzev zapadne obale Crnog mora i jugoistočnih kanata s armenskom većinom.⁶⁸

⁶⁵ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 25.

⁶⁶ *Ibid*, 28.

⁶⁷ *Ibid*, 29.

⁶⁸ *Ibid*, 31.

Grčevi u mekom trbuhu carstva

Poučeni prijašnjim iskustvima, prilikom dolaska na Kavkaz, carske trupe dobile su sljedeće upute kako se odnositi prema, te kako percipirati lokalno stanovništvo;

1. *ruska moć je imperativ pri vladavini na Kavkazu te treba izbjegavati slabljenje takve percepcije*
2. *treba uspostaviti i podupirati samo trgovačke odnose,*
3. *njihovo (brđansko - gorsko) jedinstvo najveća je opasnost za Ruse*
4. *treba ih upoznati s kršćanstvom*
5. *spriječiti bilo kakve odnose s Osmanskim Carstvom ili Iranom.*⁶⁹

Iz takvih uputa jasno se može primijetiti kako su Rusi doživljavali svoj orijent te kako su odlučili njime vladati. Carska administracija na Kavkazu primijenila je klasičnu taktiku suradnje s lokalnim elitama i upletanja u lokalnu politiku, stalno stvarajući sukobe između njih koristeći taktiku - *divide et impera*.⁷⁰ Takva taktika uspijevala je u Gruziji i Armeniji, gdje su lokalne elite s razvijenim osjećajem nacionalnog identiteta i društvenom hijerarhijom mogle kontrolirati svoj narod te tako održavati carski aparat na vlasti. Takav „racionalan“ pristup suradnje s lokalnim elitama nije bio moguć na istočnom Kavkazu, gdje su vladali nezavisni kanovi pod islamskim plemenskim zakonima. Dok su Gruzijci i Armenci bili impresionirani carskom moći i sigurnošću velikog kršćanskog brata, islamske zajednice na istoku nisu bile voljne prihvatiti rusku kršćansku zaštitu.⁷¹ Carskim administratorima su puno više odgovarala hijerarhijska društva s vertikalnim društvenim mrežama koje su mogli integrirati nego ona decentralizirana, horizontalna, u najvećem broju islamska bez razvijenog etničkog ili nacionalnog identiteta.⁷²

Ruska kontrola nad Kavkazom nikada nije bila potpuna te je ovisila o nekoliko faktora. Tiflis kao carski administrativni i kulturni centar na rijeci Kura gdje je stolovao carski namjesnik omogućavao je dobru opskrbu i veliku mobilnost carskih trupa kroz gruzijske doline. Sva opskrba i ljudstvo dolazilo je u unutrašnjost Gruzijском vojnom cestom, koja je od Vladikavkaza prateći dolinu rijeke Terek kroz Darijanski tjesnac vodila do gruzijskih dolina te konačno do Tiflisa. Kao prvo autentično rusko kolonijalno iskustvo stvorile su se velike dileme treba li vladati preko posrednika ili direktno u okvirima carskog sustava. Unatoč tome

⁶⁹ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 16.

⁷⁰ *Ibid*, 21.

⁷¹ *Ibid*, 17.

⁷² King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 37.

što je Carstvo na početku dopuštalo lokalnu autonomiju pod uvjetom da se prihvaća nominalna ruska vlast, tijekom druge polovice 19. stoljeća prevladao je direktni, provincijski oblik vladavine. Lako dostupne nizine s kršćanskim stanovništvom bile su uspješno podčinjene i integrirane dok su brdovita područja nastanjena plemenima ostala nepoznata i divlja, stalno stvarajući opasnost trgovcima na carskim putevima. Ustoličenjem ruske administracije, politika prema tom području postaje defenzivna. Rusi naseljavaju osvojena područja, grade utvrde i dovode Kozake koji se nastanjuju na granicama. Miješajući se s lokalnim stanovništvom dolazi do integracije gdje taj granični prostor postaje vibrantan kulturno-jezični prostor između imperija.⁷³

Osvajanje Kavkaza bilo je nepotpuno budući da je otpor brdskih dijelova još postojao. Nemogućnost carskih službenika u Tiflisu da shvate srž takvog mentaliteta te da riješe problem doveo je Alekseja Petroviča Ermolova u Tiflis 1813. godine. On je došao na Kavkaz podčiniti brdska plemena carskoj vlasti ne birajući metode. On nije zagovarao metode integracije pregovora i trgovine, snažno koristeći isključivo brutalnu silu. Njegove metode opjevane su u mnogim djelima ruskih romantičara koji su osuđivali njegove surove taktike. U svom ratu protiv brdskih plemena on je sustavno uništavao i palio njihova sela, nemilosrdno sjekao šume te uništavao izvore hrane i prihoda.⁷⁴ U Muridskom ratu (1829.-1859.) Ermolov se desetljećima borio protiv, od Tolstoja opjevanih brdskih junaka, Hadži Murada i Imama Šamila⁷⁵, goneći ih po Dagestanu i stvarajući vječni mit o otporu slobode carskoj vlasti.

Ermolov je sebe smatrao rimskim generalom koji provodi civilizacijsku misiju braneći limes od barbara, ono što je Rimljanima bio Dunav, njemu je bio Terek.⁷⁶ Njegova umišljenost konačno ga je došla glave kada je uzrokovala novi sukob. Prekršio je ugovor iz Gulistana, okupirao granični iranski grad Mirak i zatočio iranskog ambasadora smatrajući Iransko Carstvo jednako divlje i neorganizirano kao i brdska plemena koje je pokušao podčiniti. Taj potez doveo je do Iranske odmazde i protunapada pod vodstvom krunskog princa Abbasa Mirze. Iranska ofenziva uzrokovala je raspad carskog obrambenog fronta te skoro uzrokovala iranskim osvajanjem Tiflisa.⁷⁷

⁷³ King, 44.

⁷⁴ Mikail Mamedov, "From Civilizing Mission to Defensive Frontier," *Russian History* 41, no. 2 (2014): 142–62., 147.

⁷⁵ Čečenski narodni borci za slobodu protiv uključnje Dagestana i Čečenije u Rusko Carstvo

⁷⁶ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 46.

⁷⁷ *Ibid*, 49.

Nikola I. (1825.-1855.) je zbog tog nepromišljenog čina raspustio i umirovio Ermolova, prema kojemu javno nije gajio simpatije te doveo svog miljenika Ivana Fjodoroviča Paskievića (1782.-1856.) kao novog zapovjednika kavkaskih snaga. Paskiević je naslijedio nezavidnu situaciju općeg rata s Iranom i pobune većine kanata koji su nekada priznavali rusku vlast. On je uspio odbiti iransku protuofenzivu i osvojiti armenske kanate Erevan, Nakčivan te onaj najvažniji za danju lojalnost Armenaca, sjedište armenske crkve u Ečmiadzinu. Paskiević je bio toliko uspješan da je upao u Iran, prešao rijeku Aras, osvojio Tabriz te otvoreno zaprijetio Teheranu zbog čega je Šah Fateh Ali-šah Kadžar bio prisiljen zatražiti mir. Turkmančajskim mirom 1828. godine definirana je stalna granica na rijeci Aras, formirajući konačnu istočnu granicu s Iranom. Ovim ratom uspostavljene su moderne granice Južnog Kavkaza koje su zaokružile carsku vlast na tom prostoru, ali i trajno odvojile Azere u dvije države.⁷⁸ Za vrijeme sukoba, Osmansko Carstvo odlučilo je iskoristiti ruski rat s Iranom te je na zapadu izbio sukobu istočnoj Gruziji. Brzom promjenom fronta, Paskiević je zbog bolje opremljenosti i iskustva uspio odbiti osmanski napad, osvojiti Kars, Anapu i Poti na Crnom moru te napredovati sve do Erzuruma u unutrašnjosti što je prisililo Osmanlije na pregovore. Sukob je završio 1829. godine mirom u Andrijanopolu kojim su konačno zaokružena ruski posjedi na Kavkazu pripojenjem Anape i Potija. Zbog svojih velikih pobjeda, Paskiević je proglašen maršalom, grofom od Erevana i namjesnikom Poljskog Kraljevstva te ostaje najuspješniji ruski namjesnik na Kavkazu.⁷⁹

Mihajl Sejmonović Vorontsov završio je proces potpune administrativne adaptacije kavkaskog prostora ruskom carskom sustavu. Promijenio je stare kraljevske i kanatske granice, imena naselja i oformio nove teritorijalne i administrativne cjeline uspostavljajući nekoliko gubernija na tom području. Stvorio je lokalna vijeća, delegirao moć te čak uključio elemente lokalnog islamskog prava u rusko građansko pravo – pokazujući uključujući karakter carskog sustava. Otvaraju se različite institucije te škole koje su bile uključene u carski sustav omogućavajući lokalnom stanovništvu pohađanje ruskih sveučilišta i stvaranje lokalnog obrazovanog kadra. Tiflis je od provincijsko-garnizonskog grada postao moderno vibrantno urbano trgovačko središte te je Južni Kavkaz postao multi-kulturalni i multi-etnički carski orijent.⁸⁰

⁷⁸ King, 51.

⁷⁹ Ibid, 52.

⁸⁰ Mamedov, "From Civilizing Mission to Defensive Frontier.", 151.

Neki autori navode da je rusko osvajanje Kavkaza mit, koji je stvoren u kabinetima povjesničara sovjetskih sveučilišta u ime civilizacijske misije, dok mnogi recentni autori navode kako je zapravo Južni Kavkaz došao vrlo glatko pod ruskom vlašću s malo borbe. Gruzijaska kraljevstva su ih službeno pozvala kao kršćanske osloboditelje, Armenci su ih iščekivali te aktivno radili za carske interese dok su jedino islamizirana azerska plemena pružala nekakav ograničeni otpor, na kraju ipak sudjelujući, u ograničenoj mjeri, u carskom sustavu pod vodstvom lokalnih kanova i begova. Velikih borbi oko Kaspijskog jezera s lokalnim stanovništvom nije bilo budući da su carske vojske osigurale ekspanziju mirovnim ugovorima s Iranom. Charles King navodi mit o osvajanja i borbi oko Južnog Kavkaza budući da su ga praktički Rusi preuzeli aneksijama i mirovnim ugovorima. Većina borbi s divljim brdskim plemenima događala se na Sjevernom Kavkazu u Dagestanu i Čečeniji, sukob koji će se prepričavati kroz petrogradske salone desetljećima stvarajući imaginaciju kroz popularnu literaturu najvećih ruskih romantičara.⁸¹

Kartografi i romantizam

Najznačajniji faktor za popularizaciju Kavkaza dolazi s ruskim postepenim osvajanjem te postepenim istraživanjem regije krajem 18. stoljeća. Osvajanje i kolonizacija crnomorskog primorja stvorila je emocionalnu i kulturnu vezu s tim područjem, nešto što će se dogoditi i sa Kavkazom. Katarina Velika prva je poslala nekoliko ekspedicija na južnu granicu a s njima kartografe i istraživače koji su svoja saznanja donosili u Sankt Peterburg i stvarali kolektivnu imaginaciju o mitskom, divljem i neistraženom novom graničnom području.⁸²

Baltički Nijemac, Johann Anton Guldenstadt (1741.–1781.) bio je najznačajniji istraživač prve generacije. Sedam godina istraživao je to područje, skupljajući bilješke, crteže, bilje, kovanice i knjige u želji za objavom opsežne knjige o svojim putovanjima. Prije dovršetka djela, umro je od vrućice 1781. godine, ali je njegov posao nastavio Petar Simon Pallas (1741. – 1811.) koji je nakon dva desetljeća objavio u dva sveska *Putovanja u Rusiji i Kavkaskim planinama* (1787. – 1791.) na njemačkome jeziku. Taj rad postao je temelj poznatih informacija o Kavkazu te se u ruskim administrativnim, znanstvenim i građanskim krugovima počinje javljati sve veći interes za Kavkaz.⁸³

⁸¹ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 38.

⁸² *Ibid*, 101.

⁸³ Companjen, Maracz, and Versteegh, *Exploring the Caucasus in the 21st Century: Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context*, 15.

U Ruskoj akademiji znanosti i umjetnosti počela su se postavljati nova pitanja na koja je trebao odgovoriti njemački orijentalist Julius Heinrich Klaproth (1783. – 1835.) koji je poveo novu ekspediciju na jug sa zadatkom da se upozna s Kavkazom kako geografski tako i etimološki, da istraži jezike, narode i prolaze koje su opisivali antički autori. Krenuo je 1807. godine iz Vladikavkaza, prateći Gruzijску vojnu cestu do Tiflisa. Njegovo putopis, *Putovanja Kavkazom i Gruzijom* (1813.) objavljen je na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku te je tako obuhvatio mnogo širu javnost. Tvrdi se da je on zaslužan za svojevrsnu sliku koju je ruska javnost dobila o Kavkazu. Vidio ga je kao iznimno pokvarenog, lopovskog i prevrtljivog; punog neciviliziranih plemena i brđana. Smatrao ga je slobodnim, divljim i izvan mogućnosti shvaćanja petrogradskih salona.⁸⁴ Osoba koja se smatra zaslužnom što je romantizirana ideja Kavkaza došla do ruskog plemstva i građanstva je Semjon Bronevskii (1783. – 1835.), ruski etnograf s putopisom *Recentne geografske i povijesne informacije o Kavkazu* (1823.). On je sakupio sva postojeća djela te je uz pomoć ruskih plemićkih obitelji tiskao knjigu za širu javnost.⁸⁵

Bronevskii je postigao nešto što ranije nitko nije uspio, zaljubio je rusku javnost u Kavkaz. Čista spoznaja carskog plemstva i građanstva da postoji nešto izvan dosadnog, salonskog petrogradskog života na periferijama carstva inspiriralo je generaciju ruskih pisaca koji su baš na temi Kavkaza napisali svoja najbolja djela. Charles King, istraživač Kavkaza i Crnomorja, slikovito u svojoj knjizi navodi da je „Puškin bio Kavkazu ono što je Byron bio istočnom Mediteranu, a James Fenimore Cooper američkom Divljem zapadu.“⁸⁶ Kavkaz je u ruskoj imaginaciji bio sve obrnuto od poznatoga. Sloboda je ono što je na Kavkazu postojalo a u carskom društvenom diskursu nije, te je ta ideja slobode bila glavni inkubator eko-poetičnog romantičarskog uzvisivanja kavkaskih rijeka, planina, kultura, arhitekture i naroda. Kavkaz je bio mističan, divlji i nepoznat – orijent, na dalekim granicama koji je zaokupljao imaginaciju cijelog Carstva. Prilikom posjete Krimu, Katarina Velika nazvala je taj kraj „zemljom tisuće i jedne noći“, što dovoljno govori o popularnoj percepciji jugoistočnih graničnih krajeva.⁸⁷

Unatoč migraciji mnogo carskih činovnika na jug, mali broj pismene populacije je zaista imao realniji dojam o toj mističnoj novoj carskoj provinciji. Zbog čestih tiskovnih cenzura, generacije Rusa mogli su jedino preko popularnih djela Aleksandra Puškina (1799. –

⁸⁴ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 103.

⁸⁵ *Ibid*, 108.

⁸⁶ *Ibid*, 109.

⁸⁷ Susan Layton, *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 1.

1837.), Mihaila Jurjeviča Ljermontova (1814.-1841.) i Lava Nikolajeviča Tolstoja (1828.-1910.) doživjeli ruski orijent. Puškinov orijentalistički klasik, *Kavkaski zatvorenik* (1821.), prvi je stvorio civilizacijski idealistički pogled na rusko osvajanje Kavkaza. Carska vlast smatrala je da ima civilizacijsku dužnost na Kavkazu i pritom nije birala metode njezine implementacije često koristeći metode spaljivanje zemlje, deforestacije i etničkog čišćenja. Puškin je ovjekovječio romantičarsku opoziciju prirode civilizaciji i civilizacije barbarizmu te stvorio temelje za sveobuhvatnu kritiku ruskog carskog društva, kasnije prenesenu u djelima Ljermontova i Tolstoja.⁸⁸

Kritika ruskog uplitanja na Kavkazu doživjela je vrhunac s Mihail Jurjevičem Ljermontovom koji je kao vojnik-pjesnik osobno doživio implementaciju carske vlasti na Kavkazu. Smatran najvažnijim ruskim pjesnikom nakon Puškina i pripadnikom njegovoga kulturnoga kruga, svoje prognanstvo nakon pobune dekabrista proveo je na Kavkazu gdje je ostao očaran njegovom ljepotom.⁸⁹ On je za razliku od Puškina doživio Kavkaz izbliza te je tamo napisao svoje najpoznatije djelo, *Heroj našeg vremena* (1840.) koji je obilježio rusku prozu toga vremena. Njegov antijunak i realna slika Kavkaza razbijala je Puškinovu raniju idealizaciju iz „daleka“. Ljermontov je dodao znatno tamniji ton te za njega to nije bilo oslobađanje ili *mission civilisatrice* nego kolonijalističko porobljavanje.⁹⁰ Lav Nikolajevič Tolstoj pratio je sličan put kao Ljermontov. Budući da je također osobno iskusio Kavkaz, ismijavao je naivnost vanjskog shvaćanja stvarnoga stanja na Kavkazu. Tolstoj parodira Puškinovu idealizaciju te snažno kritizira carsku društvenu realnost. Kavkaz je obuhvatio s djelima kao što su *Prepad* (1853.), *Sječa šuma* (1855.) i *Kozaci* (1862.) u kojima kritizira ruske kolonizatore i uzdiže brdska plemena koja se bore za svoju slobodu. Njegovo najveće djelo te tematike posthumno je objavljen *Hadži Murat* (1912.).⁹¹

U tom kratkom vremenu, književni diskurs sa carskog uzvišenja evoluirao je u otvorenu kritiku carskih administrativnih metoda na Kavkazu. Tolstoj u kasnijim djelima uzvišava ljepotu prirode i slobodu koju carski administrativni aparat sustavno guši. S jedne idealističke slike o tom prostoru koja je stvorena od strane Puškina, njegovi nasljednici koji su doživjeli osobno sukobe na Kavkazu znatno su izmijenili tu sliku, pogotovo kod generalne populacije.

⁸⁸ Rebecca Gould, "Topographies of Anticolonialism: The Eco-poetical Sublime in the Caucasus from Tolstoy to Mamakaev," *Comparative Literature Studies* 50, no. 1 (2013): 90.

⁸⁹ Ustanak ruskih časnika u prosincu 1825. zbog ustoličenja Nikole I. na carski tron

⁹⁰ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 114.

⁹¹ Gould, "Topographies of Anticolonialism: The Eco-poetical Sublime in the Caucasus from Tolstoy to Mamakaev.", 93.

Takvo romantičarsko prikazivanje Kavkaza, idealizirano ili realistično stvorilo je sliku tog prostora kao ruskog prava i obaveze, u generacijama građana, pogotovo odgovornih dužnosnika i vojnika. Ruska kontrola i zaštita tog prostora, radi njihove, ali i vlastite sigurnosti, je nasljedno pravo usađeno u kolektivnu svijest. Ruska žrtva donijela je civilizaciju i nužno je tu rusku civilizaciju tamo i održati, radi zaštite vlastitih interesa ruske države.⁹²

Mission civilisatrice ili carska prerogativa

Je li kritika romantične književnosti bila opravdana te koja je bila priroda ruskog probijanja na Kavkaz značajno je pitanje. Je li namjera ekspanzije bila plemenito oslobađanje, kolonijalno iskorištavanje ili geopolitičko nadmetanje. Ruska ekspanzija i kolonizacija juga carstva zasigurno je bila taktički potez zaštite južnih granica te proboj na toplo Crno more, ali su je carski administratori često opravdavali potrebom za zaštitu potlačenih kršćanskih kraljevina. Ona stoljećima čekaju pod islamskom okupacijom obnovu kršćanskog bizantskog utjecaja bio on iz Carigrada ili poslije iz Moskve. Oslobađanje kršćanske civilizacije, pogotovo za vrijeme snažnog romantizma u Europi, bio je vodeći faktor carskih administratora, misionara kao i entuzijasta koji su u velikim brojevima došli istražiti ruski orijent. Armensko i Gruzijско oslobođenje uspoređivalo se s onim Grčkim 1821. godine, nadajući se da je to moguće napraviti tamo gdje je nekada bilo bizantskog utjecaja a sada je islam. Prije aneksije, Gruzijci su zazivali carsku zaštitu dok su ju Armenci podupirali te gledali kao vlastito oslobođenje, izdaju koju će im godinama zamjerati muslimani u regiji.⁹³

Kavkaz je u ruskoj kolektivnoj svijesti smatran kao zadnja linija obrane europske civilizacije koja sada, kada je napokon podčinjena, treba biti i uključena u carski prostor te težiti obnovi stare slave. Dugo je Rusija imala trgovačke i diplomatske veze sa svojim graničjem, ali je tek sada dobila priliku da ga potpuno uključi u carski sustav i tako stvori pouzdan civilizacijski bedem koji će štititi ruske stepe s Armencima, Gruzijcima, Osetima i Kozacima kao pouzdanim carskim graničarima, bilo to na bojištu, trgovini ili administraciji.⁹⁴ „Carstvo je plemenito preuzelo dužnost zaštite i civiliziranja tog prostora radi kršćanskih naroda koji tamo žive i kojima treba zaštita a ne zbog svojih interesa, pohlepe ili proširenja granica“, izjavio je Aleksandar I. nakon aneksije gruzijskog kraljevstva Kartli-Kakheti. To što

⁹² Layton, *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*, 14.

⁹³ Mamedov, „From Civilizing Mission to Defensive Frontier.“, 149.

⁹⁴ Ronald Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union* (Stanford: Stanford University Press, 1993), 24.

su Rusi čvrsto tvrdili da ne gledaju svoje interese, nego da ostvaruju plemenite ciljeve ne poriče temeljne ruske geopolitičke interese u regiji kao i njezin imperijalni projekt koji je osiguravao širenje države, uključivanjem novih podanika igrajući *veliku igru* prema Indiji.⁹⁵

Ruski imperijalizam uvijek je formalno bio uključiv, još je Petar Veliki dao kolektivni naziv carskih podanika – *rossiiskaya* (od Rusije, ruski) a ne *ruskaja* (etnički Rusi). Carski imperijalizam nije etnički ili nužno povezan s religijom nego s institucijama i sigurnošću države. Termin *derzhava* označava veliku državnu moć, jedinstvenu i ekskluzivnu domenu te predanost svih podanika sveobuhvatnom zajedničkom razvoju, napretku i sigurnosti. Načelno, bilo koja etnička skupina koja je spremna sudjelovati u izgradnji Carstva te pridonijeti njegovoj sigurnosti i razvoju to je i mogla.⁹⁶ Cilj je bio stvoriti administrativnu, pravnu i trgovinsku sigurnost pomoću asimilacije lokalnih elita te donijeti ekonomski napredak. Rusi su kao predstavnici europske civilizacije imali obavezu civilizirati kavkaske i azijske narode te takvom imperijalizmu nacija nije bila važna, što ne znači da ju nije redovno koristio kao vojni ili ekonomski instrument u kontroli ostalih.

Smatralo se da svi mogu pridonijeti carskom projektu, ali došlo je do zaključka kako čečenska i dagestanska plemena nisu još dosegli kulturni kapacitet za to. Uspoređivani su sa srednjovjekovnim Slavenima koje je potrebno prosvjetliti i pokrstiti. Mnogi gruzijski i ruski misionari odlazili su na sjever pokušavajući emancipirati dagestanska i čečenska plemena nadajući se da su to njihovi susjedi koji su zaboravili svoju pravu vjeru. U putujućim misijama, predstavljani su ruski način života, arhitektura, namještaj, navike i moda koji su uspjeli zaživjeti na Južnom Kavkazu. U dagestanskim i čečenskim selima puštale su se najznačajnije skladbe europske klasične glazbe, radilo na kodifikaciji lokalnih jezika i pokušavalo predstaviti pisani oblik, nešto čemu će se u potpunosti posvetiti tek sovjetski etno-lingvisti. Bila je sveta dužnost Rusa upoznati gorske narode s europskim vrijednostima koje je donio Petar Veliki u Rusiju. Riječima veterana i generala D.I. Romanovskaja „Ovaj rat je velika i plemenita misija: ona koja štiti slabe (kršćane) i civilizira divlje (muslimane i pogane)“.⁹⁷

Unatoč prvobitnom idealističkom civilizacijskom pristupu, sredinom 19. stoljeća ekonomski interesi bili su vidljiviji od onih civilizacijskih. Bilo je raznih debata među carskim administratorima kako percipirati i vladati Kavkazom. Je li njegova budućnost kao dio Ruskog

⁹⁵ Mamedov, "From Civilizing Mission to Defensive Frontier.", 143.

⁹⁶ Ronald Suny and Terry Martin, *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, ed. Ronald Grigor Suny and Terry Martin (Oxford: Oxford University Press, 2001), 26.

⁹⁷ Mamedov, "From Civilizing Mission to Defensive Frontier.", 153.

Carstva ili jedna istočna kolonija iz koje treba uzimati sirovine. Kavkaz je bio bogat raznim materijalima i rudama, tako da ruska vlast nije imala potrebe ulagati u proizvodnju nego samo u izvoz sirovina na rusko tržište gdje su bile tvornice. Ulagalo se najviše u administraciju, obranu i infrastrukturu olakšavajući prijenos robe te štiteći južno krilo. Rusi su posebno bili impresionirani proizvodnjom svile, voća i orijentalnog luksuza. U ekonomskom smislu možemo zaključiti kako je položaj bio kolonijalni, pogotovo kada uzmemo u obzir da su postojala unutrašnje takse koje su činile određene proizvode jako skupe. Takav stav se postupno mijenjao administrativnim reformama i potpunim uključivanjem u carski sustav krajem 19. stoljeća.⁹⁸

Dakle, na više se načina može objasniti potreba za ekspanzijom na Kavkaz. Možemo zaključiti kako je oslobađanje kršćanskih kraljevstva te širenje civilizacije bio plemeniti ideološki razlog, ali ne i praktični od kojeg je ruska država imala značajnu korist, osim u lojalnosti kršćanskih naroda. Sigurnosti na Južnom Kavkazu, osiguravanje mekog trbuha imperije, bio je od najvećeg značaja čak i veći od ekonomskog, početkom 19. stoljeća.

Emancipacija u jeku revolucije

Početak 20. stoljeća, namjesništvo je dočekalo u relativnom prosperitetu tehnološke i društvene modernizacije, unatoč tome što su reforme Aleksandra II. došle znatno kasnije na Kavkaz.⁹⁹ On je bio potpuno inkorporiran u ruski carski sustav, treće namjesništvo po važnosti, bogato sirovinama, administrirano od carskog namjesnika u Tiflisu. Namjesnik Grof Ilarion Vorontsov-Daškov naslijedio je mirno, ali stagnantno stanje.¹⁰⁰ Nakon Rusko-turskog rata (1877.-1878.) nije bilo značajnijih sukoba na Kavkazu. Brdski pobunjenici bili su pacificirani, narodi većinom uključeni u carski sustav, infrastruktura značajno poboljšana - uključujući i završetak strateške transkavkaske željeznice od Potija na Crnom moru do naftom bogatog Bakua 1883. godine.¹⁰¹ Nagla industrijalizacija Bakua privukla je mnogo brđana, kao i Azera iz Irana koji su dolazili u urbane centre u potrazi za poslom gdje su bili većina kao dnevni radnici - stvarajući proletarijat. S razvojem industrije migriralo je mnogo Rusa i Armenaca koji

⁹⁸ Mamedov, 155.

⁹⁹ Aleksandar II. Osloboditelj, ruski car koji je nakon poraza u Krimskom ratu pokrenuo nužne reforme. Ediktom o emancipaciji 1861. godine efektivno je u Carstvu ukinuto kmetstvo.

¹⁰⁰ Obitelj Vorontsov, jedna od najbogatijih i najmoćnijih obitelji u Rusiji posjedovala je preko 320 sela, 5700 dvorova te u jednom trenutku preko 50 tisuća kmetova.

¹⁰¹ Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, 27.

su se većinom nalazili na rukovodećim pozicijama u državnim institucijama ili stranim tvrtkama.¹⁰²

Baku postaje klasični *boomtown* sa svim popratnim sadržajima, od hotela, bordela, kasina, dnevnog smještaja do privatnih rezidencija novopečenih bogataša. Takva modernizacija i iskorištavanje naftnih resursa dovelo je do etabliranja poduzetničke elite – naftnih baruna, koji će financirati i poticati nacionalni razvoj svojih etničkih skupina. Azerski naftni tajkun i milijunaš Kadži Tagijev financirao je izgradnju prvog azerskog nacionalnog kazališta (1873.) kao i razvoj raznih škola kako bi modernizirao siromašno radništvo koje se još uvijek organiziralo po plemenskim principima u okolnim selima. Otvorio je prvu žensku školu te financirao najvažnije azerske političke novine *Kaspri* (1881). Budući da su elite bile uključene u ruski carski sustav, potpuno nezainteresirane za razvoj nacionalnog identiteta nije uopće čudno da se prva politička stranka razvila od interesa željezničkih i naftnih radnika.¹⁰³ U predvečerju revolucije 1905. godine, odbor Ruske socijaldemokratske radničke stranke (RSDRP)¹⁰⁴ u Baku osnovao je prvu azersku političku stranku *Hummet*, u prijevodu, Muslimansku socijaldemokratsku stranku. Ona nije bila nacionalna ili povezana s islamom, njezina temeljna borba bila je u liniji s onom ruskih socijaldemokrata a to je ona klasna. Pored nje, 1911. godine osniva se *Musavat*, stranka koja je zastupala pan-islamsku i pan-tursku umjerenu politiku.¹⁰⁵

Unatoč postojanju azerskog krupnog kapitala, Armenci su ipak s oko 17 posto populacije držali najveći postotak rukovodećih pozicija - oko 30 posto, te su uz strane investitore dominirali proizvodnjom i preradom nafte. Armenski naftni tajkun Aleksander Mantašev (1842.- 1911.) bio je vlasnik treće po veličini naftne tvrtke u Bakuu, odmah nakon poduzeća braće Nobel i Shella obitelji Rothschild. Financirao je izgradnju najvećeg kazališta u Tiflisu, nekoliko škola i obnovu znatne imovine armenske crkve. Izgradio je armensku crkvu Svetog Ivana Krstitelja u Parizu, navodno jer je tamo najviše griješio. Stipendirao je na strana sveučilišta najbolje armenske mlade umove, uključujući i boljševičkog revolucionara Stepana Šaumjana (1878.-1918.). Armenski nacionalni identitet bio je snažan te je fokusirao svoje

¹⁰² Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 23.

¹⁰³ *Ibid*, 46.

¹⁰⁴ Socijaldemokratska stranka osnovana u Rusiji 1897. godine

¹⁰⁵ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 37.

djelovanje na problematiku nepostojanja armenske države kao i raseljenost zajednice kroz nekoliko država – nacionalni opstanak i idealizacija stare državnosti bio je imperativ.¹⁰⁶

Prva armenska politička stranka *Dashnaktsutiun* – Dašnjak osnovana je 1890. godine kako bi zastupala obespravljeno armensko seljaštvo u provinciji. Početkom 20. stoljeća program stranke prerastao je u otvoreno zagovaranje ujedinjene i nezavisne Armenije, čiji su glavni protivnici bili u Osmanskom Carstvu. Takva revolucionarna aktivnost imala je simpatije carskih vlasti, ali se stav stranke značajno promijenio nakon 1903. godine kada car Nikola II., na prijedlog namjesnika Princa Grigorija Sergejeviča Golitsina (1838. – 1907.), dekretom zapljenjuje imovinu armenske crkve, ukida im povlastice te pripaja armenske osnovne škole ruskom školskom sustavu u želji za rusifikacijom i neutralizacijom armenskog paralelnog sustava vlasti.¹⁰⁷ Ta odluka znatno je pogodila armensku zajednicu budući da je armenska crkva, uz armenski jezik, bila svojevrsno vezivno tkivo nacionalnog tijela kroz stoljeća strane vlasti. Nakon te odluke započinje otvoreno nasilje armenskih revolucionara - Dašnjaka protiv carske vlasti koje je kulminirao pokušajem ubojstva namjesnika Golitsina te ubojstvom guvernera Bakua, gruzijskog plemića, princa Mihajla Nakašidzea 1905. godine.¹⁰⁸ Averzija prema Armencima nije bila novost na Kavkazu kao i u istočnoj Anatoliji. Raseljeni heterogen narod koji je bio zastupljen po cijelom Kavkazu bez značajne većine, držeći trgovinu i kapital, smatrao se uvijek ugroženim.¹⁰⁹

S druge strane, Gruzijci su dočekali 20. stoljeće potpuno uključeni u carski sustav bez značajne nacionalne politike ili potrebe za istom. Tiflis je bio centar carske administracije, stran i nezamisliv za običnog gruzijskog seljaka koji je sačinjavao veliku većinu gruzijskog nacionalnog korpusa bez značajne inteligencije da ga politički usmjeri. Gruzijsko plemstvo nije imalo nikakvog motiva odreći se uloge u ruskom carskom sustavu, gdje su sudjelovali u svim sferama političkog i vojnog života. Iznimka je bio krug oko političara i pisca Ilije Čavčavadzea (1837.-1907.) koji je predvodio obnovu nacionalnog pokreta krajem 19. stoljeća. To malo političkog buntovništva dolazi iz mlade inteligencije obrazovane na zapadu gdje ne dominira liberalizam nego marksizam. Gruzijske elite bile su potpuno odsječene od običnog naroda koji je većinom radio kao željeznički i lučki radnici, rudari, stočari ili seljaci – klasna problematika

¹⁰⁶ Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, 61.

¹⁰⁷ Ramazan Erhan Güllü, "The Crises of Armenian Church in Russia (1903-1905) and Its Impact on Ottoman-Armenian Relations," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, no. 17 (2015): 243–60., 248.

¹⁰⁸ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 42.

¹⁰⁹ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 147.

prevladala je nacionalnu isto kao i u slučaju Azerbajdžana. Iz tog razloga političkim djelovanjem od kraja 19. stoljeća prevladavaju gruzijski menjševici, kao dio RSDRP-a, osnovani u 1890-ima. Nakon revolucije 1905. godine došlo je do raskola, te su oni većinski podržali ruske menjševike i tako odredili svoju kasniju sudbinu.¹¹⁰ Iako su bili manjina, rad gruzijskog ogranka RSDRP-a stvorio je neka od najpoznatijih revolucionarnih imena. Iosif Džugašvili (1878.-1953.), Grigorij Ordžonikidze (1886.-1937.), Sergej Kirov (1886.-1934.), Lavrentij Berija (1899.-1953.) i Stepan Šaumjan (1878.-1918.) vodili su boljševičku frakciju na Zakavkazju formirajući temeljnu sudbinu i prirodu buduće boljševičke revolucije.¹¹¹

Početak 20. stoljeća obilježila je gruzijska pasivnost i sve veća međusobna netrpeljivost Azera i Armenaca. Kriza uzrokovana padom cijena nafte 1900. i 1903. godine prva je otvoreno razotkrila dublje sektaške probleme između Azera i Armenaca. Rezultat krize bilo je mnogo otkaza u naftno-prerađivačkoj industriji što je najviše pogodilo azerske radnike koji su većinski činili radnički proletarijat. Ona je dovela do međureligijske napetosti i sektaškog sukoba s Armencima, potpaljenim od strane carskog gubernatora, netom prije revolucije 1905. godine.

Revolucija 1905. godine šokirala je carski sustav. Unatoč tome što su revolucionari poraženi, a Car zadržao moć, bilo je jasno da je nužna promjena. Car je ustavom iz 1906. odlučio dijeliti moć s Državnom dumom i Državnim savjetom, privremeno odgađajući društveni revolt. Posljedice revolucije bile su puno veće na istoku Kavkaza. U kaosu izazvanim revolucijom, bez jasne slike tko je prvi zapucao, započeli su međusobni sukobi Azera i Armenaca u svim većim gradovima na Kavkazu. Tijekom dvije godine, u raznim sukobima, poginulo je desetak tisuća Azera i Armenaca, ali su armenske žrtve bile manje zbog boljeg oružja i organizacije. Sektaško nasilje bilo je bez pravila i organizacije ne štedeći nenaoružane civile te javnu i privatnu imovinu.¹¹² Najveći sukobi bili su u Bakuu, Ganji, Nakčivanu te Suši a sukobi su se prelili čak i u administracijski centar Tiflis. Uništene su cijele četvrti u gradovima te je nekoliko stotina azerskih i armenskih sela opustošeno. Nasilje je zaustavila intervencija carske vojske predvođene Kozacima koji su nasilno uveli red i mir.¹¹³

Ovi događaji uvjerali su armenske intelektualce kako zaista postoji opasnost s obje strane granice te kako carski sustav u ovom slučaju nije njihov saveznik. Bilo je jasno kako je

¹¹⁰ King, 150.

¹¹¹ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 53.

¹¹² Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 55.

¹¹³ Güllü, "The Crises of Armenian Church in Russia (1903-1905) and Its Impact on Ottoman-Armenian Relations.", 254.

carskom sustavu puno važnija kontrola teritorija i naklonost velike muslimanske populacije nego pogodovanje armenskim stoljetnim nacionalnim interesima. S druge strane nisu niti Azeri smatrali carsku vlast savezničkom, ali su na dnevnoj bazi bili potlačeni od armenskog kapitala bez ikakve vlastite zastupljenosti ili prava. Dovoljna je bila jedna iskra za vrijeme nestabilne carske države kako bi averzije potpomognute namjesništvom dovele do otvorenog sukoba.¹¹⁴

Za vrijeme Prvog svjetskog rata, prostor Kavkaza bio od velikog značaja zbog južnog fronta s Osmanskim Carstvom gdje se vodilo nekoliko velikih bitaka. Zimska ofenziva Enver Paše doživjela je neuspjeh u bitci kod Sarikamiša (1915.), te je ruska protuofenziva postepeno napredovala prema Erzurumu i Trabzonu. Za takvo silovito napredovanje carskih snaga, vlada tri paše okrivila je Armence da su kao petokolonaši krivi za poraz osmanskih snaga jer su ruski Armenci upravljali vojnom okupacijom zapadne Armenije (istočne Anatolije), aktivno pomažući ruskim snagama uz podršku lokalnog (zapadnog) armenskog stanovništva. Ruska politika poticanja kršćana, Armenaca i Grka, na ustanak protiv islama nije bila nova što objašnjava sumnju osmanske države prema njima. Armenci su bili dobro organizirani i vrlo učinkoviti u zasebnim jedinicama Carske vojske budući da su se borili za svoju proširenu domovinu.¹¹⁵ Takav razvoj događaja kulminirao je s naredbom od 24. travnja, Ministra unutrašnjih poslova Mehmeda Talaata koja je proglasila kako su Armenci pod organizacijom i upravom carske Rusije te je *de facto* započela genocid nad Armencima.¹¹⁶

Armenski genocid započeo je u Istanbulu sustavnim uhićenjem armenskih intelektualaca, trgovaca i časnika diljem Osmanskog Carstva te demobilizacijom oko 60 000 armenskih vojnika iz osmanske vojske. Većina zajednice je internirana u radne logore te poslana na duge marševe preko pustinja krajeva zapadne Sirije i Mezopotamije gdje se smatra da je za vrijeme marša izginulo između 600 000 i 1 500 000 civila. Dio koji je izbjegao deportaciju migrirao je za vrijeme povlačenja u istočnu (rusku) Armeniju a pogotovo na područje Erevana i Nakčivana te tamo pronašao novi dom, znatno mijenjajući međuetničke odnose. Armenski genocid još uvijek je kontroverzna tema nepriznata od službene Ankare, unatoč konsenzusu većine međunarodne zajednice da se radi o školskom primjeru genocida.¹¹⁷

Sukobi uzrokovani stoljećima religiozne netolerancije, carske politike podjele i sektaških sukoba kulminirali su za vrijeme Prvog svjetskog rata stradanjima Armenaca te

¹¹⁴ Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, 41.

¹¹⁵ *Ibid*, 74.

¹¹⁶ Archie Brown, *The Rise and Fall of Communism* (London: HarperCollins Publishers Ltd., 2009), 48.

¹¹⁷ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 158.

osmanskim napredovanjem na Južni Kavkaz u ime oslobođenja muslimanske populacije. Revolucijom i raspadom Ruskog Carstva, Južni Kavkaz opet se našao u sukobu civilizacija s carstvima koje sa svih strana pokušavaju realizirati vlastite interese. Bez carskog „kišobrana“ da ih zaštiti, narodi na Južnom Kavkazu morali su nakon 1917. godine sami preuzeti odgovornost za svoju sudbinu.

V. Narodi, plemena i Lenjinove nacije u novoj državi

Nova ruha starog carstva

Februarska revolucija 1917. godine¹¹⁸ i pad carizma doveo je do prekida kontinuiteta vladavine nad starim carskim provincijama. Radi obuzdavanja općeg kaosa, provizorna vlada bila je prisiljena uspostaviti civilne komesarijate kako bi donekle ovladala teritorijem carstva. Na Kavkazu, vlada je zamijenila namjesništvo velikog kneza Nikole Nikolajeviča sa Specijalnim transkavkaskim komitetom (OZAKOM).¹¹⁹ Novi komesarijat preuzeo je administrativnu upravu nad prostorom bivšeg namjesništva uz pomoć preko 400 sovjeta, stvarajući sustav dvostruke vlasti (*dvoevlastiia*). Komitet je uz pomoć Armenaca preuzeo i upravu okupiranih osmanskih okruga s armenskom većinom Trabzon, Erzurum, Bitlis i Van.¹²⁰

Revolucija, iako očekivana zbog općeg negativnog društvenog i ratnog stanja, zahvatila je prostor Kavkaza za vrijeme relativnih vojnih uspjeha carskih snaga na osmanskome frontu koje su okupirale značajan dio zapadne Armenije. U to vrijeme nije bilo većih političkih sukoba, boljševici su bili manjina, ali su imali najveću potporu u industrijskom središtu Baku te u lučkim obalnim krajevima gdje je bilo zastupljeno industrijsko radništvo. Najvažnije, boljševici su jedini imali značajnu potporu među vojnicima što značajno utjecalo na kasnija revolucionarna zbivanja. S druge strane, u Gruziji su bili najzastupljeniji menjševici i eseri koji su vukli potporu iz seljačkih ruralnih krajeva i zastupali primirje s Centralnim silama. Perjanica armenske nacionalne politike, Dašnak imao je veliku potporu među armenskim stanovništvom, konsolidirajući svoje snage i snažno zastupajući nastavak rata i nacionalnu mobilizaciju radi straha od gubitka teritorija i osmanske osvete.

Neočekivani boljševički prevrat u listopadu 1917. godine i preuzimanje vlasti u Petrogradu doveo je do kaotičnog stanja na Kavkazu. Željni mira, kruha i zemlje, gladni

¹¹⁸ Februarska revolucija izbija u Ruskom carstvu u ožujku 1917. godine nakon čega revolucionarne snage ukidaju Carstvo i proglašavaju Rusku republiku pod upravom Provizorne vlade Aleksandra Kerenskog.

¹¹⁹ Pokret bivših carskih snaga suprotstavljen boljševičkim revolucionarnim snagama.

¹²⁰ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 59.

revolucionarni dezerteri lutali su selima pod zapovjedništvom odmetnutih časnika. OZAKOM je postao nevažan što je dovelo do preuzimanja političke i teritorijalne kontrole lokalnih revolucionarnih i nacionalnih formacija. Menjševici su kontrolirali Gruziju i dio Azerbajdžana gdje su bili u sukobu s lokalnim boljševicima te Musavatom dok je predjele s armenskom većinom kontrolirao Dašnjak. Zbog nepriznavanja boljševičke vlasti u Rusiji osniva se privremena vlada - Transkavkaski komesarijat, dominiran menjševicima kao provizorno tijelo do izbora u zajednički Sejm novoproglašene Zakavkaskе Demokratske Federativne Republike (ZDFR). U taj Sejm ušli su gruzijski menjševici, Musavat i Dašnjak koji su odlučili voditi nezavisnu politiku od provizorne vlade. Nakon primirja s Centralnim silama, Komesarijat je potpisao primirje u Eržidžanu (1917.) kojim je Osmansko Carstvo priznalo Zakavkasku Demokratsku Federativnu Republiku kao pravnog nasljednika Ruskog Carstva te je službeno raspušten front ostavljajući prostor Južnog Kavkaza nezaštićen od osmanskih pretenzija.¹²¹ Iako su formalne borbe prestale s primirjem u Eržidžanu, pregovori između Komesarijata i osmanskih vlasti nisu bili dovršeni. Linija razgraničenja uvijek je bila spor između federalnih jedinica, pogotovo armenski otpor, često oružani, osmanskim teritorijalnim namjerama za povratkom Karsa, Ardahana i Batuma na zapadu. Komesarijat je teško funkcionirao budući da je svaki narod imao vlastite interese, efektivno kontrolirajući samo provinciju Tiflis i dio Baku gubernije dok su armenski revolucionari svojevrijedno upravljaju svojim prostorom.¹²²

Osmanske snage postale su nestrpljive gruzijskim i armenskim odugovlačenjem implementacije službenog ugovora u Brest-Litovsku (1918.) te su uz minimalni lokalni otpor uspješno napredovale na zapadu Gruzije u ime zaštite muslimanske populacije. Osvojili su Batumi i Kars kontrolirajući dijelove transkavkaskе željeznice i naftovoda, postavljajući kao konačni cilj Baku.¹²³ Napredovanje osmanskih snaga dovelo je do novog sektaškog nasilja koje je započelo obostranim naoružavanjem svih političkih snaga. Boljševici pod vodstvom Armenca Stepana Šaumjana proglašavaju komunu u Baku kojoj se prvobitno Dašnjak i Musavat suprotstavljaju. Tijekom etničkog nasilja u Komuni između Musavata i armenskog Dašnjaka, boljševici su često zauzimali armensku stranu, nerijetko ulazeći u sukob s Musavatom. Tijekom tih sukoba, gdje je Šaumjan neformalno surađivao s Dašnjakom, unutar tri dana pogroma diljem Baku gubernije ubijeno je preko 12 000 Azera. Šaumjanovo tiho podupiranje Dašnjaka, isključivo protiv Azera radi armenskih interesa, izvan ideološkog okvira dao je etnički kontekst

¹²¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 56.

¹²² Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 87.

¹²³ *Ibid*, 89.

sukobu nastavljajući ponavljajuću petlju koja će trajati do kraja stoljeća. Međuetničko nepovjerenje, drugačiji nacionalni interesi kao i napredovanje osmanskih snaga u Armeniji i Gruziji dovelo je do potrebe svakog naroda da se brine oko vlastitih interesa, prouzročivši konačni raspada Federacije i Transkavkaskog komesarijata.¹²⁴

Demokratska Republika Gruzija prva je proglasila nezavisnost te potražila spas od osmanske invazije pod njemačkim protektoratom što je efektivno spasilo Tiflis od osmanske okupacije. Azerski nacionalni kongresu u Tiflisu proglasio je Azerbajdžansku Demokratsku Republiku dva dana kasnije u Ganji budući da je Baku bio „komunaliziran“ dok su Armenci, stavljeni pred gotov čin, tri dana nakon, proglasili nezavisnosti Armenske Republike.¹²⁵ Napredovanjem Armije islama Nuri Paše¹²⁶ koja je osvojila Erevan te produljila prema Bakuu, novonastale nacije bile su prisiljene ne samo priznati granice iz Brest-Litovska nego i potpisati osmanski diktat iz Batumija (1918.) kojim je Osmansko Carstvo pripojilo veliki dio armenskog i gruzijskog teritorija uključujući i središte armenske crkve u Ečmijadzinu.¹²⁷

Armija islama potpomognuta azerskim snagama nastavila je napredovati prema Bakuu što je izazvalo međuetničke sukobe s lokalnim armenski stanovništvom, pogotovo u Nagorno-Karabahu. Boljševička komuna raspala se u panici izazvanoj napredovanjem Armije islama te je protu-boljševičkim pučem, Šaumjan i njegovih 25 komesara protjerano preko Kaspijskog jezera gdje su uhvaćeni od bijelih snaga i pogubljeni negdje u transkapijskoj pustinji. Približavanjem Nuri Paše i nestankom boljševika stvorio se vakuum moći koji je zabrinuo Antantu kako bi naftom bogati Baku mogao doći pod Centralne sile. Zadatak sprječavanja osmanskog osvajanja Bakua dobio je britanski General Dunstervill i njegov kultni Dunsterforce.¹²⁸ Budući da su većina boljševika bili Dašnak Armenci, oni koji se nisu povukli sa Šaumjanom pridružili su se britansko-bijelim snagama novostvorene Centro-kaspijske diktature. Ovim ujedinjenim britansko-bijelim-Dašnak frontom protiv osmansko-azerske Armije islama stvorena je opet etnička i konfesionalna dimenzija sukoba koja će kulminirati Bitkom za Baku (1918). Nakon mjesec dana borbe Britanci i njihovi saveznici bili su se prisiljeni povući te je ulaskom Armije islama Baku formalno oslobođen kao glavni grad Azerbajdžanske Demokratske Republike. Tijekom ulaska osmansko-azerskih snaga u Baku,

¹²⁴ Marshall, 89.

¹²⁵ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 166.

¹²⁶ Osmanski vojskovođa i general, polubrat od Envera Paše

¹²⁷ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 35.

¹²⁸ Saveznička vojna ekspedicija na Bliskom istoku nazvana prema generalu Lionelu Dunstervilleu

osmanska regularna vojska ostala je u pozadini kako bi lokalni azerski dobrovoljci mogli iz osвете masakrirati više tisuća Armenaca koji su pokušali pobjeći iz grada. Osmanlije su se nedugo nakon osvajanja povukli s obzirom da je započeo raspad njihovog višestoljetnog carstva.¹²⁹

Kratko postojanje vlastitih republika njihovi narodi iskoristili su u međusobnom sukobu očekujući konačne rezultate Pariške mirovne konferencije kao i postepenu boljševičku pobjedu nad bijelim snagama. Tijekom tog perioda nacionalne države trudile su se uspostaviti funkcionalne institucije jedva održavajući red s obzirom na slabe vojne snage na granicama. To malo vojnih snaga sudjelovalo je u sukobima, svodeći ih ponajviše na međusobne granice republika gdje su Gruzijci vodili ograničene sukobe oko pograničnih teritorija Akhalkalaki i Gočarli s Armencima dok su Azeri pokušavali ugušiti ustanak armenske većine u Karabaku, Zangezuru i Nakčivanu koja pod vodstvom Dašnaka još nije zaboravila zločine Armije islama. Winston Churchill izjavio je kako je cilj stranih sila na čelu s Ujedinjenom Kraljevinom bio spriječiti anarhiju i maksimalno očuvati ekonomske interese a ne osigurati uspostavu novih nacionalnih država.¹³⁰ Unutar tih interesa bila je eventualna uspostava nove-stare carske vlasti, ali je Denkinov poraz i britanski kolonijalni pristup uzrokovao trajno povlačenje Antante s tog područja.¹³¹ Ugovorom u Versaillesu (1919.) priznate su granice novih država na Južnom Kavkazu a onim s Osmanskim Carstvom u Sevresu (1920.) i proširene granice armenske države na zapadu. Važno je napomenuti kako Osmansko Carstvo nije ratificiralo ugovor dok boljševici nisu niti sudjelovali u radu konferencije.¹³²

Do dolaska boljševika 1921. godine u Gruziji je dominirao *petit impérial* šovinizam grabeći sitni teritorij u idealu stare slave pod prijetnjom konsolidirane Republike Turske. Armenski pokušaj homogenizacije novog državnog teritorija doveo je do sukoba s turskim republikancima koji nisu prihvaćali nove granice nametnute u Sevresu dok je stalni paralelni pritisak međuetničkih sukoba s Azerima na istoku znatno oslabio djelovanje armenskih snaga protiv Turske. Nestabilnost u Baku, raspad institucija, nesigurnost i rat s Armencima doveo je do jačanja lokalnih boljševika koje je vodio Armenac Anastas Mikojan (1895.-1978.). Nova boljševička država težila se vratiti na nekadašnje carske granice budući da su one bile geografski preduvjet njezinog opstanka. Prepoznavši nestabilnost te stabilizacijom zapadnog

¹²⁹ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 167.

¹³⁰ *Ibid*, 170.

¹³¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 58.

¹³² King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 172.

fronta, Lenjin je zapovjedio aktiviranje revolucionarnih komiteta te započeo proces sovjetizacije Azerbajdžana. Organizirani prosvjedi i velika potpora boljševicima stvorila je pritisak na azersku vladu dok su četiri boljševička vlaka 11. Crvene armije bez otpora prešla granicu. Na kriznoj sjednici azerski parlament se raspustio te je sovjetska vojska na čelu sa Sergejom Kirovom i Sergom Ordžonikidzeom ušla bez otpora u Baku te proglasila Azerbajdžansku Socijalističku Sovjetsku Republiku.¹³³

Iako je službena politika bila prijateljska prema armenskoj i gruzijskoj državi, kavkaski dio sovjetskog vodstva počeo je snažno zagovarati danju sovjetizaciju kako bi se vratio nekadašnji carski teritorij. Armensko vodstvo našlo se u poziciji gdje se sovjetski „kišobran“, kao poznato zlo, činio privlačnijim od nastavka turske agresije i nametnutog ugovora u Aleksandropolu (1920.) kojim je Armenska Republika izgubila teritorij jugozapadno od granice Ardahan-Kars *de facto* poništavajući ugovor iz Sevresa (1919.) ostavljajući krnju državu. Opet je prevladao egzistencijalni kompleks te je vodeći Dašnjak prihvatio sovjetsku ponudu o amnestiji i uključivanju u novu vlast.¹³⁴ Bez ispaljenog metka armenska vlada pod pritiskom boljševičkih prosvjeda u Erevanu dala je ostavke prenoseći ovlasti na novi boljševički revolucionarni komitet predavši znatno smanjeni državni teritorij amputiran od svete planine Ararat pod zaštitu sovjetske vlasti.¹³⁵

Posljednja zemlja koja će biti vraćena u novi-stari sustav bila je Gruzija. Unatoč prvobitnom sovjetskom priznanju njezine nezavisnosti 1920. godine, postojale su nesuglasice u sovjetskom vodstvu oko njezine sudbine. Lenjin je gledao Gruziju kao prijateljsku, buduću tampon-državu između nove Republike Turske i Sovjetskog Saveza dok Staljin i Ordžonikidze nisu mogli smisliti postojanje menjševičke države na Kavkazu. Nakon Lenjinovog odobrenja, Crvena armija prešla je granicu, okupirala Tiflis i proglasila Gruzijску Sovjetsku Republiku. Menjševička vlada je parobrodom pobjegla u Tursku gdje je nastavila svoje djelovanje u emigraciji zajedno s ostalim političkim ostacima bivših država. Ugovorom u Karsu (1921.) između Sovjetskog Saveza i Republike Turske formirane su granice te su snovi o Wilsonovoj velikoj Armeniji, nacionalno-homogenoj Gruziji i emancipiranom Azerbajdžanu bili mrtvi. Uspostavljeno je novo nadzorno tijelo zaduženo za implementaciju boljševičke politike – Kavbiro, pod vodstvom Ordžonikidzea i Kirova. Namjesnike su zamijenili komesari, dume

¹³³ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule.*, Str. 139

¹³⁴ Charlotte Hille, *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus* (Leiden, Boston: Brill, 2010)., Str. 155

¹³⁵ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule.*, Str. 142

revolucionarni komiteti a gubernije socijalističke republike. Ustoličenjem sovjetske vlasti vratilo se novo ruho starog Carstva na Južni Kavkaz tražeći nova rješenja za stare probleme.¹³⁶

Lenjinov strah i *korenizatsija* carskih podanika

Konsolidacijom carskog prostora i konačnom sovjetizacijom Gruzije počela su se postavljati pitanja kako organizirati budući sovjetski prostor na Kavkazu. Sovjetsko vodstvo s Lenjinom potpomognuto kavkaskim revolucionarima Josifom Džugašvilijem Staljinom, Sergo Ordžonikidzeom i Anastasom Mikojanom započelo je organizirati buduće države na Kavkazu. Društveni odnosi na Kavkazu imali su feudalne karakteristike, osim u gradovima koji su *de facto* i jedini sudjelovali u revolucijama. Okolno ruralno stanovništvo bilo je potpuno nezainteresirano stvarajući knjižni primjer *lumpenproletarijata*. Zakoni povijesnog materijalizma tamo nisu važili budući da taj prostor nije dosegao kapitalizam kao među-stupanj između feudalizma i socijalizma te konačno komunizma što je postavljalo pitanje kako će se s plemenskog društvenog modela organizirati novi društveni poredak. Bio je potreban teorijski kompromis, svojevrsni suptilni prijelazni period. Preuzeti carski prostor bio je sada formalno dekoloniziran, rastavljen, kako bi bio od sovjeta rekoloniziran u smislenim jedinicama kao dio nove multietničke federalizirane socijalističke države.¹³⁷

Sovjetsko vodstvo podupiralo je nacionalno samoodređenje kao rješenje za nacionalne probleme, ali se užasavalo nacionalizma koji je u njihovom iskustvu bio isključivo kontrarevolucionaran i protivan socijalističkom internacionalizmu. Lenjin i Staljin suprotstavili su se tom generalnom tumačenju još na 8. Kongresu 1919. godine podržavajući poticanje nacionalnog razvitka naglašavajući kako je upravo boljševička namjera za njegovo rješenje privukla mnoge narode u revoluciju. Budući ustroj države trebao je obuzdati silni nacionalizam koji je izašao na vidjelo za vrijeme građanskog rata – kulturnim apolitičkim „zdravnim“ nacionalizmom. Podupirući nacionalni razvoj i stvaranjem institucija kontrolirali bi se već postojeći nacionalizmi.¹³⁸ Protiv takvog stava su bili Nikolaj Buharin (1888.-1938.) i Georgij Pjatakov (1890.-1937.) opisujući kako je nacionalizam uvijek štetan te kada se ostvari željeni društveni stadij vladavine proletarijata - pojedinačna povijest, kultura i nacija postati će

¹³⁶ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 173.

¹³⁷ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 150.

¹³⁸ Grigoryan, "Ethnofederalism, Separatism, and Conflict: What Have We Learned from the Soviet and Yugoslav Experiences?", 524.

nevažni u anacionalnom komunizmu tako da stvaranje i podupiranje nacionalnosti nije potrebno.¹³⁹

Kongres je ipak podržao Lenjinovu liniju dok je Staljin prepoznat kao „majstor za nacionalna pitanja“ te imenovan za Narodnog komesara za nacionalnosti. Staljin je bio dijete graničja vječno neodlučan između velikoruskog i gruzijskog identiteta što se primjećuje u biranom pismu njegovih djela. Imajući povijesno znanje i urođenu sumnju u taj prostor nije smatrao kako je on spreman za potpunu nacionalnu slobodu. Njegovo djelo *Marksizam i nacionalno pitanje* (1913) smatra se ključnim za nacionalne politike Sovjetskog Saveza do Drugog svjetskog rata. Tamo je Staljin lokalni čovjek - Gruzijac obrazovan u sjemeništu pod utjecajem crkve te ruske i lokalne romantične literature, definirao budući odnos prema etnicitetima, narodima i nacijama na graničju pa tako i u cijelom Sovjetskom Savezu.¹⁴⁰ Smatrao je, kako je specifično gruzijski nacionalizam opasan na tako dinamičnom prostoru, te da ga se mora potpuno suzbiti utapanjem u određeno multinacionalno rješenje. Njegovo podrijetlo je oblikovalo njegovu konačnu ostavštinu – metode implementiranja identiteta u gradnji višetničke formalno federalizirane države.¹⁴¹

Unatoč tome što su obojica podržavali razvoj nacionalnosti i smatrali kako socijalizam i nacionalizam nisu nužno nekompatibilni, Lenjin i Staljin su razvili temeljno neslaganje oko načina implementacije. Lenjin je vjerovao kako je glavni razlog nacionalizma ruski šovinizam tj. šovinizam velikog naroda (dijelom i gruzijskog) koji je u stoljećima imperijalizma ugnjetavao manje narode. Glavna borba treba se voditi protiv njega, potičući jačanje lokalnih elita i formalnu nezavisnost ostalih etničkih elemenata tvrdeći kako je velika razlika između dobrodošlog nacionalizma potlačenog i neželjenog nacionalizma onoga koji potlačuje. S druge strane Staljin je smatrao kako su svi nacionalizmi korisni ako se međusobno kontroliraju pa tako i taj ruski koji bi služio kao svojevrsni objedinjujući „kišobran“ ostalih – vrh piramide nacionalnosti Sovjetskog Saveza. Između ruskog šovinizma i lokalnog nacionalizma potonji je veće zlo tako da je potrebno izabrati manje zlo koje će kontrolirati veće.¹⁴² Tako je uspostavljena definicija lokalnog nacionalizma preko principa većeg zla (*Greater danger principle*). Staljin je tvrdio da Rusi trebaju kontrolirati svoj nacionalizam kako i ostali narodi trebaju svoj, ali bez centralnog vodstva, ostale republike bi se udaljavale od ruskog

¹³⁹ Suny and Martin, *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, 68.

¹⁴⁰ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 61.

¹⁴¹ Alfred J. Rieber, "Stalin, Man of the Borderlands," *The American Historical Review* 106, no. 5 (2007): 1651., 1656

¹⁴² Suny and Martin, *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, 72.

teritorijalnog centra razbijajući Savez. Potrebno je centralno vodstvo s proletarijatom kao dominantom klasom, etno-kulturnom regijom kao teritorijalnim oblikom te velikom Rusijom kao centrom države. Potrebna je čvrsta unija jer se država s takvom dubokom klasnom, regionalnom i etničkom podjelom nije mogla ostaviti debati, dumama, sovjetima ili intelektualcima podložnima stranim utjecajima.¹⁴³ Navedena razlika u pristupu prema nacionalnostima na Kavkazu gdje se Staljin ipak smatrao predodređenim za zadnju riječ, započeo je tihi sukob s Lenjinom. Lenjin po Staljinu kao „stranac“ to nije razumio i nije imao pravo donositi takve odluke na „njegovom“ terenu. Budući da je Lenjinova riječ ipak još uvijek bila zadnja, uspostavljena je dobrovoljna unija titularnih naroda – federalizirana, gdje će po Lenjinu kroz vrijeme, slobodom identiteta i kulture doći do nacionalne i političke homogenizacije, zbližavanja (*sblizhenie*) i spajanje (*sliianie*) naroda u socijalističku federaciju bratskih naroda.¹⁴⁴

Lenjinov stav realiziran je preko službene politike *korenizatsije* koja je bila noseći stup sovjetske rekolonizacije bivšeg carskog prostora. Kao ispunjenje temeljnog boljševičkog obećanja carskim narodnostima tijekom revolucije, ona je bila važnija od ekonomskih reformi, svojevrsni veliki skok naprijed u shvaćanju onog osnovnog kod vlastitog stanovništva, a to je njegov identitet. Započela je velika operacija „buđenja“ starih i stvaranja novih naroda i narodnosti. Podržana je planska konsolidacija nacionalnosti na tri načina. Podržavajući i favorizirajući lokalne jezike, kreiranje nacionalne nomenklature i inteligencije te formalno institucionaliziranje etniciteta na administrativnom teritoriju i u državnom aparatu. Kreirane su nacionalne institucije, administracija, obrazovne ustanove na narodnom jeziku, kazališta i muzeji dok je paralelno provedena politika iskorjenjiva nepismenosti i kodificiranja narodnih jezika. Nerijetko je dolazilo do zabrane korištenja ruskog jezika što je dovelo do problema budući da je on bio svojevrsna *lingua franca* tog lingvistički raznovrsnog prostora. Započeto je ubrzano kreiranje lokalnih komunističkih elita i partijskih organizacija budući da su do 1922. godine preko 70 posto članstva bili etnički Rusi. Nacionalna vodstva su se osjećala emancipirano stvarajući vlastite identitete unutar sovjetskog kišobrana.¹⁴⁵

Takav lokalno emancipirajući rasplet događaja, protivan željama Staljina i njegove gruzijske klike unutar sovjetskog vodstva doveo je do prvog većeg ideološkog sukoba nakon završetka rata. Podrijetlo tog sukoba može se pratiti još od sovjetizacije Gruzije kada je Lenjin

¹⁴³ Rieber, „Stalin, Man of the Borderlands.“, 1688.

¹⁴⁴ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 189.

¹⁴⁵ Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, 103.

zastupao postepenu umjerenu asimilaciju Gruzije u suradnji s lokalnim manjševicima i inteligencijom poštujući njezinu nacionalnu povijest kako bi zadobili povjerenje gruzijskih masa dok su Staljin i Ordžonikidze zagovarali beskompromisnu eliminaciju manjševika i ulazak Crvene armije u Gruziju.¹⁴⁶ Kada se pojavilo pitanje buduće organizacije tog prostora ušli su u sukob s lokalnim vodstvom koje je htjelo zadržati svoje nacionalne posebnosti u skladu s Lenjinovom službenom politikom. Paralelno, Staljin i Ordžonikidze započeli su agresivnu politiku raspuštanja i preuzimanja lokalnih organizacija s konačnim planom eliminacije gruzijskog nacionalizma, inkorporirajući sve zemlje Južnog Kavkaza unutar šire Transkavkasko Socijalističke Federativne Sovjetske Republike podčinjavajući ju centralnoj vlasti u Moskvi preko one u Tiflisu, značajno smanjujući stvarnu političku autonomiju nacionalnih vodstva.¹⁴⁷ Bolestan Lenjin nije odobravao događanja, ali niti je imao snage niti dosegla suprotstaviti se pritisku Staljina i Ordžonikidzea na terenu koji su već zamijenili vodstva i uspostavili Transkavkasku SFSR koja je s ostalim republikama pristupila Sovjetskom Savezu 1922. godine. Lav Trotski (1879-1940.) je kasnije tvrdio da je zbog te afere Lenjin namjeravao politički eliminirati Staljina putem pisma osuđujući njegovo šovinističko ponašanje protivno politikama *korenizatsije*, ali je nedugo nakon dobio treći i posljednji moždani udar. Ovaj incident, nazvan Gruzijaska afera, započeo je frakcionaške sukobe u vodstvu koji su kulminirali sa Staljinovim usponom na vlast krajem desetljeća. Unatoč široko prihvaćenoj Lenjinovoj politici *korenizatsije* unutar sovjetskog vodstva, nakon njegove smrti ipak je prevladao Staljinov pogled na međusobne odnose unutar Sovjetskog saveza gdje je centar ipak imao snažan politički a kasnije sredinom 1930-ih i kulturni primat nad periferijom. Lenjinova želja za stvarnom političkom autonomijom lokalne nomenklature koja bi tako pridonijela napretku zajedničke države nestala je Staljinovom politikom čvrste ruke dopuštajući periferiji površnu kulturnu autonomiju potpuno podređujući političku moć centru.¹⁴⁸

Krojenje budućnosti (autonomnih) sovjetskih republika

Uz učvršćivanje i stvaranje došla je i teritorijalizacija etniciteta. Formirane su etničke socijalističke republike s titularnim narodima koji će zajedno Ugovorom o uniji (1922.) formirati Sovjetski Savez. Njezine osnivačice bile su Ruska, Ukrajinska, Bjeloruska i

¹⁴⁶ Hille, *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*, 197.

¹⁴⁷ Rieber, "Stalin, Man of the Borderlands.", 1686.

¹⁴⁸ Jeremy Smith, "The Georgian Affair of 1922 - Policy Failure, Personality Clash or Power Struggle?," *Europe - Asia Studies* 50, no. 3 (1998): 519-44., 540.

federalizirana Transkavkaska Socijalistička Sovjetska Republika.¹⁴⁹ Sovjetski Savez bio je prva moderna republika koja je stavila nacionalno načelo u bazu federalnog sustava, gdje je potisnut lokalni nacionalizam kroz institucionalizaciju etničkog podrijetla.¹⁵⁰

U procesu crtanja internih administrativnih republičkih granica, sovjetski etno-kartografi formirali su komisije i lokalne revolucionarne odbore čiji je zadatak bio povijesno ustvrditi i formirati ujednačene granice etničkih razgraničenja na zadovoljstvo svih naroda i narodnosti. Tamo gdje je to bilo moguće, formiran je administrativni okvir s kulturnom i jezičnom autonomijom predvođenom lokalnim nomenklaturama koje će ipak odgovarati direktno moskovskoj centrali. To na Kavkazu nije bilo moguće budući da je građanski rat otvorio rasejpe između različitih etničkih skupina nakon stoljeća carskog upravljanja dovodeći u pitanje mogućnost suživota nakon dolaska sovjetske vojske. Pobjedom gruzijske klike u ideološkim raspravama oko budućnosti etničkih republika, na Kavkazu je formirana Transkavkaska SFSR sa sjedištem u Tiflisu koji će u procesu lokalizacije imena, geografskih obilježja i naselja 1936. godine postati Tbilisi.¹⁵¹

Unutrašnje razgraničenje između titularnih republika na Južnom Kavkazu bila je tema revolucionarnih komiteta još od ulaska Crvene armije na područje Azerbajdžana. S obzirom na to da je sovjetski prodor išao s istoka, sovjetska vlast je pod Staljinovim pritiskom netom prije ulaska u Armeniju naložila Azerskom revolucionarnom komitetu da izda proglas o prijenosu Karabaha, Zangezura i Nakčivana armenskom narodu kao znak novog bratstva naroda kako bi pridobili Armence da se okrenu protiv vlade Dašnaka u Erevanu. Takav prijenos teritorija znatno bi nadoknadio Armeniji gubitke na zapadu, ali se od te ideja odustalo zbog unutarnjeg azerskog nezadovoljstva kao i zbog Sporazuma o prijateljstvu u Moskvi (1921.) gdje je Republika Turska inzistirala kako Nakčivan koji graniči s Turskom sa značajnom turskom manjinom mora biti pod zaštitom Azerbajdžanske SSR. Godine etničkih sukoba i pogroma promijenili su etničku sliku tih pokrajina, ali bilo je jasno kako su Azeri činili većinu u pokrajini Nakčivan dok su imali značajnu manjinu u Nagorno-Karabahu i Zangezuru. Nakon nekoliko sjednica Kavbiroa, kao kompromisno rješenje 1923. godine, dogovoreno je kako će Nakčivan dobiti status autonomne republike (AR) s Republikom Turskom kao jamcem te da će Nagorno-Karabah sa znatnom armenskom većinom unatoč Staljinovom pritisku ipak ostati pod

¹⁴⁹ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 60.

¹⁵⁰ Robert Bruce Ware, "Conflict in the Caucasus : An Historical Context and a Prospect for Peace," *Central Asian Survey* 17, no. 2 (1998): 337–52., 339.

¹⁵¹ Suny and Martin, *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, 78.

Azerbajdžanskom SSR kao autonomna oblast (AO).¹⁵² Oba rješenja bila su iznimka u sovjetskom sustavu budući da niti jedna titularna manjina nije dobila svoju autonomiju unutar republike matice te da su autonomiju u pravilu dobivale etničke skupine bez zemlje matice. Armenskoj SSR pripao je Zangezur (danas armenska pokrajina Sjunik) s armenskom većinom bez posebnog autonomnog statusa koji je efektivno teritorijalno podijelio Azerbajdžansku SSR na dva dijela. Za vrijeme kreiranja Autonomne Oblasti Nagorno-Karabah sovjetski etno-kartografi su kao kompenzaciju namjerno izostavili azerska sela te obuhvatili armenska kako bi Armenci formirali čvrstu titularnu većinu. Glavni grad preseljen je iz Suše u Kankendi koji je prigodno preimenovan Stepanakert po armenskom boljševičkom revolucionaru Stepanu Šaumjanu.¹⁵³

Oba etniciteta dobila su titularne matične republike unutar sovjetskog sustava sa svim popratnim beneficijama. Armencima je formirana unitarna republika sa Zangezutom bez autonomije, ali je značajan broj stanovništva bio odsječen u susjednoj Azerbajdžanskoj SSR. Unutar tih kompromisnih pokrajina s armenskom većinom u Azerbajdžanu Azeri su najviše obitavali na istočnim graničnim dijelovima. Oni su imali potpunu titularnost u autonomnom Nakčivanu te u vlastitoj matičnoj republici. Prividno, kompromis je bio postignut te je dio uvjeta svih naroda bio zadovoljen stvorenim administrativnim sustavom. Armenci su upravljali matičnom republikom bez autonomnih „smetala“ dok su na prostoru Azerbajdžana, gdje je živjela njihova značajna manjina, institucionalizirano kontrolirali sve bitne instrumente vlasti. Azerbajdžan je uspio zadržati Nagorno-Karabah unutar vlastitih granica okupljajući većinu vlastitog naroda unutar jedne države pritom prihvaćajući podjelu zemlje na dva dijela.¹⁵⁴

Za vrijeme crtanja granica, Gruzija je pala u drugi plan zbog količine nasilja koje su prouzročili međuetnički odnosi Azera i Armenaca te je imperativ sovjetskih kartografa bio pronaći prihvatljivo rješenje na istoku. U njihovom slučaju naglasak je bio na nalaženju kompromisnog rješenja koje će uspostaviti dugoročnu sovjetsku kontrolu te eliminirati buduće sukobe dok je Gruzija gledana na potpuno drugačiji način. Dok je strah od novih sukoba dominirao u prvom pitanju, u gruzijskom slučaju vladao je strah sovjetskog rukovodstva od Gruzijaca samih. Uspoređujući ih s drugim nacionalnim državama na Južnom Kavkazu za vrijeme građanskog rata, Gruzija je ispunjavala sve kriterije stabilne, sigurne nacionalne države. Razvijali su institucije stvarajući nacionalnu državu paralelno vodeći asimilacijske

¹⁵² Hille, *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*, 168.

¹⁵³ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 60.

¹⁵⁴ Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, 133.

politike prema drugim narodnostima na državnom prostoru. Gruzijски menjševici su preko tri godine s obzirom na okolnosti relativno uspješno vodili državu, diplomacijom držeći ju podalje od vanjskih sukoba spretno gušeći unutarnje pobune. Staljin je smatrao kako je šovinizam malih naroda opasniji za Sovjetski Savez od onog velikih te je na Južnom Kavkazu po njegovom mišljenju u tome prednjačio onaj gruzijski. S dugom tradicijom državnosti, inkorporiranih nacionalnih elita i razvijenim identitetom s prepoznatljivim jezikom, pismom i kulturom na istom prostoru već tisućljećima, Gruzijci su za vrijeme nezavisnosti radili točno ono što je Staljina najviše zabrinjavalo – vlastitim opresivnim nacionalizmom ugnjetavali manje narodnosti unutar svojih granica. Od dvije stvari koje je Staljin najviše mrzio, predboljševička Gruzija imala je obje; Menjševike koji su izdali revoluciju i *petit impérial* šovinizam od kojeg je Staljin kao nacionalno educirani Gruzijac najbolje razumio. Prvi korak utapanja gruzijskog šovinizma u sovjetski *melting pot* naroda i narodnosti bio je uključivanje Gruzijskog SSR u širu Transkavkasku SFSR a drugi formiranje autonomnih „smetala“ unutar titularne Gruzijske SSR koji bi kontrolirali gruzijski nacionalizam vlastitim – stvarajući svojevrsni sovjetski etnički oblik sustava *checks and balances*.¹⁵⁵

Tijekom postojanja Gruzijske Demokratske Republike izbio je sukob između abhazijskog i osetskog stanovništva te centralne države koja je htjela uspostaviti svoju vlast. Lokalno stanovništvo se uz pomoć boljševika pobunilo protiv nametanja gruzijskih zemljoposjednika s potporom iz Tiflisa. Abhazija kao najveća gruzijska pokrajina imala je tradiciju otpora gruzijskom identitetu uz potporu bivšeg carskog sustava. Gruzijci su tvrdili kako je Gruzija na današnjem teritoriju ujedinjena kraljevina od 10. stoljeća te kako abhaski identitet stran ili čak i upitan. Za vrijeme sovjeticizacije Južnog Kavkaza, Abhazija je bila uz Južnu Osetiju jedino snažno uporište boljševika. Oni su tamo proglasili vlastitu Abhasku Sovjetsku Socijalističku Republiku i pružali otpor gruzijskim menjševicima tijekom građanskog rata. Gruzijско nametanje identiteta i česte vojne intervencije protiv pobuna seljaštva dovele su do animoziteta gdje je nakon sovjeticizacije Gruzije teško bio moguć suživot preko direktiva iz Tiflisa. Protivno željama abhaskog, ali i gruzijskog boljševičkog vodstva, pod pritiskom Staljina i Ordžonikidzea, 1922. godine potpisan je poseban Sporazum o uniji dviju država, jednakog statusa, koje su se zajedno pridružile Transkavkaskom SFSR. Specifičnost u slučaju Abhazije bila je to što unatoč tome što su bili oko petina populacije,

¹⁵⁵ Stephen Jones, "The Establishment of Soviet Power in Transcaucasia: The Case of Georgia 1921-1928," *Soviet Studies*, 40, no. 4 (1988): 616–39., 617.

sovjetsko je vodstvo bojeći se gruzijskog šovinizma kao koncesiju za ulazak u Transkavkasku uniju Abhazima podarila prava titularnog naroda u vlastitoj titularnoj republici.¹⁵⁶

Organizirajući budućnost Južne Osetije stvorila se dilema kako organizirati taj teritorij. Taj prostor se s boljševicima uspješno odupirao gruzijskim veleposjednicima s potporom menjševika za vrijeme građanskog rata stvarajući uvjete za poseban status. Bilo je nekoliko prijedloga, uključujući i spajanje sa Sjevernom Osetijom, ali je na intervenciju Staljina odlučeno kako bi se kompenziralo gruzijskom vodstvu da će ona ipak ostati u sastavu Gruzije s ograničenim statusom autonomne oblasti gdje su Oseti bili većinsko stanovništvo te su im time pripala i prava titularnosti.¹⁵⁷

Ugovorom u Karsu (1921.) Republika Turska je osim u slučaju Nakčivana inzistirala i na autonomnom statusu gruzijske granične regije Adžarije u kojoj su živjeli etnički Gruzijci islamske vjeroispovijesti kao i turska manjina. Oni su tamo bili većina te njihovo pravo na titularnost nije dovođeno u pitanje. Budući da su se oni sami smatrali Gruzijcima koji su govorili i pisali gruzijskim jezikom, određena autonomija zahtijevana od Republike Turske nije predstavljala problem gruzijskom vodstvu jer nije bilo identitetskih pitanja. Stvorena je Adžarska Autonomna Sovjetska Socijalistička Republika sa sjedištem u industrijskoj luci Batumi.¹⁵⁸

Sovjetski kartografi su uz pokoju uputu iz Moskve uspješno organizirali stari carski prostor na Kavkazu. Prividno, kompromisi su bili postignuti, većina želja uslišena i lokalni nacionalizmi i šovinizmi potisnuti te stavljeni pod kontrolu dežurnih autonomnih jedinica koje vječno strahuju od asimilacije one matične. Prostor je uspješno podijeljen, organiziran te su instrumenti vlasti uspostavljeni. Stari narodi dobili su svoje titularne republike sa svim popratnim nacionalnim elementima nastavljajući postojeću tradiciju dok su oni autonomnih pokrajina *korenizatsijom* tek stvarani. Sve njih zajedno će iz sjedišta Transkavkaske SFSR u Tbilisiju nadzirati Staljinov sekretar, tada još nepoznati Gruzijac iz Abhazije Lavrentij Beriža (1899-1953.).

¹⁵⁶ Hille, *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*, 127.

¹⁵⁷ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 239.

¹⁵⁸ King, *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, 187.

Marksizam i nacionalno pitanja – Staljinova (de)korenizatsija

Lenjinovom smrću Sovjetskim Savezom započinje centralizirana društvena i ekonomska transformacija, formalno nastavljajući politiku *korenizatsije*.¹⁵⁹ Prvi izazov nametnutih politika bila je pobuna seljaka u Gruziji 1924. godine zbog političke represije, agrarne reforme i zapljene crkvene imovine Gruzijske pravoslavne crkve koja je ubrzo uspješno ugušena. Takav uspješan napad na gruzijski narod i naciju zaključio je sukobe na gruzijskom prostoru stavljajući ga konačno pod potpunu sovjetsku kontrolu, uzrokujući preko 10 000 gruzijskih žrtava. Pored tog incidenta, Južni Kavkaz dočekaao je kraj desetljeća u relativnom miru, razvoju i prosperitetu. Industrijska proizvodnja je tek 1927. godine dosegla prijeratnu razinu te je Staljinovim učvršćivanjem vlasti protiv „desne opozicije“ konačno prekinuta Lenjinova Nova ekonomska politika (NEP)¹⁶⁰ te započeta hiper-industrijalizacija i kolektivizacija putem prvog petogodišnjeg plana 1928. godine.¹⁶¹ Zbog snažnog lokalnog otpora petogodišnjem planu, pogotovo u Ukrajini i Gruziji gdje su bivši veleposjednici imali snažan utjecaj na partijsko vodstvo, Staljin je shvatio kako je politika *korenizatsije* bila preblaga, omogućujući lokalnim vodstvima samovolju protivnu centralnoj politici.¹⁶²

Pobunom ukrajinskog vodstva zbog Stalinove petoljetke te ubojstvom Kirova započela je „Velika čistka“ konačno potkopavajući Lenjinovu ostavštinu.¹⁶³ Staljin uspostavlja novu federalnu formulu gdje je centralna Rusija središte revolucije dok su ostale jedinice periferne i ovisne o snažnom centru tako sprječavajući mogući raspad države. Sukladno tome, veliki broj autonomnih teritorija je ukinuto dok je Transkavkaska SFSR ukinuta i rastavljena na etničke republike. Od 1932. godine ruski jezik postupno postaje jezik administracije i obrazovanja te Staljin konačno 1934. godine službeno proglašava napuštanje principa *Većeg zla* od ruskog šovinizma prekidajući stigmatizaciju ruskog jezika i kulture, ustoličujući ruski faktor kao onaj velikog brata unutar obitelji naroda Sovjetskog Saveza. Centralizacija federacije i napuštanje *korenizatsije* potvrđeno je u novom sovjetskom Ustavu iz 1936. godine, poznatom još kao Staljinov ustav.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 62.

¹⁶⁰ Ekonomska politika sovjetske vlasti, podupirana od Lenjina, koja je uvela elemente slobodnog tržišta pod državnom kontrolom u Sovjetskom Savezu od 1922. do 1928. godine.

¹⁶¹ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 64.

¹⁶² Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 214.

¹⁶³ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 72.

¹⁶⁴ Suny and Martin, *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*, 81.

Politika *korenizatsija* zaista je osnažila lokalna vodstva koja su do početka tridesetih godina imala značajnu političku moć kao i vlastite kadrove, odupirući se direktivama centra formalno provodeći politiku *korenizatsije*. U trenutku rasprave oko novog Ustava, armensko i abhasko vodstvo pokušalo je promijeniti autonomne statuse unutar vlastitih granica. Njihovi *petit* nacionalizmi nisu mogli biti tolerirani od Staljina te su nemilosrdno sankcionirani tako da je prvi tajnik abhaske partije Nestor Lakoba (1893.-1936.) otrovan u kazalištu u Tbilisiju dok je onaj armenske, Agasi Kanjijan (1901.-1936.) navodno smaknut u Berijinom uredu. Iako su oba događaja značajna za shvaćanje Staljinovog odnosa prema nacionalizmima periferije, gdje je armensko vodstvo nastradalo zbog pokušaja rasprave o statusu Nagorno-Karabaha i Nakčivana a abhasko oko statusa Abhazije, drugi slučaj proizveo je jednu od najvidljivijih posljedica koja je matematički promijenila buduće međuetničke odnose u Gruziji.¹⁶⁵

Stari abhaski revolucionar i predsjedatelj CK Abhaske SSR-a, Nestor Lakobas suprotstavio se Staljinovim politikama kolektivizacije, ignorirajući ih u obrani abhaskih zemljoposjednika (kulaka) bojeći se društvenih nemira u svojoj republici gdje je imao toliki utjecaj da se Abhazija često neformalno nazivala Lakobistan. Iako su tada već bili federalizirani s Gruzijom unutar Transkavkaskog SFSR, status Abhazije kao SSR formalno je bio u rangu s ostalima unutar Federacije. Zbog loših rezultata kolektivizacije, ali zapravo zbog neposluha, što je bio daleko veći grijeh, Abhazija je degradirana iz statusa savezne u autonomnu sovjetsku socijalističku republiku podčinjenu Gruzijском SSR unutar Transkavkaskog SFSR. Politički otpor Lakobe više je smetao Staljinu od kulaka ili gruzijskog šovinizma kojem je napokon nakon deset godina maknut autonomni trn iz oka ujedinjujući gruzijski teritorij unutar jedne administrativne socijalističke republike. Nakon te odluke, Lakoba je nastavio odbijati suradnju s gruzijskim vodstvom te je osobno zahtijevao od Staljina prijenos Abhazije pod Rusku SFSR. Otvorenim otporom i graničnim separatizmom, Lakoba je potvrdio Staljinu kako je zaista *korenizatsija* otišla predaleko. Lavrentij Berija, Staljinov mingrelijski operativac i transkavkaski namjesnik u sjeni, poslan je da postigne kompromis. Berija je pozvao Lakobu na sastanak kako bi mu predstavio planove za masovnu migraciju Gruzijaca u Abhaziju na što mu je Lakoba navodno odgovorio „preko mene mrtvog“. Sljedeći dan obojica su otišli na večeru te u kazalište gdje se Lakoba na vidjelo cijelom gledateljstvu počeo u agoniji grčiti od boli za vrijeme predstave o srednjovjekovnim gruzijskim kraljevima umirući do četiri ujutro. Nakon toga, Berija je smaknuo njegovu obitelj, očistio cijelo partijsko vodstvo u Abhaziji postavljajući na pozicije etničke Gruzijce te naselio preko 30 000 Gruzijaca u sva veća naselja,

¹⁶⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 49.

kao službeni uvod Staljinovom *bolshoj terroru* u vlastitoj republici. Ovaj politički sukob značajno je utjecao na loše međuetničke odnose u Gruziji koji su već bili obilježeni nasiljem za vrijeme građanskog rata. Prisilnim migracijama, značajno se povećao udio Gruzijaca unutar Abhazije smanjujući udio Abhaza s 27.8 posto 1926. godine na 18 posto 1939. godine stvarajući duboki animozitet između etničkih skupina budući da su Abhazi sada postali i formalno titularna manjina pod stalnim pritiskom gruzijske kulturne i jezične asimilacije.¹⁶⁶

VI. Uspavanost centra i buđenje periferije

U iščekivanju Gorbačova

Do kraja 1930-ih nakon tri uzastopna peterogodišnja plana Južni Kavkaz značajno se industrijski razvio. Luke su obnovljene, željeznice proširene, elektrane izgrađene te najvažnije proizvodnja i rafiniranje nafte maksimizirano. Područje Kavkaza je ukupno davalo 93,5 posto ukupnih sovjetskih rezervi nafte i plina kroz horizontalnu liniju Batumi – Baku kojom je prolazila transkavkaska željeznica kao i naftno-plinski cjevovod. Iz tog razloga Kavkaz je bio od velikog interesa silama Osovine kao i Saveznicima za vrijeme Drugog svjetskog rata ali su njemačke snage najjužnije napredovale do Ordžonikidzea (Vladikavkaza) na samim vratima Kavkaskog gorja. Hitlerov prodor u Sovjetski Savez ponovno je oslobodio kaotične etničke sukobe u Ukrajini i na Sjevernom Kavkazu koji su obilježili kraj 1920-ih godina ali su oni unatoč njemačkim pokušajima subverzije u velikoj mjeri zaobišli Južni Kavkaz.¹⁶⁷

Period destaljinizacije i dolazak Nikite Hruščova (1894.-1971.) na vlast opustio je centralizam i represiju, pogotovo na mikrorazinama. Tada su prvi puta došli do izražaja republički kadrovi nastali nakon revolucije. Republičke aparate počeli su preuzimati ljudi koji su odrastali dvadesetih godina bez prijašnjeg revolucionarnog iskustva potpuno indoktrinirani u sovjetski sustav obitelji naroda. Unatoč tome što je Staljin potpuno razmontirao *korenizatsiju* a s time i republičke nomenklature ona se prešutno nastavila provoditi nakon njegove smrti. Titularnosti i kvote su poštovane te su republička vodstva u duhu liberalizacije dobila više stvarne moći. Takvo opušteno okruženje dovelo je do hrabrosti vodstava na Južnom Kavkazu da pokušaju promijeniti međusobne odnose budući da su takvi potezi bili nemogući za vrijeme Staljina kada je svaki oblik nametanja nacionalnih interesa bio teško kažnjavan.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Marshall, *The Caucasus under Soviet Rule*, 240.

¹⁶⁷ *Ibid*, 255.

¹⁶⁸ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 227.

Armenski političari nikada nisu potpuno odustali od ideje povratka Nagorno-Karabaha u armensku državu, kakva i gdje god bila. Armensko nezadovoljstvo nakupljalo se godinama te je izašlo na vidjelo za vrijeme liberalizacije. Uz potporu Artema Mikojana, sada oslobođenog Staljinovih ograničenja, promicanje i zaštita armenskog identiteta postalo je poželjno. Šezdesete godine bile su obilježene valovima nezadovoljstva i prosvjeda u obranu armenske nacije unutar i izvan domovine. Prvo otvoreno partijsko nezadovoljstvo od vremena Staljina započelo je 1963. godine kada je Hruščevu poslana prva peticija za prijenos Nagorno-Karabaha Armeniji. Peticija je potpisana od oko 2500 karabahskih Armenaca te su organizatori peticije optužili vodstvo Azerbajdžanske SSR kako ekonomski zapostavlja Nagorno-Karabakh uzrokujući ekonomsku migraciju Armenaca, paralelno potičući doseljavanje Azera. Do dolaska Hejdara Alijeva (1923.-2003.) 1969. godine na republičko vodstvo, kapitalne investicije po broju stanovnika su bile deseterostruko manje od onih u Azerbajdžanu te se zapostavljao razvoj industrije koristeći Nagorno-Karabakh isključivo za izvlačenje sirovina za izvoz u Azerbajdžan. Takva ekonomska politika dovela je do iseljavanja oko 10 000 Armenaca godišnje i pada stanovništva pod pritiskom visokog prirodnog rasta Azera. Treba nadodati kako su Armenci uz Gruzijce bili poznati u otporu učenja stranih jezika čime je nepostojanje visokog obrazovanja na armenskom jeziku također utjecalo na migracije u druge predjele Sovjetskog Saveza efektivno eliminirajući buduće stručnjake i kadrove iz vlastite domovine. Tako je u periodu od 1926. do 1970. godine postotak armenske populacije u Nagorno-Karabahu pao s 89,1 na 80,5 posto dok je u Nakčivanu pao s 10,7 na 2,9 posto. Armensko vodstvo očekivalo je da će Moskva riješiti taj Gordijski čvor kao u pitanju Krima osam godina ranije ali su ostali bez reakcije što je uzrokovalo nered u Stepanakertu gdje je poginulo 18 Armenaca.¹⁶⁹

Zanemarivanje armenskog urođenog egzistencijalnog kompleksa i promjenom politika za vrijeme Brežnjeva dovelo je ponovno do nezadovoljstva koje je sada kulminiralo prvim otvorenim prosvjedom u sovjetskoj povijesti. Preko 100 000 ljudi okupilo se 24. travnja 1965. godine povodom 50. obljetnice Armenskog genocida ispred nacionalnog kazališta u Erevanu gdje je neodobren prosvjed doveo do sukoba stanovništva i opresivnog aparata. Prosvjednici su zahtijevali povratak svih armenskih teritorija matičnoj zemlji kao i onih izgubljenih na zapadu provocirajući Republiku Tursku. Uslijedilo je nasilje gdje se nositelje političke vlasti dočekivalo kamenjem i otvorenim nacionalizmom do trenutka dok im se nisu pridružili. Sovjetsko vodstvo bilo je šokirano da republički kadar sudjeluje u demonstracijama otvoreno podupirući nacionalizam neviđen od dvadesetih godina. Prosvjedi je završio simboličnim

¹⁶⁹ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 154.

priznanjem Moskve da postoji ekonomski problem u Nagorno-Karabahu kao i službena potvrda Armenskog genocida. Na brdu pored Erevana izgrađen je velebni kompleks za armenske žrtve u genocidu 1915. godine ukrašen nacionalnim folklorom i obilježjima uz sponzorstvo armenske crkve stvarajući još jedan hram budućeg armenskog nacionalizma.¹⁷⁰

Nakon krvavo ugušenih abhaskih zahtjeva u tridesetima i degradacijom statusa, Gruzija je imala potpunu kontrolu nad teritorijem promovirajući gruzijski jezik i kulturu unutar vlastite titularne republike. Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina postoje dva paralelna straha unutar Gruzijske SSR-a, gruzijski od sovjetske (ruske) asimilacije i onaj abhaski i osetski od one gruzijske. Prvi je uspješno odbačen otvorenim demonstracijama u Tbilisiju 1978. godine gdje je spriječeno uvođenje ruskog jezika kao paralelnog i službenog u javnom prostoru. Gruzijci su bili poznati u Sovjetskog Savezu kao narod iznimka te su godinama odbijali učiti ili govoriti ruski jezik u najboljem slučaju njegujući tvrdi nerazumljivi gruzijski naglasak. Tom iznenađujućom koncesijom centralnog vodstva jedino su Gruzija i Armenija unutar SSSR-a ostale s lokalnim jezicima kao službenima. Potonji strah bio je uzrokovan nastavkom gruzijskog šovinizma kojeg su se za vrijeme krojenja granica Lenjin i Staljin najviše bojali. Namjera podupiranja nacionalne kulture i elita je uspjela ali je destaljinizacija oslabila kontrolu njezinih nacionalizama. Gruzijski intelektualci i političari stalno su naglašavali svoju povijesnu žrtvu prihvaćanjem kompromisa s autonomnim jedinicama u štetu tisućljetne gruzijske države. Gruzija je kao ekonomski bogata republika s utjecajnim vodstvom uvijek kotirala visoko unutar sovjetske nomenklature imajući po mišljenju mnogih privilegiran status. Gruzijci su bili narod s najvećim postotkom visoko obrazovanih, zastupljen na svim rukovodećim državnim razinama, uvijek imajući predstavnike u najvišim razinama vlasti uopće ne uzimajući u obzir postojanje Staljina, Ordžonikidzea i Berije. Završetkom desetljeća otpora, gruzijske unutarnje politike dobile su i prešutno odobravanje Moskve imenovanjem Eduarda Ševardnadzea (1928.-2014.) za kandidacijskog člana Politbiroa 1978. godine.¹⁷¹

Titularno abhasko intelektualno i kulturno vodstvo se kao i kroz povijest odupiralo, nekoliko puta zahtijevajući zaštitu vlastite kulturne i jezične autonomije, formalno zatraživši prebacivanje unutar Ruske SFSR 1957., 1967., i 1977. godine.¹⁷² Presudni potez bilo je pismo potpisano od strane 130 abhaskih intelektualaca poslano Vrhovnom Sovjetu 1977. godine osuđujući gruzijske šovinističke politike tražeći promjenu statusa. Nakon demonstracija u

¹⁷⁰ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 64.

¹⁷¹ *Ibid*, 140.

¹⁷² Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 120.

Suhumiju zbog gruzijskog uspjeha u odbacivanju ruskog jezika kao službenog 1979. godine, komisija iz Moskve je ustvrdila kako je Gruzija doista prekoračila svoje ovlasti, priznajući gruzijsku agresivnu jezičnu i kulturnu politiku. Abhaziji su osigurane nove kulturne i političke koncesije kao „naknada“ unatoč tome što su Abhazi kao titularni narod već bili privilegirani u imajući 67 posto vladinih ministara i 71 posto rukovoditelja odjela unatoč tome što su činili samo 15,9 posto stanovništva. Abhaska titularnost i neravnomjerna raspodjela pozicija će do raspada Sovjetskog Saveza biti glavni povod gruzijskih asimilacijskih politika.¹⁷³

U drugoj polovici stoljeća nakon Staljinove smrti, započeli su se buditi duhovi prošlosti koji su uspješno bili potisnuti u strahu od sektarijskog nasilja za vrijeme građanskog rata. Liberalizacija je otvorila političku pozornicu djeci *korenizatsije* koja su započela koristiti njezine instrumente lobirajući za promjenu statusa. Počelo se događati, ironično, ono čega su se Lenjin i Staljin najviše bojali. Netom nakon što je državna vlast otpustila represivne uzde probudio se lokalni nacionalizam i šovinizam. Gruzijci i Armenci su smatrali da su oni kao stare nacije nepravедno izgubili teritorij u sovjetskom prekrajanju granica nakon građanskog rata dok su Azeri mirno i nezainteresirano uživali u ekonomskoj i industrijskoj ekspanziji pod Hejdarom Alijevem čekajući rasplet događaja. Ekonomski napredak Azerbajdžana na neki način je potvrdio Brechtovu misao da *sretna je zemlja koja ne treba heroje*.¹⁷⁴

Desetljećima, armenske i gruzijske nomenklature radile su na poništenja poslijeratnog etničkog kompromisa, s armenske strane stvarajući uvjete za pripajanje Nagorno-Karabaha dok s gruzijske provodeći asimilaciju nametanjem gruzijske kulture i jezika s krajnjim ciljem ukidanja autonomnih pokrajina. Analizirajući odnos između moskovske centrale i prosvijećene periferije, Ronald Suny naglašava kako je tolerancija za armenski nacionalizam bila toliko visoka da je centralna vlast podupirala nacionalizam republičke nomenklature na mitinzima samo da ga može kontrolirati dok su Gruzijcima prešutno odobrene nacionalno-šovinističke politike, prava i koncesije koje nitko drugi unutar Sovjetskog Saveza nije imao. Staljinovo poznavanje vlastitog naroda predviđelo je budućnost protivnu Lenjinovoj vjeri u pacificirajući karakter *korenizatsije*. Kako je liberalizacija za vrijeme Hruščova započela jedan val nacionalnog buđenja tako i onaj sljedeći, nasilni, započela glasna reorganizacija zadnjeg predsjedavajućeg Prezidija Vrhovnog Sovjeta Mihaila Gorbačova (1931.-).¹⁷⁵

¹⁷³ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 144.

¹⁷⁴ Brecht, Bertol. *Lebens des Galilei*, 19.

¹⁷⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 71.

Glasnost, Perestrojka i popunjavanje rupa u povijesti

Od zadnjeg sovjetskog ustava 1936. godine nije se mnogo promijenilo što se tiče rješavanja međuetničkih problema i međusobnih administrativnih odnosa. Eventualna nezadovoljstva su rješavanja površinskim koncesijama i državnom represijom ignorirajući srž problema koji poslijeratni kompromisi nisu u potpunosti riješili. Takav sve-sovjetski *status quo* promijenio je Mihail Gorbačov, koji je naslijedio kratkotrajnog Konstantina Černjenka (1911.-1985.) kasne 1985. godine. Nailazeći na trulu i stagnantnu Uniju, Gorbačov je smatrao kako joj treba udahnuti svježeg zraka kako bi se oslobodila od birokratiziranih *aparatchika* i bezidejne nomenklature.¹⁷⁶ Figurativno otvaranje prozora Gorbačov je izveo preko dviju nosećih politika koje su trebale osvježiti ustaljeni zrak unutar Unije. Prva je bila *Perestrojka* (rekonstrukcija) a druga *Glasnost* (otvorenost). Gorbačov nije sumnjao u jakost institucija i unutrašnjih granica Sovjetskog Saveza pa tako i nije predvidio posljedice tog svježeg zraka koji je nezaustavljivo otvorio vrata nacionalizmu koji se nakupljao tijekom godina represije.¹⁷⁷

Prve posljedice novih politika došle su iz akademskih krugova gdje je započelo preispitivanje povijesnog gledišta ruskog osvajanja Kavkaza. Gruzijски i armenski povjesničari sve su više preispitali službenu sovjetsku historiografiju okarakteriziravši *mission civilisatrice*, modernizaciju i oslobađanje kao uskraćivanje nezavisnosti i stoljetnu okupaciju. Iako je to bilo za očekivati od Gruzijaca i Armenaca koji su od uspostave Unije bili nezadovoljni s vlastitim statusom i teritorijalnim kompromisima, historijski revizionizam pojavio se na jednom neočekivanom mjestu. Azeri koji do formiranja *Musavata* i *Hummata* nisu imali primjetnu nacionalnu svijest ili potrebu za istom razvili su svoj identitet unutar sovjetskog inkubatora nacionalnosti počevši tražiti vlastite heroje u prošlosti, iako i izmišljene.¹⁷⁸ Došlo je do akumulacije nacionalnih narativna i agresivnih objavljivanja referata akademske zajednice u svrhu obrane novog identiteta. Rasprave što je čije i tko je tamo prvi došao obilježile su kasne osamdesete. Jesu li Abhazi Gruzijci? Tko je prvi naselio Nagorno-Karabah? Tko su zapravo Azeri? Znanstvene konferencije na ovakve teme bile su učestale sada kada su se takva pitanja smjela otvarati. Takve ideje su preko znanstvene publicistike prvo prenijete na intelektualnu elitu koja će uz pokojeg *aparatchika* povesti nacionalnu emancipaciju

¹⁷⁶ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 490.

¹⁷⁷ Hille, *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*, 207.

¹⁷⁸ Moshe Gammer and Vera Kaplan, "Post-Soviet Narratives of the Conquest of the Caucasus," *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas* 61, no. 1 (2013): 26–46., 27.

nesvjesno potaknutu od Gorbačova ne sluteći da će želja za popunjavanjem rupa u povijesti dovesti do sukoba i raspada sovjetskog imperija.¹⁷⁹

Tema koja je prenijela nezadovoljstvo s akademskih krugova na široke mase bilo je ekološko zagađenje na Kavkazu. U jeku novih politika iz Moskve, poticana je osviještenost populacije oko ekoloških problema. U Armeniji je započela rasprava oko kemijske tvornice u Najritu, onečišćenje jezera Sevan te nuklearne elektrane Medzamor. Organizirani su skupovi gdje se tražilo njihovo zatvaranje paralelno kriveći politike i vodstva Armenske i Azerbajdžanske SSR za zagađenje. Započevši u ekološkom tonu, nakon nevažnog incidenta u Čadakliju oko prijenosa republičke nadležnosti nad kolhozom, okupljanja su se pretvorila u otvorene nacionalističke demonstracije za povratak Nagorno-Karabaha i Nakčivana Armeniji. U jeku prosvjeda i povijesnog revizionizma oko statusa tih pokrajina, 1987. godine zahtjevi su formalizirani pismom Armenske akademije znanosti i umjetnosti s peticijom od oko 100 000 potpisa za prijenos Nagorno-Karabaha Armenskom SSR-u. Tijekom prosvjeda započeo je pritisak i nasilje protiv Azera u Armeniji koji su započeli svojevrijedno ili na silu u tisućama napuštati Armensku SSR, stvarajući valove izbjeglica koji su nadirali u većinske azerbajdžanske gradove Sumqayit i Baku.¹⁸⁰

U jeku eskalacije nasilja i pod pritiskom više desetaka tisuća Armenaca u Stepanakertu, Sovjet Autonomne Oblasti Nagorno-Karabah donosi rezoluciju sa 110 glasova za i 17 protiv kojom apelira na Vrhovne Sovjete Armenije, Azerbajdžana i Sovjetskog Saveza da se Nagorno-Karabah prenese pod nadležnost Armenske SSR u skladu s ustavnim pravom na samoodređenje. Takav potez je unatoč svojoj potpunoj legalnosti bio bez presedana u Sovjetskom Savezu, da lokalna tijela kroz popularne demonstracije vuku legitimnost za neposluh centralnoj vlasti.¹⁸¹ Paralelno započinju lobiranja u Moskvi između prava na samoodređenje koje zagovara Armenija te nužnost očuvanja teritorijalnog integriteta koje zagovara Azerbajdžan. Jača nepovjerenje u institucije te dolazi do aktivnijeg djelovanja paralelnih političkih organizacija. U Armeniji je najaktivniji disidentski Karabahski odbor pod vodstvom orijentalista Levona Ter-Petrosjana (1945.-) i matematičara Vazgena Manukjana (1946.-) koji uz pomoć snažne armenske emigracije u Moskvi kao i na zapadu skupljaju sredstva i lobiraju za promjenu statusa. U Azerbajdžanu dominira antikomunistički i pan-turski

¹⁷⁹ Gammer and Kaplan, 30.

¹⁸⁰ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 65.

¹⁸¹ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 158.

Popularni front Azerbajdžana Abulfaza Elčibeja (1938.-2000.) dok u Nagorno-Karabahu djeluju armenski Krunck17, kasnije Sovjet tvorničkih direktora, pod vodstvom Roberta Kočarjana (1954.-), Gendrika Pogosjana (1931.-2000.) i Serža Sargsjana (1954.-), trojac koji će krajem 1990-ih godina preuzeti vlast u Armeniji kao karabaska klika.¹⁸²

Sve vidljiviji priljev azerskih izbjeglica i nastavak ignoriranja situacije od strane saveznog Ministarstva unutarnjih poslova koje se oslanjalo na poznatu rusku politiku *divide et impera*, dovelo je do prvog masovnog međuetničkog pogroma nakon građanskog rata. U obalnom gradu Sumqayitu, udaljenom 30-ak kilometara od Bakua, započele su protuarmenske demonstracije koje su vodili studenti i nezaposleni, navodno pod organizacijom agitatora izvana. Početno zlostavljanje i pozivanje Armenaca da u miru napuste grad dovelo je do otvorenog nasilja i pljačkanja imovine armenskog stanovništva na koje lokalne sigurnosne strukture pod kontrolom Azerbajdžanske SSR nisu reagirale. Nakon 3 dana pogroma i 32 žrtve (26 Armenaca i 6 Azera) u grad su ušle oklopne brigade uvodeći red i policijski sat. Nedugo nakon pogroma u Sumqayitu uslijedio je onaj u Kirovabadu (Ganja) gdje su svi Armenci protjerani.¹⁸³

U Erevanu su prosvjednici počeli dovoditi u pitanje odgovornost državnog aparata u Azerbajdžanu koji je pasivno promatrao događaje u Sumqayitu i Kirovabadu, tražeći odgovornost saveznih institucija. Odmah su povučene paralele s pasivnošću Osmanske vojske ispred Bakua 1918. godine koja je dopustila pokolj Armenaca za vrijeme evakuacije prije dolaska Armije islama. Na javnim demonstracijama je zaključeno kako je suživot s „neciviliziranim Turcima“ nemoguć potičući sustavni progon Azera iz istočnih armenskih krajeva. Povijest se počela ponavljati budući da je Sumqayitu protumačen kao početak novog genocida koji sovjetske vlasti nisu zaustavile isto kao i carske 70 godina ranije. Unatoč krizi unutar Unije stanje je bilo daleko od raspada državnih aparata 1988. godine te je sigurnosna intervencija sigurno bila moguća ali je kalkuliranje Moskve još više udaljilo narode s Kavkaza od Unije. Povjerenje u sustav dodatno je oslabilo nakon katastrofalne reakcije oko potresa 1988. godine. Nakon potresa Armenci više nisu vjerovali u državne institucije te su počeli snažno kritizirati vlastito republičko vodstvo zaključivši da su još jednom u povijesti prepušteni sami sebi u borbi za nacionalnim opstankom. Službena Moskva je promatrajući događaje reagirala birokratski, pozivajući se na Članak 78 sovjetskog Ustava gdje nije moguće mijenjati granice bez prethodnog odobrenja svih odgovornih subjekata, spretno vraćajući lopticu

¹⁸² Zurcher, 162.

¹⁸³ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 68.

republikama. Bila je vidljiva strategija Gorbačova i vodstva gdje je odlučeno strpljivo čekati, smatrajući kako su separatizam i nacionalizam neizbježni, čekajući razrješenje međusobnih sukoba prije eventualne intervencije centra i vraćanja poželjnog poretka.¹⁸⁴

U zadnjem pokušaju nametanja autoriteta, centralne vlasti su stavile u kućni pritvor pripadnike Karabaskog odbora, zabranile organizacije Krunk17 i Sovjet tvorničkih direktora te je Prezidij Vrhovnog Sovjeta zaključno odbio sve zahtjeve karabaskog Sovjeta bez mogućnosti danje žalbe i preuzeo direktnu kontrolu nad Nagorno-Karabahom. Uspostavljena je Specijalna administracija koju je imenovala Moskva, potez koji su pozdravili isključivo Armenci.¹⁸⁵ Ne shvaćajući skalnu nadolazećih problema, Moskva je 1988. godine rutinski zamijenila odgovorne prve sekretare Azerbajdžana i Armenije, Kamrana Bagirova (1933.-2000.) s Abdurahmanom Vezirovim (1930.-) te Karena Demirčjana (1932.-1999.) sa Surenom Harutjunjanom (1939.-2019.) primjenjujući stara kadrovska rješenja na mnogo kompleksnije novonastale probleme. Dolazak bezidejne nomenklature samo je ubrzao narodnu legitimaciju paralelnih sustava političke organizacije koji će kasnije u većoj mjeri i preuzeti vlast.¹⁸⁶

Za to vrijeme u Gruziji ponovno su isplivali stari stavovi gruzijskih elita oko koncepta homogene države. U jeku povijesnog revizionizma koji je donijela *glasnost i perestrojka* Gruzijci su otvorenije započeli zagovarati unitarnu gruzijsku državu nastavljajući potisnute šovinističke politike nakon pada Hruščova. Kao i u Armeniji okupljanje stanovništva potaknuli su ekološki protesti. U Gruziji je povod bila nova kavkaska željeznica koja je trebala direktno spojiti Gruziju s Rusijom preko Abhazije učvršćujući međusobne veze i navodno ugrožavajući gruzijsku državnost i posebnost. Na početku, slaba republička vodstva nisu imala odgovarajući odgovor, prateći politiku Moskve i ne shvaćajući posljedice *glasnosti i perestrojke*. Taj vakuum su kao i u Armeniji popunili paralelni popularni pokreti među kojima se u Gruziji najviše isticalo Društvo Ilija Čavčavadze, nazvano po poznatom gruzijskom piscu i preporoditelju iz 19. stoljeća koje je kasnije preuzeo gruzijski disident Zviad Gamsakhurdia (1939.-1993.). Kroz ekološke probleme nametnute od Moskve, došlo je do reakcija u obliku oživljavanja gruzijske kulture, jezika i nacionalnog identiteta stavljajući naglasak na opasnost od ruskog šovinizma te posebno na nepravedan naslijeđeni status pokrajina Abhazije i Osetije.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, 133.

¹⁸⁵ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 164.

¹⁸⁶ Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*, 136.

¹⁸⁷ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 146.

Abhaski i osetski političari, promatrajući oživljavanje nacionalizma u Armeniji kao i u Tbilisiju, počeli su defenzivno reagirati krajem 1989. godine. Oseti traže zaštitu u podizanju vlastitog statusa na ASSR dok Abhazi objavljujući Deklaraciju u Likniju (1989.) kojom se ponovno zahtjeva povratak abhaskog statusa iz prošlosti u obliku ravnopravne savezne republike u sklopu Unije. Budući da je proglas potpisao rektor većinski gruzijskog Suhumijskog državnog sveučilišta uslijedile su nasilne demonstracije gruzijskih studenata protiv abhaskih koje su sigurnosne snage nasilno ugušile.¹⁸⁸ Vijest o nasilju u Abhaziji okupila je desetke tisuća prosvjednika u Tbilisiju ispred zgrade Vrhovnog Sovjeta na glavnoj gradskoj aveniji Rustaveli. Mirnim protusovjetskim prosvjedom zahtijevalo se gušenje abhaskog separatizma, otpor ruskom šovinizmu i obnova gruzijske državnosti. Prvi sekretar Gruzijske komunističke partije Jumber Patjašvili (1940.-) zatražio je vojnu pomoć te je vojska iz Transkavkaskog vojnog distrikta uz pomoć Spetsnaza i oklopnih vozila izašla iz vojarni, razoružala republičku Miliciju te okružila prosvjednike gdje je u stampedu i općem represivnom nasilju poginulo 19 osoba, od čega je bilo 17 žena. Taj događaj od 9. travnja 1989. se danas u Gruziji smatra tragedijom te se slavi kao nacionalni praznik.¹⁸⁹

Tim događajem potpuno je nestalo povjerenje u sovjetske institucije u Gruziji kao i u lokalnu komunističku nomenklaturu. Shvativši kako je izgubila potporu naroda, u zadnjem pokušaju nacionalnog pomirenja partije i prosvjednika ubrzo je zamijenjeno partijsko vodstvo te je za prvog sekretara postavljen bivši šef gruzijskog KGB-a Givi Gumbaridže (1945.-). Promatrajući događanja na Baltiku i nemogućnost centra da kontrolira promjene, Givi Gumbaridže mijenja politiku, legalizira postojeće stanje na terenu te otvoreno prihvaća gruzijski nacionalizam. Sukladno tome, gruzijski Vrhovni Sovjet oslobađa pripadnike opozicije, donosi zakon o obveznom korištenju gruzijskog jezika u javnom životu unutar Gruzijske SSR, uvodi gruzijsko državljanstvo i započinje politiku agresivne gruzifikacije s nezavisnošću kao konačnim ciljem. Konačno, odluka o podčinjavanju sovjetskih zakona pod gruzijskima zapečatila je nove politike i stvorila opravdani strah kod Abhaza i Oseta kako su novim, sada legaliziranim, šovinističkim politikama ostavljeni sami sebi bez mogućnosti zaštitničke intervencije Moskve.¹⁹⁰

U jeku opće krize, Moskva nije imala snage politički adekvatno reagirati, ali je svojim pasivnim i zastarjelim metodama pokušavala opet zavladati narode prije ponovnog uvođenja

¹⁸⁸ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 121.

¹⁸⁹ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 147.

¹⁹⁰ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 123.

vlasti. Gorbačovljeve politike otvorile su Pandorinu kutiju te nisu predvidjele da će posljedice *glasnosti* i *perestrojke* toliko uzdrmati sovjetski sustav da nakon međusobnih okršaja suprotstavljenih nacionalizama više neće biti moguće uspostaviti centralnu državnu vlast. Armensko vodstvo se okrenulo zaštiti vlastite egzistencije ne vjerujući centralnoj državi, gruzijsko se pod pritiskom „vratilo“ narodu dok je ono u Azerbajdžanu nacionalno budilo još vjerujući u opstanak sovjetskog sustava, polako tražeći zaštitnike na zapadu. Teško je kriviti djecu *korenizatsije* što su se samo ponašala kako su odgajana, promovirajući nacionalne identitete, ali ovaj put bez pozornog saveznog učitelja koji će lupiti šibom kada pređu liniju. U jeku protusovjetskih i nacionalističkih protesta, svojim lošim politikama republičke komunističke elite izgubile su autoritet stavljajući se u situaciju izbora između reformiranog centra i nacionalističke periferije, na Kavkazu birajući drugo. Politički sustav se počeo raspadati, ali je sva modernizacija i institucije što su sovjetske politike izgradile u posljednjih 70 godina kao i dio političkih elita stavljeno na raspolaganje novim nezavisnim državama koje će baš zbog sovjetske ostavštine dobiti sve obrise funkcionalnih država. Kao i stoljeće ranije kavkaski narodi bili su na rubu međuetničkog sukoba dok se Moskva bavila vlastitim unutarnjim problemima.

Bolna demokratizacija obitelji naroda

Političke institucije su se smatrale ključnima za provedbu vlasti centra prema periferijama u Sovjetskom Savezu budući da je savezna Komunistička partija imenovala republičke prve sekretare koji su onda uz savjete ministara kreirali politike na republičkoj razini. Tako su isto unutar Politbiroa kao i unutar saveznih ministarstva postojala odjeljenja za ekonomiju koja su formirala sveukupnu centralnu politiku investicija i potrošnje na saveznoj razini. Gorbačovljevim političkim i ekonomskim reformama, centralne političke institucije su potpuno izgubile svoju svrhu budući da je planska ekonomija praktički nestala delegiranjem ekonomske odgovornosti na republičke pa i na tvorničke rukovodioce koji su sada odgovarali potrebama matičnih republika a ne više moskovskoj centrali. Uz to odluka Gorbačova koja je dopustila formiranje republičkih naoružanih jedinica stavila je i monopol nad nasiljem pod nadležnošću republičkih vodstva oduzimajući i tu funkciju Uniji. Odjednom akumulacija stvarne političke moći nalazila se u rukama prvih sekretara republika te je Sovjetski Savez preko noći postao jedan okupljajući konfederalni element bez ikakve stvarne moći. Zbog

demokratizacije i mogućnosti odabira republičkih vodstava sva savezna politička moć u Moskvi je nestala.¹⁹¹

Za vrijeme liberalizacije i demokratizacije slobodni izbori su održani po cijelom Sovjetskom Savezu pa i na Kavkazu. U listopadu 1990. godine na izborima za republički sovjet u Gruziji pobjeđuje stranka disidenta i vođe Društva Ilije Čavčavadze, Zviad Gamsakhurdia koji uz potporu nacionalista zastupa homogenizaciju države i konačnu nezavisnost od Sovjetskog Saveza. Osvajajući 155 od 250 zastupnika, njegova koalicija Okruglog stola - Nacionalno-oslobađajućeg saveza uz potporu paramilitarnih formacija započela je sustavno dovoditi u pitanje prava Abhaza, Oseta kao i svih ostalih nacionalnih manjina kako politički tako i na terenu. Gamsakhurdia je počeo otvoreno zagovarati asimilaciju Abhaza, protjerivanja „stranih“ Oseta u Sjevernu Osetiju i kristijanizaciju Adžara i Azera.¹⁹² Još prije izbora Vrhovni Sovjet je zabranio stranke regionalnog karaktera te su se regionalne stranke na izborima natjecale ilegalno zbog čega je Osetija proglasila nezavisnost 30. rujna 1990. godine uzrokujući danju političku krizu gdje je Gamsakhurdia ukinuo autonomni status i zaprijetio nasilnim uvođenjem ustavnog poretka.¹⁹³

Budući da Gruzija nije imala vojsku a implementacija ustavnog poretka je predviđala sukobe, Gamsakhurdia se oslonio na paramilitarnu formaciju *Mkhredioni* (konjanici/vitezovi) pod zapovjedništvom sovjetskog pljačkaša banaka Đabe Iosselianja koji su uz Nacionalnu gardu Tengiza Kitovanija postali temelj novih gruzijskih oružanih snaga. Bojkotirajući sovjetski referendum o nastavku Unije, Gruzija je postala četvrta sovjetska republika nakon baltičkih zemalja koja je proglasila nezavisnost, dok su Abhazija i Osetija prihvatile novi ugovor o Uniji. Na nacionalnom referendumu postavljeno je pitanje prihvaća li se nezavisnost Gruzije po proglašenom Aktu o nezavisnost iz 1918. godine, pritom poništavajući sve ugovore od 1921. godine. Nezavisnost je izglasana s 99 posto glasova na referendumu bojkotiranom od autonomnih pokrajina te je na izborima za predsjednika 26. svibnja 1991. godine pobijedio Gamsakhurdia.¹⁹⁴

Za razliku od Gruzije, u Armeniji i Azerbajdžanu na izborima za republičke Vrhovne Sovjete većinu osvajaju lokalne Komunističke partije koje sve više i više započinju prihvaćati

¹⁹¹ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 552.

¹⁹² Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 125.

¹⁹³ Paul Collier, Anke Hoeffler, and Nicholas Sambanis, *Understanding Civil War, Europe, Central Asia, and Other Regions* (Washington DC: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2005), 268.

¹⁹⁴ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 150.

nacionalističku retoriku poprimajući prve oblike tipičnih post-sovjetskih političkih stranaka. Iako su tamo političke elite bile puno pasivnije, čekajući rasplet događaja na razini Unije i suzdržavajući se od proglašavanja nezavisnosti, pravi fokus bio je na nastavku međuetničkih sukoba koji su počeli godinu dana ranije. Nakon pogroma Armenaca u Sumqayıtu i Kirovabadu protjerano je oko 200 000 Azera, Kurda i muslimana iz Armenije dok su Armenci još ranije napustili Azerbajdžan, ali je značajan broj ostao živjeti u Bakuu gdje su imali snažnu stoljetnu zajednicu.¹⁹⁵ Početkom 1990. godine nova rezolucija o ujedinjenju Nagorno-Karabaha s Armenijom bila je povod za demonstracije antikomunističke Popularne fronte Azerbajdžana na Lenjinovom trgu u Bakuu. Prosvjed je započeo sedmodnevni organizirani pogrom protiv više od 40 000 Armenaca koji su ostali u gradu, netom žena i penzionera. Iako često prikazivan kao spontani izljev nezadovoljstva protiv armenskih i sovjetskih politika, danas je jasno kako su organizirani naoružani agitatori s popisima imena i adresa Armenaca izvršili sustavnu pljačku, silovanja, nasilje i progon dok su sigurnosne snage Azerbajdžanske SSR mirno promatrale neredne kao i ranije u Sumqayıtu i Kirovabadu. Opće nasilje je završilo dolaskom sovjetskih trupa i proglašenjem izvanrednog stanja, potpisanog osobno od Gorbačova. U pogromima je ubijeno oko 90 Armenaca dok je 700 ozlijeđeno te preko 20 000 protjerano. Sovjetski vojni garnizon u Baku i snage Ministarstva unutarnjih poslova (MVD) nisu reagirali iako su mogle zaustaviti pogrom, ali je politika bila ista kao i ranije, čekanje međusobnog uništenja kako bi se na međuetničkoj pustoši osigurao povratak vlasti. Sovjetske snage sigurnosti su se umiješale tek onda kada je Popularna fronta ozbiljno ugrozila postojeći komunistički aparat što je dovelo sukoba vojske i azerskih prosvjednika gdje je u događajima poznatima kao Crni siječanj službeno poginulo 83 a neslužbeno 150 Azera i 30 vojnika s preko 1000 ranjenih civila.¹⁹⁶

Ovakva reakcija Gorbačova bila je identična kao i ona u Tbilisiju 8. travnja 1989. te je potvrdila želju za osamostaljenjem Azerbajdžana i Armenije koji su na izborima za predsjednika na jesen 1991. godine bez opozicije izabrali Ajaza Mutalibova (1938.-) iz Azerbajdžanske komunističke stranke (AKP) s 98,5 posto glasova te s 83 posto glasova disidenta i vođu Karabaskog odbora Levona Ter-Petrosjana kao kandidata Armenskog nacionalnog pokreta (HHS).¹⁹⁷ Kalkuliranje i nespремnost Gorbačova dovela je do toga da je Gruzija prva proglasila nezavisnost 9. travnja 1990. godine te su nakon loših reakcija centralnih

¹⁹⁵ T. De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War* (New York: New York University Press, 2003), 62.

¹⁹⁶ *Ibid*, 90.

¹⁹⁷ Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 560.

vlasti te neuspjelog vojnog puča u Moskvi nezavisnost proglasile i Armenija 21. rujna te Azerbajdžan 18. listopada 1991. godine. Proglašenjem nezavisnosti poništeno je 70 godina sovjetskih etničkih politika vraćajući nađeno stanje na 1918. godinu gdje su nacionalne države ponavljajući povijest ponovno ostavljene same u razrješenju stoljeća odgođenih sukoba.

VII. Odgođeni sukobi, ponavljanje povijesti i status quo

Egzistencijalni kompleks i Nagorno-Karabah

Politička događanja, proglasi te pogromi unutar Azerbajdžanske SSR nisu bili jedini sukobi na prijelazu desetljeća na Kavkazu. Još početkom 1990. godine armenske paravojne formacije započele su preventivno zauzimati azerbajdžanska granična sela kao i enklave unutar Armenije, paleći kuće, blokirajući prometnice i uvodeći ekonomski embargo u pokušaju teritorijalnog povezivanja s Nagorno-Karabahom. Armenske snage su prvi puta započele bombardirati i azerska prekogranična sela tenkovima i teškim topništvom što je zateklo pažnju saveznog Ministarstva unutarnjih poslova koje je prvi puta ozbiljno reagiralo. Unutar nekoliko dana sovjetska vojska je s tenkovima i teškim helikopterima protjerala Armence s granice te zaplijenila znatno naoružanje. Počela su se postavljati pitanja, od kuda Armencima teško naoružanje dovoljno da pruže ograničen otpor sovjetskoj vojsci. Nakon neuspjelog referenduma o budućnosti Sovjetskog Saveza gdje je na vlast došao znatan broj ne-komunista, Gorbačov je uspio ostati na oslabljenoj poziciji Predsjedavajućeg Prezidija Sovjetskog Saveza, ali bez značajne političke moći koju je polako preuzimao Predsjedavajući Prezidija Ruske SFSR Boris Jelcinj (1931.-2007.), čovjek na čelu najveće i najmoćnije sovjetske republike. Kako je Azerbajdžan pod pritiskom Mutalibova jedini na Kavkazu prihvatio novi Ugovor o Uniji, Mutalibov je zatražio od Gorbačova da vidljivije reagira na sporadične sukobe unutar Nagorno-Karabaha kako bi povećao svoju popularnost i legitimnost za očuvanje Unije.¹⁹⁸

U tim uvjetima nastaje Operacija Koltso (Prsten) koja je trebala razoružati armenske paravojne formacije, vratiti ustavni poredak te konačno zastrašiti i obeshrabriti armensku populaciju od budućeg zahtijevanja za ujedinjenjem. Novinar i publicist Thomas de Waal to naziva jedinim sovjetskim građanskim ratom sugerirajući kako su tamo jedini put savezne jedinice bile formalno uključene u sukob. Sovjetske trupe iz 4. Armije uz potporu isključivo azerskih snaga Ministarstva unutarnjih poslova (OMON) i naoružanih azerskih seljaka započele „humanu“ deportaciju armenskog stanovništva s istoka autonomne pokrajine.

¹⁹⁸ De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 114.

Karabaski Armenci bili su slabo naoružani, bez značajne logističke potpore Armenije iščekujući punu snagu sovjetske vojske i planirajući partizanski rat s lovačkim oružjem lokalnih dobrovoljaca - *fedajina*. Kako je po sovjetskoj vojnoj doktrini u slučaju invazije NATO članice Turske Armenija trebala biti mjesto najtežih borbi, sovjetski vojni planeri su predvidjeli samo nekoliko vojnih baza, skladišta oružja i jednu zračnu luka na području Armenije dok je Azerbajdžan trebao biti središte kontranapada pa je time bio i bolje naoružan. Pobunjeni Armenci su najviše oružja kupovali preko Gruzije koja se potpuno maknula iz sovjetskog sustava, fokusirajući se na unutarnje „goste“ i razvoj crnog tržišta. Sada kada su savezne trupe otvoreno stale na azersku stranu Armenci započeli pojačavati oružani otpor shvativši da je to jedino rješenje za opstanak.¹⁹⁹

Kao rezultat savezne intervencije, armenske snage pojačale su kontraofenzive napadajući azerska sela i paleći ih nakon osvajanja. Za osvetu, azerske snage bombardiraju Stepanakert te kontraofenzivama dolazi do stalne razmjene međusobnog spaljenog teritorija. U pokušaju pomirenja delegacija iz Stepanakerta je otputovala u Baku te pristala na primirje ako se poštuje autonomija Nagorno-Karabaha po postojećim dokumentima Unije. Pojedinačni sukobi već su eskalirali u otvoreni rat ograničenog karaktera te mirno rješenje više nije bilo u interesu mnogim skupinama koje su počele obilato zarađivati na pljački, uzurpiranju vlasti i švercu osnovnih životnih potrepština. Po povratku u Stepanakert delegacija iz Bakua je snažno kritizirana radi izdaje nacionalnih interesa dok je njezin voditelj Velrj Grigorjan smaknut na ulici kao kolaborator. Kraj Operacije Prsten i propast mirovnih pregovora započeo je fazu otvorenog ratnog sukoba u Nagorno-Karabahu.²⁰⁰

S konačnim raspadom Sovjetskog Saveza krajem 1991. godine, dolazi do oružanog i političkog vakuuma koji nastao u vremenu između nepostojanja saveznih mehanizama kontrole i dogovornog razrješenja novih odnosa između republika i već bivšeg Sovjetskog Saveza. Mutalibov je unatoč potpori puču u Moskvi izabran za predsjednika, ukinuvši Komunističku partiju Azerbajdžana dok je svoj povratak na scenu započeo bivši prvi sekretar Hejdar Alijev kao predsjednik parlamenta matičnog Nakčivana. U Armeniji je na izborima pobijedio Levon Ter-Petrosjan te je u vladu ušlo 10 od 11 članova Karabaskog odbora utvrđujući karabasku politiku na armenskoj državnoj razini bez značajne političke opozicije. Tri dana nakon nezavisnosti Azerbajdžana, Nagorno-Karabah je unutar svog ustavnog prava proglasio nezavisnost te je 26. studenog azerski parlament ukinuo autonomni status Nagorno-Karabaha,

¹⁹⁹ De Waal, 117.

²⁰⁰ Ibid, 120.

spuštajući ga na status obične pokrajine. Nagorno-Karabah je 10. prosinca organizirao referendum o nezavisnosti gdje je po službenim rezultatima 108,615 osoba glasalo za dok 24 bilo protiv unatoč tome da su Azeri 1989. godine činili 21,5 posto populacije. Proglašenjem nezavisnosti su svi eventualni politički kompromisi propali.²⁰¹

Krajem 1991. godine, sovjetske trupe su se našle bez jasnog vodstva, demoralizirane i željne povratka u matične republike. Započelo je sporadično i neorganizirano povlačenje iz bivših saveznih republika pa tako i iz Nagorno-Karabaha. Časnici su raspuštali vodove stavljajući se na raspolaganje novih republika često nestajući preko noći ostavljajući znatnu vojnu opremu i tehniku iza sebe. Raspad Sovjetskog Saveza ostavio je Armeniju i Azerbajdžan bez formalne vojske, samo s lako naoružanim jedinicama Ministarstva unutarnjih poslova. Postepeno je započelo ozbiljnije naoružavanje iz bivšeg sovjetskog arsenala. Postoje podaci kako se tada na Kavkazu moglo kupiti kalašnjikov za bocu votke te oklopno vozilo za skromnu količinu zlata ili nakita.²⁰² Značajne količine oružja su zaplijenjene u zgradama saveznog Ministarstva unutarnjih poslova te u nekoliko sovjetskih vojnih baza. Uz to Armenija je uvozila oružje preko Gruzije koja je već ranije proglasila nezavisnost dok je oružje u Azerbajdžan ulazilo preko Turske i Irana, gdje je znatna azerska emigracija podupirala nezavisnost. Rusija je indirektno naoružavala i opskrbljivala obje strane održavajući određene dogovore na regionalnoj razini. Objie republike su morale stvoriti vojske iz ničega, popunjavajući više kadrove bivšim oficirima KGB-a i Ministarstva unutarnjih poslova dok su na pozicije vojnika dolazili lokalni dobrovoljci te ponajviše osobe s kriminalnom prošlosti.²⁰³ Nije bilo jasne nadležnosti budući da je oružja bilo svugdje kao i organiziranih skupina. Praktički su teritorijem vladali gospodari rata sa svojim lojalnim trupama koje su aktivno sudjelovale u sivoj ekonomiji dajući formalnu potporu centralnoj vlasti, na terenu vladajući po vlastitim pravilima.²⁰⁴

Kako su Armenci već imali organizirane lokalne jedinice u Nagorno-Karabahu i nisu ovisili o sovjetskoj pomoći kao Azeri, brzom reakcijom su uspjeli zarobiti određen broj oklopnih vozila i 10 tenkova iz 366. motorizirane brigade u Stepanakertu. Kako su petina vojnika i časnika te brigade bili Armenci, nije bilo značajnog otpora dok su ostali vojnici razoružani i poslani doma. Tradicionalno je bilo puno više armenskih časnika jer su imali bolje

²⁰¹ De Waal, 162.

²⁰² Ibid, 167.

²⁰³ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 84.

²⁰⁴ De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 168.

karijerne šanse unutar sovjetske vojske od muslimana što je značajno utjecalo na kvalitetu izvedbe borbenih akcija. Zapljena u Stepanakertu bila je ključna za armenske vojne napore budući da su se do sada ponajviše borili samo s lovačkim i prošvercanim lakim oružjem. S organiziranim trupama sada pojačani s oklopnim jedinicama, armenske snage su u brzom kontranapadu izašle iz Stepanakerta, osvojile glavne nizinske gradove Kojalj i Sušu te izbile preko granica autonomne republike u nizine rijeke Kura. Osvajanjem Lačina na zapadu teritorij autonomne pokrajine se konačno spojio s Armenijom čime je znatno olakšana opskrba za vrijeme sukoba te efektivno dobiven rat.²⁰⁵ U armenskoj ofenzivi ubijeno je i protjerano znatno azersko stanovništvo dok su mnoga naselja opustošena i spaljena. Azerska reakcija bila je neprimjetna zbog političke krize i činjenice da su se donedavno oslanjali na sovjetsku pomoć koja više nije bila prisutna a nisu uspjeli organizirati vlastite oružane snage unatoč zarobljavanju značajnog oružja.²⁰⁶

Ovakav poraz je dokrajčio godine loše politike Mutalibova koji je u zabranjenim prosvjedima Popularnog fronta smijenjen zbog ratnog stanja u Nagorno-Karabahu. Demonstranti su zauzeli parlament, predsjedničku rezidenciju i zračnu luku ustoličujući preko parlamenta disidenta Ablfaza Elčibeja za vođu koji je i formalno postao predsjednik na izborima 1992. godine s 54 posto osvojenih glasova. Glavna politika Elčibeja bila je snažna vojna kontraofenziva u Operaciji Goranboj gdje su azerske snage s oružjem iz bivše 4. sovjetske armije u Ganji uspjele zauzeti 40 posto teritorija Nagorno-Karabaha.²⁰⁷ U generalnoj panici u Stepanakertu, vlast je preuzeo novi Državni obrambeni odbor na čelu s budućim predsjednikom Robertom Kočarjanom, započevši mobilizaciju i pripreme za opću obranu Stepanakerta. Unatoč brzom napredovanju Azera i raspadu armenske obrane, ofenzivu je zaustavio snažan armenski otpor u brdima 7 km od Suše potpomognut ruskim faktorom. Zbog ruskog udara, prekida u opskrbi i generalnoj lošoj disciplini azerskih vojnika linije ubrzo vraćene na početne položaje jedino zadržavajući dio osvojenih sela na sjeveru.²⁰⁸

Poznato je danas kako bi azerska ofenziva uspjela da ju ruske snage nisu zaustavile. Piloti svih tenkova i helikoptera iz 4. Armije bili su etnički Rusi koji su u dogovoru s azerskim vlastima prihvatili komandu njihovih časnika budući da azerske snage nisu imale dovoljno osposobljenih pilota za zaposjednutu mehanizaciju. U jeku masovnog egzodusa armenskih

²⁰⁵ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 169.

²⁰⁶ De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 171.

²⁰⁷ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 170.

²⁰⁸ De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 195.

civila prema zapadu, karabaske vlasti su uspjele nagovoriti Ruse da zaustave ofenzivu i pomognu Armencima, stvarajući situaciju da jedni Rusi napadaju druge, usporavajući ofenzivu prema Stepanakertu. Od tog trenutka ruska uloga je postala otvorena pojačavajući izvoz oružja u Armeniju kao i u Nagorno-Karabah, direktno miješajući se u sukob. Azerska operacija *Goranboj* bila je jedina velika azerska kontraofenziva u ratu, sve danje azerske operacije bile su ograničenog karaktera osvajajući par sela ili eventualno neku administrativnu jedinicu. U zadnjoj godini rata, zbog sve veće političke krize u Azerbajdžanu armenske snage su postepeno potisnule azerske, izbijajući izvan granica autonomne pokrajine zaposjedajući oko 13 posto azerskog republičkog teritorija dok je Azerbajdžan zadržao kontrolu nad nekoliko okruga na sjeveru.²⁰⁹

Za vrijeme sukoba u Nagorno-Karabahu u Nakčivanu je bez ozbiljnije opozicije centralne vlasti samostalno vladao bivši KGB-ovac Hejdar Alijev. Potpuno izvan kontrole Bakua, Alijeva samovolja je išla toliko daleko da je čak i potpisao odvojeno primirje s Ter-Petrosjanom osiguravajući svojoj pokrajini relativan mir i stabilnost za vrijeme sukoba. Uspješne politike u Nakčivanu, godine akumulirane moći, nacionalna prepoznatljivost i popularnost ga je u jeku političke krize dovela u Baku. Zbog vojnih poraza u Nagorno-Karabahu došlo je do pokušaja vojnog puča protiv Elčibeja koji pozvao Alijeva u Baku da preuzme mjesto predsjednika azerskog parlamenta. Nedugo nakon, Elčibej je pobjegao u rodno selu u Nakčivanu te je Alijev privremeno preuzeo predsjedničke ovlasti i nacionalnim referendumom oduzeo ovlasti Elčibeju. U listopadu 1993. izabran je za trećeg predsjednika Azerbajdžana s 98,8 posto glasova čvrsto preuzimajući vlast sa svojom Novom strankom Azerbajdžana (YAP).²¹⁰ Prvi i najznačajniji potez prema političkoj i ekonomskoj stabilizaciji Azerbajdžana bilo je započinjanje mirovnog dijaloga koji je kulminirao potpisivanjem Biškekskog protokola u svibnju 1994. godine, formalno zamrzavajući sukob unutar zatečenih borbenih linija koje su uz manje iznimke iste do danas. Protokol su potpisali predstavnici Armenije, Azerbajdžana, Nagorno-Karabaha te ruski predstavnik pri OSCE-ovoj grupi Minsk kao glavni jamac u glavnom gradu Kirgistana Biškeku.²¹¹

Kada uzmemo razinu ljudskih žrtava, tragedije i materijalne štete sukob u Nagorno-Karabahu bio je najopsežniji post-sovjetski sukob na Kavkazu, ne računajući onaj kasniji na sjeveru u Čečeniji. Nema službenih podataka, ali Državno tajništvo SAD-a procjenjuje da je u

²⁰⁹ De Waal, 197.

²¹⁰ Ibid, 197.

²¹¹ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 171.

sukobima poginulo između 20-25 000 ljudi dok su lokalne procjene znatno veće i selektivnije, podložne manipulacijama i čestim raspravama. Teško je doći do točnih podataka oko unutrašnjeg razmještanja stanovništva budući da je popis stanovništva u Nagorno-Karabahu često odgađan te smatran državnim tajnom dok se za usporedbu pouzdanim smatra tek onaj sovjetski popis stanovništva iz 1979. godine. On nije idealan za usporedbu zbog velike ekonomske migracije Azera za vrijeme ekonomske ekspanzije Azerbajdžana u osamdesetim godinama kao i devedesetih kada je u jeku raspada sovjetskog sustava veliki broj stanovništva emigrirao u Rusku Federaciju ili na zapad. Azerski povjesničar Arif Yunusov procjenjuje da je od početka sukoba 1988. godine, iz Azerbajdžana protjerano ili otišlo preko 350 000 Armenaca dok je iz Armenije i Nagorno-Karabaha protjerano ukupno 750 000 Azera i ostalih muslimana.²¹² Završno s mirovnim protokolom u Bišketu velika većina Azera je protjerana iz Armenije i Nagorno-Karabaha te vlasti iz Stepanakerta potpuno kontroliraju 7 od 9 okupiranih okruga izvan Nagorno-Karabaha, ilegalno okupirajući oko 13 posto teritorija međunarodno priznate države Azerbajdžan.²¹³

Vojna događanja vezana za Nagorno-Karabah su rezultat nevoljkosti post-sovjetskih nacionalnih vodstava za mirnim kompromisom koji je na kraju uzrokovao sukob. Krajnji rezultat u korist Armenaca možemo pripisati nekoliko odlučujućih faktora. Egzistencijalni kompleks i desetljeća njegovanja želje za povratkom Nagorno-Karabaha značajno su pridonijeli konačnoj pobjedi na bojištu budući da su Armenci započeli tihu samoorganizaciju još za vrijeme 1970-ih godina te su dočekali raspad Sovjetskog Saveza dobro politički organizirani u obliku Karabaskog odbora i snažne zapadne i moskovske emigracije. Nakon demokratizacije, stabilna vodstva u Armeniji s predsjednikom Ter-Petrosjanom te u Nagorno-Karabahu s premijerom pa predsjednikom Kočarjanom pedantno su se držala manifesta iz prošlosti, preventivno reagirajući na prve naznake ponavljanja povijesti iz Suše, Kirovbada i Bakua. Tijekom sukoba, politička stabilnost u Armeniji bila je ključna za kontinuiranu opskrbu ratnih operacija.²¹⁴ Koliko je politička stabilnost Erevana pomogla Armencima toliko je nestabilnost Bakua odmogla azerskim vojnim naporima.²¹⁵ Faktor koji je prevagnuo sukob u ključnom trenutku bio je onaj ruski, koji je već stoljetni saveznik Armencima. Zbog ruske vojne i političke podrške, postoji zamrznuto stanje kojim Rusija kao potpisnik i garantira zadržavanje ostvarenih vojnih ciljeva. Zaključno, Armenci su dobili rat zbog jasnih političkih i vojnih

²¹² De Waal, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, 285.

²¹³ *Ibid*, 286.

²¹⁴ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 183.

²¹⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus* 127.

ciljeva, ujedinjenog političkog vodstva, teritorijalne povezanosti, lokalnog mobilizacijskog potencijala i ruske pomoći u ključnom trenutku. Kao dodatak zaključku, Christoph Zurcher u svojoj knjizi jednostavnije zaključuje kako je rat u Nagorno-Karabahu dobilo rusko oružje, turski kruh i američki novac.²¹⁶

Šovinizam na gruzijski način

Stavljajući sa strane skoro stoljeće gruzijskih želja i pokušaja za uspostavom unitarne nacionalne države, povod za početak sukoba s autonomnim pokrajinama bio je pravni te je započeo je ratovima dekreta kasnih 1980-ih. Nakon prvih slobodnih izbora, novo gruzijsko vodstvo dobilo je legitimnost za nastavkom rezolutnog odbijanja nastavka sovjetskog projekta u bilo kakvom obliku. Vodstva autonomnih pokrajina počela su se opravdano bojati za opstanak vlastite autonomije budući da je bilo sve izglednije da u budućnosti više neće biti sovjetskog federalnog mehanizma koji će ih kao u prošlosti štiti od gruzijskog šovinizma. Strah se potvrdio na izborima 1990. godine gdje su stranke regionalnog karaktera isključene iz izbora, onemogućujući lokalnim abhaskim i osetskim partijama da se natječu za vlast u vlastitim pokrajinama *de facto* oduzimajući im naslijeđena titularna prava. Nedugo nakon, za predsjednika je izabran Gamsakhurdia koji je otvoreno zagovarao homogenizaciju, nezavisnost i ukidanje autonomije „gostima“ na sjeveru.

Oseti su prvi reagirali, proglašavajući nezavisnost nakon izbora 30. rujna 1990. godine. Može se pretpostaviti da su se odlučili na takav hrabri potez jer su očekivali federalnu zaštitu iz Sjeverne Osetije koja je ostala unutar sovjetskog poretka kao i zbog svoje strateške geografske pozicije. Po popisu iz 1989. godine u Južnoj Osetiji je živjelo oko 30 posto Gruzijaca koji su bojkotirali lokalne izbore i referendum o nezavisnosti. Gruzijski parlament je očekivano proglasio lokalne izbore ilegalnima, promptno ukinuo autonomni status i uspostavio ekonomsku blokadu pozivajući na vojnu intervenciju radi uspostave ustavnog poretka.²¹⁷ Krajem 1990. godine proglašeno je izvanredno stanje te su upućene snage Ministarstva unutarnjih poslova da preuzmu kontrolu nad Chinvalijem (guzijski: *Tskhinvali*) i vrate ustavni poredak. Početkom 1991. godine gruzijske snage ušle su u Chinvali započevši otvoreni sukob sa slabo naoružanom osetskom policijom i nekoliko stotina dragovoljaca iz Sjeverne Osetije koji su uspjeli držati front po sredini grada, kontrolirajući zapadni dok su gruzijske snage držale istočni dio. Većina gruzijskih snaga su činile paravojne formacije

²¹⁶ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 175.

²¹⁷ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 155.

Mkhredioni, Đabe Iosselianija i slabija Nacionalna garda Tengiza Kitovanija koji su u „vikend“ valovima odlazili na sjever pljačkajući osetsku imovinu. Rusija se umiješala u sukob te je Jelcinj uspio na proljeće dogovoriti kratkotrajno primirje s Gamsakhurdiom kao i *power sharing agreement* s ruskim mirotvorcima održavajući titularnost unutar autonomne republike, ali su svi naponi propali novom neuspješnom ofenzivom na Chinvali s kojom je Gamsakhurdia htio povećati popularnost u jeku političke krize.²¹⁸

Krajem ljeta 1991. godine, Nacionalna garda je odbila naredbu za napad na Južnu Osetiju budući da više nisu imali ekonomskog interesa jer je oko 80 posto Chinvalija bilo uništeno. Gamsakhurdia je pokušao iskoristiti taj neposluš i konsolidirati vlast podčinjujući paravojne formacije Iosselianija, Karkarašvilija i Kitovanija službenoj vlasti pod Ministarstvo unutarnjih poslova kako bi dobio stvarnu nadležnost i kontrolu nad paravojnim jedinicama. Do tog trenutka paravojne formacije su praktički vodile vlastite države u državi gdje su zbog monopola na silu kao jedine organizirane snage bile iznad svih zakona i odluka vlasti, uvijek djelujući u korist vlastitih ekonomskih interesa. Nacionalna garda se raspala na vladinu i antivladinu frakciju dok su *Mkhedrioni* pokrenuli novogodišnji puč napadom na zgradu parlamenta protjerujući Gamsakhurdiu iz Tbilisija nakon kratkotrajnih borbi prvo u Armeniju te onda u Mingreliju od kuda je nastavio voditi organizirani otpor do nerazjašnjene smrti 1993. godine. Paravojna opozicija ujedinila se u obliku neustavnog Vojnog vijeća i pozvala bivšeg člana politburoa i Ministra vanjskih poslova Sovjetskog Saveza, Eduarda Ševardnadzea kao predsjednika parlamenta da preuzme vlast.²¹⁹ Ševardnadze je bio poznato lice koje je trebalo dati legitimnost pučistima koji su sada ušli u sustav kao državni dužnosnici na ključnim pozicijama. Kitovani kao Ministar unutarnjih poslova, Karkarašvili kao Ministar obrane te Iosseliani kao zastupnik u parlamentu i zapovjednik specijalne postrojbe pod Ministarstvom unutarnjih poslova, *Mkhedrioni*. Oni su unutar državnog sustava preuzeli poslove tjelesnih čuvara dužnosnicima u parlamentu, vladi i sudstvu *de facto* omogućujući Iosselianiju da nameće svoju volju preko stalnog teror nad predstavnicima trodiobe vlasti.²²⁰

Početak 1992. godine sukob s većom, bogatijom i važnijom pokrajinom Abhazijom je eskalirao što je otvorilo mogućnost Ševardnadzeu da na ljeto 1992. godine uspješno okonča sukob u dogovoru s ruskom stranom. Mir nije smetao gospodarima rata budući da je Abhazija bila puno bogatiji plijen od razrušene Južne Osetije. Dogovorom o prekidu vatre potpisanom

²¹⁸ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 130.

²¹⁹ Collier, Hoefler, and Sambanis, *Understanding Civil War, Europe, Central Asia, and Other Regions*, 272.

²²⁰ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 129.

24. lipnja 1992. godine u Sočiju završio je jednogodišnji sukob u Južnoj Osetiji kreirajući zajedničku Nadzornu komisiju i mješovitu vojnu mirovnu misiju koja je stavljena pod rusku komandu te nadzirana od strane OSCE-a. Tijekom jednogodišnjeg sukoba poginulo je oko 1000 ljudi s obje strane dok je oko 100 000 Oseta protjerano iz Gruzije u Sjevernu Osetiju te je oko 20 000 Gruzijaca napustilo Južnu Osetiju. Kratkotrajnost i ograničenost sukoba u Osetiji možemo konačno objasniti njezinom materijalnom oskudicom i strateškom važnošću za Rusiju zbog čega je psima rata Abhazija kao bogata turistička pokrajina bila puno privlačnija.²²¹

Za razliku od Oseta, Abhazi su reagirali puno smirenije u jeku gruzijskih izbora 1990. godine ne poduzimajući nekakve provokativne poteze uglavnom ratujući dekretima s Tbilisijem. Bojkotirali su referendum o nezavisnosti u ožujku 1990. godine te su za vrijeme sukoba u Južnoj Osetiju uspješno ostali izvan sukoba dogovorom o podjeli vlasti s Gamsakhurdijom.²²² Poštujući titularnost, uspostavljene su parlamentarne kvote gdje su Abhazi imali 28, Gruzijci 26 te ostali 11 mjesta u parlamentu. Po zadnjem popisu 1989. godine Abhazi su sačinjavali 17 posto populacije, Gruzijci 45 posto dok su ostali sačinjavali 33 posto, stanje koje se nije odrazilo u parlamentarnim kvotama zbog čega su Gruzijci dijelom bojkotirali izbore.²²³ Takav dogovor je prividno zadovoljio sve strane budući da je poštovao prijašnju titularnost na čemu su Abhazi inzistirali dok su Gruzijci dobili dovoljan broj mjesta da ne mogu biti ignorirani, osiguravajući privremeni mir u Abhaziji, fokusirajući pse rata na sukob u Južnoj Osetiji.²²⁴

Status quo je postao nepoželjan završetkom sukoba u Južnoj Osetiji kada su paravojne jedinice trebale novi izvor prihoda. Za vrijeme vojne akcije oslobađanja otegot Ministra unutarnjih poslova od lojalista bivšeg predsjednika Gamsakhurdije u graničnom gradu Galiju u Abhaziji, 5000 pripadnika Nacionalne garde je pod zapovjedništvom Kitovanija nakon izvršenja cilja bez odobrenja Ševardnadzea nastavilo prema Suhomiju.²²⁵ Uz potporu teškog naoružanja i oklopnih vozila osvojili su zračnu luku te ušli su u Suhomi bez većeg otpora slabo naoružane lokalne policije koja se povukla u okruženje ruske padobranske baze. Nakon ulaska u grad ponovio se obrazac iz Južne Osetije gdje su paravojne formacije istog dana započele s

²²¹ Zurcher, 138.

²²² Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 158.

²²³ Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory*, 98.

²²⁴ Collier, Hoeffler, and Sambanis, *Understanding Civil War, Europe, Central Asia, and Other Regions*, 269.

²²⁵ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 159.

pljačkom, silovanjima i ubojstvom. Protjerano je abhasko stanovništvo te su ciljano uništavane kulturne spomenike i nacionalne institucije.²²⁶

Nakon uzimanja vojnog plijena nije bilo snažne motivacije za nastavak borbi unatoč gruzijskoj kontroli nad većinom autonomne regije, pogotovo ne zbog ideja gruzijske državnosti. Gruzijske snage bile su slabe discipline te je pijanstvo i odlaženje s borbenih linija bilo učestalo stvarajući kulturu „vikend“ ratovanja bez značajne organizacije. U međuvremenu abhaske snage su se reorganizirale s Kozacima, dobrovoljcima iz Čečenije i Rusije te su uz rusku indirektnu pomoć, navođenje i opskrbu naoružanjem započele ofenzivu protiv neorganiziranih gruzijskih jedinica. Ubrzo su osvojeni Suhomi i Gali te su gruzijske snage i cjelokupno gruzijsko stanovništvo protjerano ispod rijeke Inguri.²²⁷ U srpnju 1994. godine dogovoreno je primirje pod pokroviteljstvom Rusije kojim je razmješteno 5000 vojnika ruske mirovne misije na administrativnu granicu s Gruzijom, još jednom zamrzavajući sukob na gruzijskom teritoriju. Tijekom rata poginulo je više od 10 000 ljudi od čega je trećina civila te je u etničkom čišćenju protjerano između 230-250 000 Gruzijaca. Teritorij Abhazije ostao je zamrznut sukob izvan kontrole centralne države, koji je nedugo nakon primirja proglasio novi ustav i nezavisnost 15. prosinca 1994. godine.²²⁸

Rat je izbjegao treću gruzijsku pokrajinu Adžariju iako je Gamsakhurdia još 1990. godine najavio ukidanje njezine autonomije i predložio kristijanizaciju muslimanskog stanovništva. Za vrijeme prvih izbora 1990. godine u Adžariji su komunisti uspjeli zadržati vlast te su pod vodstvom Predsjedavajućeg Vrhovnog Sovjeta AO Adžarije, Aslana Abašidzea (1938.-) uživali u relativnom miru i autonomiji za vrijeme sukoba. Abašidze je uspostavio čvrstu vlast i vlastite vojne jedinice s kojima je kontrolirao područje Adžarije, ne dopuštajući ulazak gruzijskih paravojskih jedinica unutar administrativne granice. Abašidze je uspio ostati izvan sukoba njegujući oblik post-sovjetske feudalne vladavine te obilato financirajući autonomiju i socijalni mir sivom ekonomijom i švercem preko luke Batumi. Kao i u slučaju ostalih sukoba, dolazak Ševardnadzea na vlast smanjio je tenzije koje su okončane „gentlemanskim dogovorom“ 1995. godine. Abašidze je dobio slobodne ruke za vladavinu na jugu kao i kontrolu profita iz luke Batumi pod uvjetom da poštuje teritorijalni integritet Gruzije i podržava u parlamentu politike Ševardnadzea.²²⁹

²²⁶ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 145.

²²⁷ Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory*, 105.

²²⁸ Zurcher, *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*, 131.

²²⁹ *Ibid*, 204.

Sukobi u Južnoj Osetiji i Abhaziji mogu se zaokružiti kao relativno ograničeni s malim ljudskim žrtvama, ali velikom materijalnom štetom i raseljenim stanovništvom. Gruzijske paravojne snage koristile su sukobe za vlastito materijalno bogaćenje te su aktivno sudjelovale u njemu dok je bilo ratnog plijena. Gruzijaska politika ga je koristila za održavanje vlastite popularnosti za vrijeme velike ekonomske i humanitarne krize u Gruziji galvanizirajući narod s potrebom za obnovu tisućljetne gruzijske državnosti. Iako je gruzijski šovinizam započeo verbalni sukob krajem 1980-ih godina, sukob nije bio obilježen potrebom za nacionalnom konsolidacijom i postizanjem kompromisa nego pljačkom i zločinima paravojnih jedinica nad kojim nestabilna gruzijska država koketirajući s politološkim terminom *failed state* nije imala kontrolu. Kriza u Adžariji ostaje iznimka budući da nije bilo značajnih identitetskih pitanja pa i pljačka protiv vlastitog naroda nije mogla biti opravdana, gubeći svaki smisao za vojnom intervencijom.

Pokrajinska vodstva su tražila kompromisno rješenje koje će osigurati miran suživot uz zadržavanje dijela titularnih prava, reagirajući samo na jednostrano ukidanje stečenih prava. Oseti su kao većina s 66,6 posto stanovništva nedvojbeno na njih imali prava, Abhazi su u pregovorima kao titularna manjina pokazali spremnost na ustupke dok Adžari nikada nisu ni imali potrebu za nezavisnošću.²³⁰ Nasilnih sukoba vjerojatno ne bi bilo da su gruzijske vlasti u novoj državi nastavile njegovati autonomni *status quo*. Ostavština sovjetskog etno-federalizma i nestabilnost središnje države uzrokovala je sukobe, sada vidljive na socioekonomskim ruševinama nekada bratskih naroda na Kavkazu. Uzevši u obzir posljedice raspada sovjetskog sustava na sukobe, ruski vojni, obavještajni i ekonomski utjecaj je prevagnuo u oba sukoba te je posljedično i ostao jamac zamrznutih stanja ostavljajući Gruziju u limbu teritorijalnog integriteta i obnove vlastite suverenosti. Malo je poznata uzrečica da *onaj tko ode iz Rima se još nalazi na putu za Rim*. Kao netko tko je stvorio taj sustav logično je bilo da su Rusi i nadzirali njegovo rastavljanje, prvobitno bez jasnih namjera i ambicija, kasnije jasno nastavljajući stoljeće *velike igre* na Kavkazu.

Stoljeće *velike igre* na Kavkazu

Najveća posljedica raspada Sovjetskog Saveza bila je ponovno osamostaljenje periferije kad centralnom Rusijom koje je ona kao i ranije prvobitno priznala i podupirala. Događanja krajem prošlog stoljeća pokazala su kako se unatoč stoljetnim naporima geopolitički ništa nije promijenilo na Kavkazu. Pri prvim znakovima omekšavanja „medvjedeg

²³⁰ Toft, *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory*, 110.

zagrljaja“ nakon 70 godina sovjetske dominacije prostorom, početkom 1990ih godina počeli su se javljati stari regionalni faktori koji se dugo nisu usudili miješati u kavkaska posla u strahu od moćnog euroazijskog imperija. Osmanska i Perzijska carstva stoljećima su imala legitimne interese na Kavkazu kao čvrstoj geografskoj granici na tromeđi velikih imperija. Dakako, tijekom stoljeća su u jeku vlastitih problema oba carstva izgubila ikakvu osjetnu prisutnost na Kavkazu teško uspostavljajući svoj interes kroz željeznu zavjesu. Formalni nasljednici starih carstava uvijek su i će imati interesa na Kavkazu, kako ekonomskih tako i geopolitičkih te je njihovo sudjelovanje u sukobima bilo logično pa čak i očekivano.

Priroda uloge Ruske Federacije u konfliktima u prvoj polovici 1990-ih godina na Južnom Kavkazu može biti objašnjenja više iz kuta naslijeđene obaveze i odgovornosti nad bivšim sovjetskim prostorom nego geopolitičkim interesima koji su tek prevladali državnom konsolidacijom početkom 2000-ih godina. Prvobitno je sovjetsko vodstvo prihvatilo novo stanje na terenu, pokušavajući održati nekakvu labavu konfederaciju namećući zajedničko tržište i kolektivnu obranu preko Zajednice neovisnih država (SNG) češće znane po engleskom ekvivalentu *Commonwealth of Independent States* (CIS). Namjera takvog sustava bila je dati bivšim sovjetskim republikama formalnu nezavisnost i vlastitu državu vežući ih ekonomski i vojno za bivši centar stvarajući post-sovjetsku interesnu zonu s Ruskom Federacijom na čelu. Sovjetska država imala je snage odgoditi sukobe na njihovom početku iako joj to nije bila namjera, ali je konačnim raspadom svaki monopol na silu u bivšim republikama nestao ostavljajući ih vlastitim sudbinama do sredine desetljeća kada je Rusija skupila snage realizirani vlastite interese na Kavkazu. Rusija je zaista osjećala obavezu da posreduje u mirnom razrješenju sukoba što je u više navrata i neuspješno pokušala dok se nije i indirektno vojno umiješala promovirajući vlastite interese primjenjujući staru politiku *divide et impera* konačno održavajući geopolitički *status quo* u pripremi za rješavanje mnogo većih problema na Sjevernom Kavkazu. Rusija je skoro povratila svoj utjecaj na Kavkazu do polovice desetljeća uzimajući u obzir da je Armenija već ranije ušla u CIS dok su Azerbajdžan i Gruzija nevoljko pristupili završetkom 1993. godine.²³¹

Ruski vojni instruktori su podučavali i opremali sovjetizirane vojske novih država dok su ruski mirotvorci čuvali mir u spornim pokrajinama zamrzavajući sukob na rusku prerogativu. Završetkom sukoba na Južnom Kavkazu, Ruska Federacija je kao i stoljeće ranije zaštitila svoje ranjive euroazijske stepe kontrolirajući 2 od 3 ključna prolaza od juga prema

²³¹ Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*, 324.

sjeveru Kavkaza; crnomorsku obalu s željeznicom u Abhaziji, Gruzijску vojnu cestu i tunel Roki u Južnoj Osetiji te nakon razrješenja čečenske krize, kaspijsku prugu i Derbentski tjesnac.²³²

Osmansko Carstvo nikada nije bilo pretjerano zainteresirano za ostale turkijske narode u Aziji, ali je nacionalistička Republika Turska baš na nacionalizmu i pan-turkizmu gradila identitetsku politiku. Unatoč mirovnim ugovorima s Sovjetskim Savezom u Karsu 1921. godine, ona nikada nije napustila *amanet* nad Azerbajdžanom i ostalim turkijskim narodima u Sovjetskom Savezu. Armija islama još je prije dolaska sovjetske vlasti osvojila Baku, prvobitno s namjerom da podrži nacionalnu emancipaciju Azera, kasnije pokušavajući osigurati ključne infrastrukturne koncesije u poslijeratnoj podjeli interesa. Tijekom resetiranja odnosa, na inzistiranje Republike Turske formirane su dvije autonomne jedinice, Nakčivan i Adžarija kako bi se zaštitilo islamsko stanovništvo. Kako Turska nije imala mehanizme za nametanje svoje volje unutar tih autonomnih jedinica, tim je činom pokazala zaštitnički karakter prema islamskoj zajednici čekajući druga vremena da se stvore uvjeti za povratak na taj prostor. Tijekom sovjetske vladavine bio je uspostavljen konsenzus kako se Sovjetski Savez neće miješati u unutrašnje poslove Republike Turske ako ona ne radi aktivno na emancipaciji turkijskih naroda unutar Sovjetskog Saveza.²³³

Raspadom Sovjetskog Saveza prvi put se otvorila mogućnost da se Republika Turska poveže s Azerbajdžanom, sada kao nezavisnom državom unutar etničkog sukoba s Armenijom. Republika Turska imala je višedesetljetni tihi sukob s Armencima koji su aktivno radili na globalnom priznanju genocida direktno potkopavajući službenu Ankaru. Armenska preventivna akcija oko Nagorno-Karabaha smatrana je kao direktni napad na Tursku te zagovaranje armenskog prava na bivši životni teritorij u istočnoj Anatoliji. Turska je jedina zagovarala azersku stranu konflikta u međunarodnim krugovima boreći se protiv snažnog lobiranja armenske dijaspore koja je dominirala zapadnim medijima. Turska je odmah identificirala Armeniju kao agresora zahtijevajući povlačenje kao prvi uvjet za međunarodno priznanje.²³⁴ Uvela je ekonomsku blokadu zatvarajući granicu s Armenijom dok je aktivno ekonomski pomagala Azerbajdžanu. Završetkom sukoba, Turska je nastavila biti glavni ekonomski i vojni partner Azerbajdžanu u regiji. Turske vlasti su omogućile gledanje turske državne televizije unutar Azerbajdžana, osnovale nekoliko novina te pomogle u prijelazu na

²³² Cornell, 332.

²³³ Ibid, 278.

²³⁴ Ibid, 283.

latinično pismo. Štiteći svoje interese u regiji Turska je sudjelovala u gradnji ključnih infrastrukturnih projekata. Investirala je u luke, nove zaobilazne plinovode, ceste te u ključnu transkavkasku željezničku prugu Kars – Tbilisi – Baku s nekompatibilnom 1,435 mm širokom standardnom tračnicom povezujući Europu s naftno-plinskim poljima na Kaspijskom jezeru.²³⁵

Utjecaj Irana na događanja na Kavkazu je bio slab s obzirom na stoljetni kulturološki i politički utjecaj na Kavkazu koji je Iran smatrao vlastitom utjecajnom sferom. Odnosi između Irana i Sovjetskog Saveza su bili ograničenog intenziteta do Iranske revolucije 1979. budući da je Iran bio dio američkog hladnoratovskog bloka uz iznimku kratkotrajne Perzijske Socijalističke Sovjetske Republike 1921. godine te neproglašene okupacije za vrijeme Drugog svjetskog rata. Sovjetski Savez je vojno i logistički opskrbljivao Irak tijekom iscrpljujućeg Iransko-iračkog rata (1980. – 1988.) u strahu od širenja islamskog radikalizma na vlastiti teritorij. Intenziviranje međusobnih odnosa došlo je tek nakon raspada Sovjetskog Saveza i državnog ateizma gdje su zemlje bivšeg sovjetskog prostora postale značajni vojno-trgovački partneri Irana.²³⁶ Tijekom sukoba Iran se ponudio kao medijator, ali nipošto nije podupirao azerske napore zbog straha od separatizma unutar vlastitih granica, aktivno trgujući s Armenijom koja je bila pod embargom susjeda. Na sjeverozapadnom Iranu živi između 15 i 20 milijuna iranskih Azera koji nemaju značajnu političku ili kulturnu autonomiju unatoč reformama nakon revolucije te je postojao opravdani strah vlasti da će doći do pobune, secesije i ujedinjenja s nezavisnim Azerbajdžanom. Zbog osmogodišnjeg rata s Iranom bilo je upitno može li Iranska država podnijeti takav slijed događaja budući da je u Iranu vladala humanitarna i ekonomska kriza.²³⁷

Uspoređujući 1991. s 1921. godinom možemo primijetiti da je oba slučaja došlo do raspada jednog imperija koje je dovelo do nastanka novih nacionalnih država i sukoba između njih samih uz uplitanje susjednih regionalnih sila s vlastitim geopolitičkim i ekonomskim interesima. Značajna razlika ovog puta je to što nije došlo do razrješenja novonastalih situacija povratkom nekog nadnacionalnog faktora nego do njihovog zamrzavanja njegujući takvo neriješeno stanje. Nakon 70 godina prisustva sovjetske vlasti na Kavkazu vratio se *status quo*, ovaj puta uspostavljajući zamrznuto stanje koje je nastalo kao posljedica stoljeća vladavine imperija na Kavkazu.

²³⁵ Cornell, 293.

²³⁶ Ibid, 307.

²³⁷ Ibid, 309.

Zamrznuto stanje i posljedice

Tijekom raspada Sovjetskog Saveza Južni Kavkaz je uz sukob u Čečeniji pretrpio najveći razmjer međuetničkog sukoba na bivšem sovjetskom prostoru. Uz iznimku građanskog rata u Tadžikistanu, vojni sukobi su bili isključivo bili na Kavkazu potvrđujući do određene mjere teorije sukoba i poveznicu geografije i nasilja. Tijekom sukoba ukupno je poginulo oko 50 000 dok je raseljeno preko 1 300 000 ljudi trajno mijenjajući i homogenizirajući etničku sliku tog nekada raznovrsnog prostora. Nestao je povijesno izmiješani etno-konfesionalni prostor na Kavkazu formirajući isključivo homogene nacionalne države i međunarodno nepriznate bivše autonomne pokrajine.

Ratovi su ostavili iza sebe slabe nacionalne države koje su opet spale pod ruski ekonomski i vojni utjecaj prihvaćajući bilo kakav oblik stabilnosti iako i bez stvarne kontrole nad vlastitim teritorijem ili geopolitičkom sudbinom. Na zapadu, nepriznate republike Abhazija i Osetija su ostale izvan gruzijskog ustavnog poretka dok je Adžarija nastavila funkcionirati unutar gruzijske države. Pod vodstvom vlastitih elita odmetnute pokrajine nastavile su egzistenciju unutar svojevrsnog međunarodnopravnog limba uz političku, vojnu i ekonomsku podršku Ruske Federacije koja je svojim prisustvom blokirala ikakve značajnije političke promjene u Gruziji. Na istoku, Armenci su postigli nacionalne ciljeve uspostavom nepriznate Republike Arcah (Nagorno-Karabah) koja je iako formalno nezavisna potpuno integrirana s Armenijom pod ruskom zaštitom. Stari komunistički kadrovi Alijev i Ševardnadze su evoluirali u novu emancipiranu elitu čvrsto držeći vlast u Azerbajdžanu i Gruziji dok je u Armeniji Ter-Petrosjan uspješno izvršio cilj Karabaskog odbora za okupljanje svih Armenaca u jednoj državi. Stabilnost i politička tranzicija iz sovjetskog sustava u post-sovjetski postignuta je zaključno s 1995. godinom te su komesare zamijenili predsjednici, sovjete državni parlamenti a socijalističke republike međunarodno priznate nezavisne države. Potvrdom zamrznutog stanja vratilo se novo ruho starog *Soyuza* na Južni Kavkaz trajno zamrzavajući pronalazak novih rješenja za stare probleme.

VIII. Zaključak (dugog trajanja)

Staljin je ipak bio u pravu. Višedesetljetni naponi sovjetskih etno-kartografa da ustroje etnički funkcionalne države na Južnom Kavkazu bez kontrole snažnog centra nisu bile moguće iako je sovjetska ostavština temelj današnjih nezavisnih država. Promatrajući međusobne odnose kroz nekoliko posljednjih stoljeća možemo primijetiti kako do naftne krize početkom 20. stoljeća povijest nije zabilježila značajne međuetničke sukobe kavkaskih naroda koji su do tada neopterećeno živjeli na istom prostoru unutar nekoliko carstava. Čini se, da je državni ustroj u obliku multietničkog, autoritativnog i uključivog carstva temeljni razlog te činjenice. Rusko Carstvo je bilo uključivo, ali je spretno koristilo svoje mehanizme apsolutne vlasti da uspješno kontrolira svoje podanike kao i njihove nacionalizme, često stvarajući „kontrolirani“ razdor kako bi njima lakše ovladalo. Kako je ranije naglašeno, društveno-ekonomski sustavi se mijenjaju, ali u srži euroazijsko pravoslavno carstvo ostaje euroazijsko pravoslavno carstvo – *Lupus pilum mutat non mentem*.

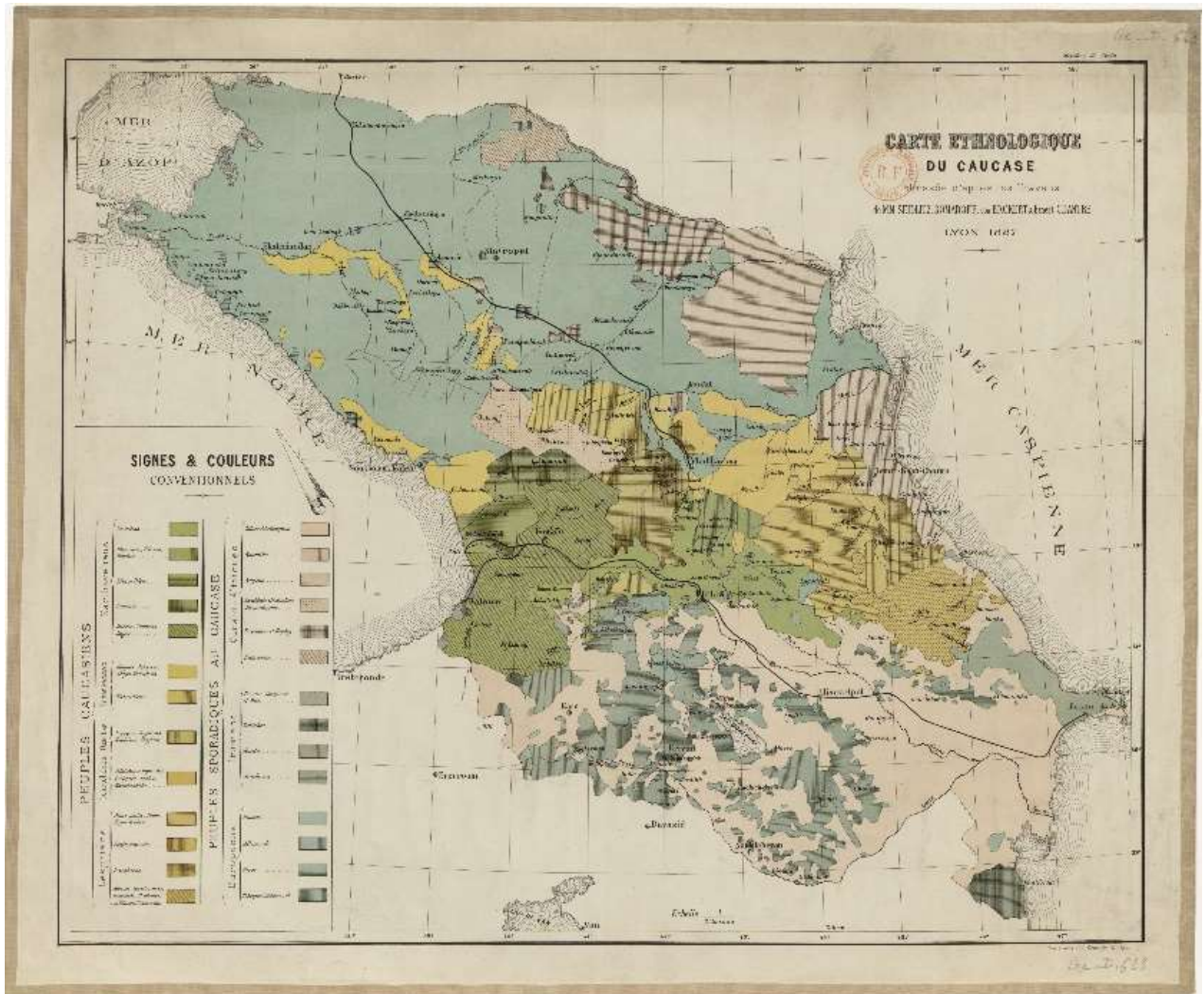
Rusi su od dolaska na Kavkaz smatrali da je njihova dužnost projicirati svoju moć i sigurnost štiteći kršćanstvo i prostor europske Rusije. To su nastavili i nakon raspada Ruskog Carstva gdje je sovjetski sustav etno-federalizma potaknut Lenjinovom politikom *korenizatsije* trebao privući i prigrliti emancipirane narode na periferiji prema centru mijenjajući carsku ćud i stvarajući uvjete za dobrovoljno sudjelovanje periferije u obrani državnog prostora. Lenjinovom smrću prevladala je Staljinova politika gdje su ipak lokalni šovinizmi unutar Lenjinove emancipacije identificirani kao opasniji potpuno ih podređujući onom kontrolnom i nametnutom – velikoruskom. Iako Staljin formalno nije mnogo mijenjao Lenjinov sustav nacionalne emancipacije, potpuno ga je podredio centralnoj vlasti „dekoncentrirajući“ narode na periferiji kompromisnim teritorijalnim rješenjima uzrokujući desetljeća međusobnih nesuglasica.

Međuetnički problemi nisu riješeni *korenizatsijom* nego su pojačani zbog teritorijalnih rješenja na nepotpuno zadovoljstvo svih uključenih što je i uzrokovalo želju za promjenom poslijeratnog kompromisa. Staljin je uspješno predvidio kako emancipirani nacionalizmi Južnog Kavkaza nikada neće odustati od teritorijalnih pretenzija stavljajući međusobne odnose a ne sovjetski sustav u njihov fokus. Sovjetski sustav etno-federalizma je unatoč Lenjinovoj najboljoj namjeri kompromisnim i nametnutim teritorijalnim rješenjima stvorio sve uvjete za nacionalne reakcije pripremajući teren za nasilno razrješavanje odnosa kada se za to stvore uvjeti.

U obrani teze ovog rada, sovjetski sustav etno-federalizma može se smatrati odgovornim za sukobe uzrokovane raspadom Sovjetskog Saveza dok se stoljetni međusobni odnosi naroda ne mogu. Sovjetski sustav etno-federalizma je poticao nacionalizme unutar sovjetskog inkubatora, ostavljajući otvorena teritorijalna pitanja između naroda kako bi njima lakše ovladao, održavajući stabilnost autoritetom centralne vlasti. Kada je nestao autoritet centralne vlast, stvoreni teritorijalni problemi i desetljeća netrpeljivosti doveli su do nasilnih sukoba. Završetkom sukoba i stabilizacijom Ruske Federacije, možemo zaključiti kako se unatoč Lenjinovim pokušajima promjene carske ćudi na Kavkazu – geopolitički esencijalno ništa nije promijenilo.

IX. Appendix

Etničke i političke karte Kavkaza od 1887. godine

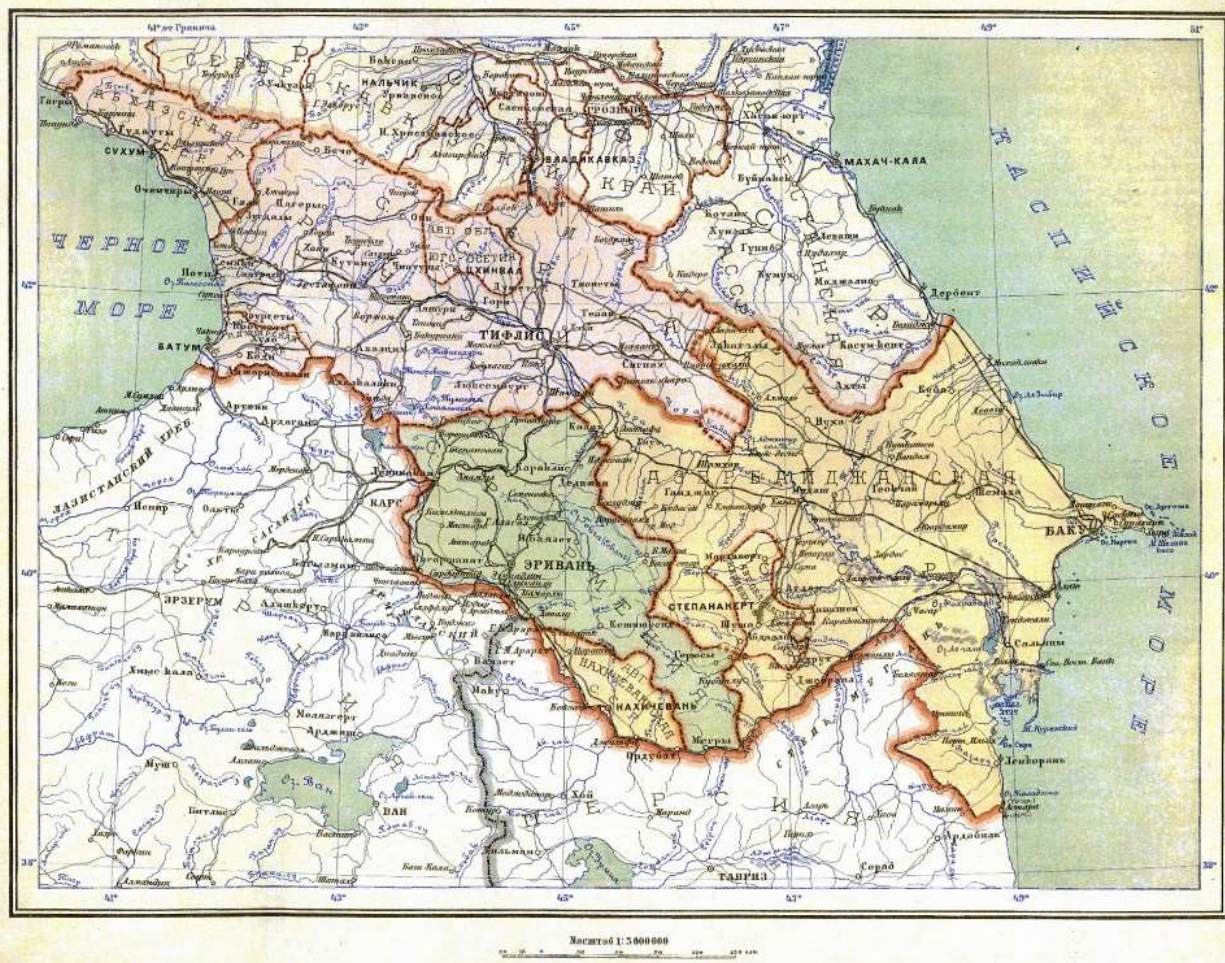
Slika 1: Carte ethnologique du Caucase, 1887 (Seidlitz, Komaroff et alii).²³⁸

²³⁸ Carte ethnologique du Caucase, 1887 (Seidlitz, Komaroff et alii), <https://georgiaphotophiles.files.wordpress.com/2013/01/ethnographic-map-1887-based-on-research-by-e-chantre.jpg> (Pristupljeno 26. svibnja 2019.)

Slika 2: Georgia and Armenia, June – October 1919. ²³⁹

²³⁹ Georgia and Armenia, June – October 1919, http://www.conflicts.rem33.com/images/Armenia/restoration%20and%20terr%20issue/KARTEN/MAP_5_trancaucasus_1919_B.JPG (Pristupljeno 26. svibnja 2019.)

Slika 3: Transcaucasian SFRS, 1928.²⁴⁰

²⁴⁰Transcaucasian SFRS, 1928,

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/TSFSR_%281928%29.png?uselang=ru, (Pristupljeno 26. svibnja 2019.)

Slika 4: Soviet Caucasus, 1956: Political Map.²⁴¹

²⁴¹ Soviet Caucasus, 1956: Political Map, http://map1.com.ua/200546_BIG_0_0.jpg, (Pristupljeno 26. svibnja 2019.)

Slika 5: Ethno-linguistic groups in the Caucasus region.²⁴²

²⁴² Ethno-linguistic groups in the Caucasus region, https://en.wikipedia.org/wiki/Peoples_of_the_Caucasus#/media/File:Caucasus-ethnic_en.svg (Pristupljeno 26. svibnja 2019.)

Popisi stanovništva Južnog Kavkaza od 1886. godine

Usporedni popisi stanovništva područja Nagorno Karabaha ²⁴⁴	Godina popisa	Ukupno	Armenci	Tatari –Turci - Azeri	Rusi	Ostali
Elisavetska provincija (s Nagorno-Karabahom)	1886.	121 2106 (100%)	103 055 (85,0%)	17038 (14.1%)	299 (0.2%)	/
Nagorno-Karabah	1926.	125 300 (100%)	111 694 (89,1%)	12592 (10%)	596 (0,5%)	/
Nagorno-Karabah Autonomna Oblast	1939.	150 837 (100%)	132 800 (88%)	14053 (9,3%)	3174 (2.1%)	436 (0.3%)
Nagorno-Karabah Autonomna Oblast	1959.	130 406 (100%)	110 053 (84%)	17995 (13,8%)	1790 (1.6%)	/
Nagorno-Karabah Autonomna Oblast	1970.	150 313 (100%)	121 068 (84,4%)	27179 (18,1%)	1310 (0,9%)	193 (0,1%)
Nagorno-Karabah Autonomna Oblast	1979.	162 181 (100%)	123 076 (75,9%)	37264 (23%)	1265 (0,8%)	/
Nagorno-Karabah Autonomna Oblast	1989.	189 085 (100%)	145 450 (76,9%)	40688 (21,5%)	114 (0,7%)	/
Republika Nagorno-Karabah/ Arcah	2005.	137 737 (100%)	137 380 (99,7%)	6 (0,1%)	171 (0,1%)	/

Usporedni popisi stanovništva područja Abhazije ²⁴⁵	Godina popisa	Ukupno	Abhazi	Gruzijci	Armenci	Rusi
Teritorij moderne Abhazije (Suhomi oblast)	1886.	69 230 (100%)	103 055 (85,0%)	4166 (6%)	1090 (1,6%)	1106 (1,5%)
Abhaska SSR	1926.	201 016 (100%)	55 918 (27,8%)	67 494 (31,8%)	25 677 (12,8%)	12 553 (6,3%)
Abhaska ASSR	1939.	311 885 (100%)	56 197 (18,8%)	91 967 (29,5%)	49 705 (15,5%)	60 201 (19,3%)
Abhaska ASSR	1959.	404 738 (100%)	61 193 (15,1%)	158 221 (39,1%)	64 425 (15,9%)	86 715 (21,4%)
Abhaska ASSR	1970.	486 959 (100%)	77 276 (15,9%)	199 595 (41%)	74 850 (15,4%)	92 889 (19,1%)
Abhaska ASSR	1979.	486 082 (100%)	83 097 (17,1%)	213 322 (43,9%)	73 350 (15,1%)	79 730 (16,4%)
Abhaska ASSR	1989.	525 061 (100%)	93 267 (17,8%)	239 872 (45,7%)	76 541 (14,6%)	74 914 (14,3%)
Republika Abhazija	2003.	214 016 (100%)	94 597 (44,2%)	44 041 (20,6%)	44 869 (21%)	23 420 (10,9%)

²⁴⁴ Ethno-Caucasus (ЭТНОДЕМОГРАФИЯ КАВКАЗА. ПОДРОБНЫЕ ДАННЫЕ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ КАРТЫ), <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnkarabax.html> (Pristupljeno 23. svibnja 2019.)

²⁴⁵ Ethno-Caucasus (ЭТНОДЕМОГРАФИЯ КАВКАЗА. ПОДРОБНЫЕ ДАННЫЕ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ КАРТЫ), <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnabkhazia.html> (pristupljeno 23.svibnja 2019.)

Usporedni popisi stanovništva područja Južna Osetije ²⁴⁶	Godina popisa	Ukupno	Oseti	Gruzijci	Rusi	Armenci
Južno Osetski teritorij (dio provincije Tiflis i Kutaisi)	1886.	81 762 (100%)	54 308 (69,4%)	20 652 (26,4%)	11 (0,1%)	1374 (1,6%)
Južno Osetska AO	1926.	87 375 (100%)	60 351 (69,1%)	23 538 (26,9%)	157 (0,2%)	1374 (1,6%)
Južno Osetska AO	1939.	106 118 (100%)	72 266 (68,1%)	27 525 (25,9%)	2111 (2,0%)	1537 (1,4%)
Južno Osetska AO	1959.	96 807 (100%)	63 698 (65,8%)	26 584 (27,5%)	2380 (2,5%)	1555 (1,6%)
Južno Osetska AO	1970.	99 421 (100%)	66 073 (66,5%)	27 993 (28,2%)	1574 (1,6%)	1254 (1,3%)
Južno Osetska AO	1979.	97 988 (100%)	65 077 (66,4%)	28 187 (28,8%)	2046 (2,1%)	953 (1%)
Južno Osetska AO	1989.	98 527 (100%)	65 232 (66,2%)	28 544 (29%)	2128 (2,2%)	984 (1%)
Republika Južna Osetija ²⁴⁷	2015.	53 532 (100%)	48 146 (89,9%)	3966 (7,4%)	610 (1,1%)	378 (0,8%)

Usporedni popisi stanovništva područja Nakčivana ²⁴⁸	Godina popisa	Ukupno	Tatari – Turci - Azeri	Armenci	Gruzijci	Rusi
Nakčivanska oblast unutar Erevanske provincije	1897.	100 771 (100%)	88 433 (84,3%)	11 276 (10,7%)	42 (0,1%)	858 (0,9%)
Nakčivanska SSR	1926.	104 909 (100%)	60 351 (69,1%)	23 538 (26,9%)	/	1929 (1,8%)
Nakčivanska ASSR	1939.	126 696 (100%)	108 529 (85,7%)	13 350 (10,5%)	32 (0,1%)	2909 (2,3%)
Nakčivanska ASSR	1959.	141 361 (100%)	127 508 (90,2%)	9519 (6,7%)	/	3161 (2,2%)
Nakčivanska ASSR	1970.	202 187 (100%)	189 679 (93,8%)	5828 (2,9%)	62 (0,1%)	4916 (2,4%)
Nakčivanska ASSR	1979.	240 459 (100%)	229 968 (95,6%)	3406 (1,4%)	83 (0,1%)	4749 (2,0%)
Nakčivanska ASSR	1989.	293 875 (100%)	281 807 (95,9%)	1858 (0,6%)	/	5688 (1,9%)
Nakčivanska AR	1999.	354 072 (100%)	350 806 (99,1%)	17 (0,1%)	/	657 (0,2%)

²⁴⁶ Ethno-Caucasus (ЭТНОДЕМОГРАФИЯ КАВКАЗА. ПОДРОБНЫЕ ДАННЫЕ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ КАРТЫ), <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnsossetia.html>

²⁴⁷ <http://pop-stat.mashke.org/rso-ethnic2015.htm> (Pristupljeno 23. svibnja 2019.)

²⁴⁸ Ethno-Caucasus (ЭТНОДЕМОГРАФИЯ КАВКАЗА. ПОДРОБНЫЕ ДАННЫЕ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ КАРТЫ), <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnazerbajian.html> (Pristupljeno 23. svibnja 2019.)

X. Bibliografija

Literatura:

1. Brecht, Bertol. *Lebens des Galilei* (1938). Stuttgart: Philipp Reclam jun. Stuttgart., 2004.
2. Brown, Archie. *The Rise and Fall of Communism*. London: HarperCollins Publishers Ltd., 2009.
3. Catford, J.C. "Mountain of Tongues : The Languages of the Caucasus." *Annual Review of Anthropology* 6 (1977): 283–314.
4. Coene, Frederik. *The Caucasus: An Introduction*. London & New York: Routledge, 2010.
5. Collier, Paul, Anke Hoeffler, and Nicholas Sambanis. *Understanding Civil War, Europe, Central Asia, and Other Regions*. Washington DC: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2005.
6. Companjen, Françoise, Laszlo Maracz, and Lia Versteegh, eds. *Exploring the Caucasus in the 21st Century: Essays on Culture, History and Politics in a Dynamic Context. Exploring the Caucasus in the 21st Century*. Amsterdam: Pallas Publications, 2010.
7. Cornell, Svante. *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. London & New York: RoutledgeCurzon, 2005.
8. Cornell, Svante E. "The South Caucasus: A Regional Overview and Conflict Assessment." Stockholm, 2015.
9. Gammer, Moshe, and Vera Kaplan. "Post-Soviet Narratives of the Conquest of the Caucasus." *Jahrbücher Für Geschichte Osteuropas* 61, no. 1 (2013): 26–46.
10. Gould, Rebecca. "Topographies of Anticolonialism: The Ecopoetical Sublime in the Caucasus from Tolstoy to Mamakaev." *Comparative Literature Studies* 50, no. 1 (2013): 87–107.
11. Grigoryan, Arman. "Ethnofederalism, Separatism, and Conflict: What Have We Learned from the Soviet and Yugoslav Experiences?" *International Political Science Review* 33, no. 5 (2012): 520–38.
12. Güllü, Ramazan Erhan. "The Crises of Armenian Church in Russia (1903-1905) and Its Impact on Ottoman-Armenian Relations." *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, no. 17 (2015): 243–60.
13. Hille, Charllotte. *State Building and Conflict Resolution in the Caucasus*. Leiden,

- Boston: Brill, 2010.
14. Jones, Stephen. "The Establishment of Soviet Power in Transcaucasia: The Case of Georgia 1921-1928." *Soviet Studies*, 40, no. 4 (1988): 616–39.
 15. Kaplan, Robert D. *The Revenge of Geography*. New York: Random House, 2012.
 16. Kévorkian, Raymond. *The Armenian Genocide: A Complete History*. London: J.B. Tauris & Co Ltd, 2011.
 17. King, Charles. *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
 18. Layton, Susan. *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
 19. Mamedov, Mikail. "From Civilizing Mission to Defensive Frontier." *Russian History* 41, no. 2 (2014): 142–62.
 20. Marshall, Alex. *The Caucasus under Soviet Rule*. New York: Routledge, 2010.
 21. Musladin, Marijana. "Europska Unija i Južni Kavkaz." *Suvremene Teme* 4, no. 1 (2011): 17.
 22. Rieber, Alfred J. "Stalin, Man of the Borderlands." *The American Historical Review* 106, no. 5 (2007): 1651.
 23. Smith, Jeremy. "The Georgian Affair of 1922 - Policy Failure, Personality Clash or Power Struggle?" *Europe - Asia Studies* 50, no. 3 (1998): 519–44.
 24. Strabo. "The Geography of Strabo V." In *The Geography of Strabo in Eight Volumes*, edited by Hor Jones and Page T.E, 541. Cambridge: Harvard University Press, 1961.
 25. Suny, Ronald. *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford: Stanford University Press, 1993.
 26. Suny, Ronald, and Terry Martin. *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*. Edited by Ronald Grigor Suny and Terry Martin. Oxford: Oxford University Press, 2001.
 27. Toft, Monica. *The Geography of Ethnic Violence: Identity, Interest and the Indivisibility of Territory*. Princeton: Princeton University Press, 2003.
 28. Waal, T. De. *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York: New York University Press, 2003.
 29. Ware, Robert Bruce. "Conflict in the Caucasus : An Historical Context and a Prospect for Peace." *Central Asian Survey* 17, no. 2 (1998): 337–52.
 30. Zurab Jincharadze. "Caucasus Environment Outlook." *GRID-Tbilisi*. Tbilisi: New Media Tbilis, 2002.

31. Zurcher, Christoph. *The Post-Soviet Wars: Rebellion, Ethnic Conflict and Nationhood in the Caucasus*. New York and London: New York University Press, 2007.

Web izvori:

1. Carte ethnologique du Caucase, 1887 (Seidlitz, Komaroff et alii),
<https://georgiaphotophiles.files.wordpress.com/2013/01/ethnographic-map-1887-based-on-research-by-e-chantre.jpg>
2. Georgia and Armenia, June – October 1919,
http://www.conflicts.rem33.com/images/Armenia/restoration%20and%20terr%20issue/KARTEN/MAP_5_transcaucasus_1919_B.JPG
3. Ethno-linguistic groups in the Caucasus region,
https://en.wikipedia.org/wiki/Peoples_of_the_Caucasus#/media/File:Caucasus-ethnic_en.svg
4. North and South Caucasus physical map,
<https://eurasiangeopolitics.files.wordpress.com/2014/08/russia-nc-north-caucasus-physical.png>
5. Transcaucasian SFRS, 1928,
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/TSF SR_%281928%29.png?use_lang=ru
6. Soviet Caucasus, 1956: Political Map, http://map1.com.ua/200546_BIG_0_0.jpg

XI. Sažetak

Stoljeća vlasti imperija na Kavkazu: Raspad SSSR-a i ratovi u 1990-ima

Hrvoje Pleić

Raspad Sovjetskog Saveza uzrokovao je nezapamćenu geopolitičku katastrofu u modernoj povijesti, ostavljajući nestabilne međuetničke prostore sudbini vlastitih nacionalizma koje je pomogla stvoriti. Sovjetski etno-kartografi su kompromisnim rješenjima ustrojili dinamičan prostor novog euroazijskog carstva ignorirajući i odgađajući srž međuetničkih problema. Sovjetskim politikama stvoreni su uvjeti za kontrolu Južnog Kavkaza koristeći međusobne odnose naroda za održavanje moći centralne vlasti potpaljujući međuetničke sukobe. Iako su sovjetske politike formalno težile rješavanju problema, njihov cilj je bio kontrola prostora Južnog Kavkaza pomoću čvrste državne moći čijim su nestankom i započeli odgođeni sukobi.

Ključne riječi: Južni Kavkaz, Staljin, Sovjetski Savez, Armenija, Gruzija, Azerbajdžan,
Etnički sukobi

Centuries of Imperial Rule in the Caucasus: Collapse of USSR and Conflicts in the 1990s

Hrvoje Pleić

The collapse of the Soviet Union has caused an unprecedented geopolitical catastrophe in modern history, leaving unstable inter-ethnic spaces to the fate of its own nationalisms it helped to create. Soviet ethno-cartographers have set the dynamic space of a new Eurasian empire with compromise solutions ignoring and delaying the essence of inter-ethnic problems. Soviet policies have created the conditions for the control of the South Caucasus using the mutual relations of its peoples to maintain the power of central government incensing interethnic conflicts. Although Soviet policies formally sought to address the problem, their goal was to control the South Caucasus by means of state power whose disappearance started the delayed conflicts.

Keywords: South Caucasus, Stalin, Soviet Union, Armenia, Georgia, Azerbaijan, Ethnic
Conflicts